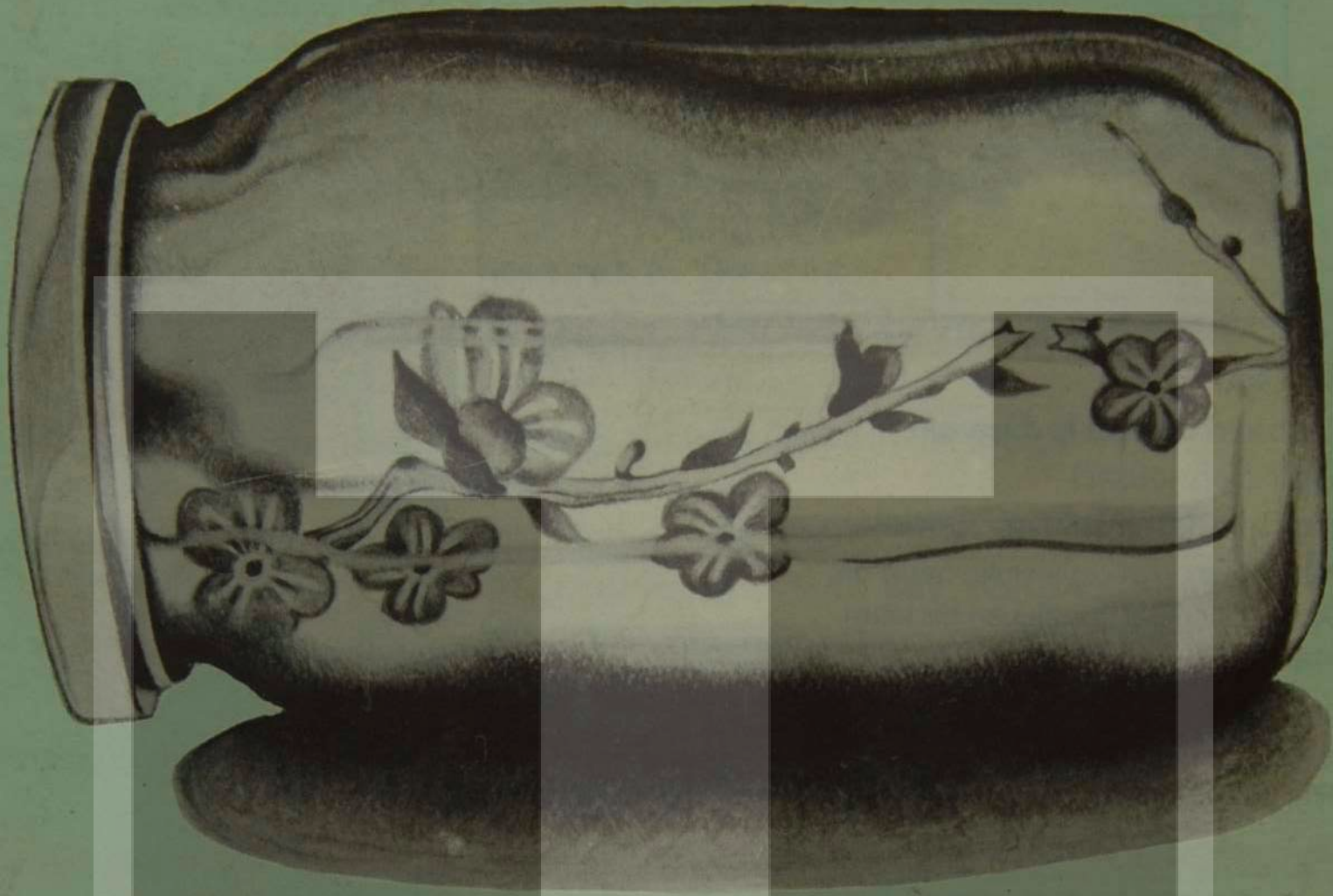

Türk-İslam Sentezi

İlhan Tekeli

Bilim, Üniversite, Gençlik
Sorunları Üzerine

“Çare Demokrasinin Yerleşmesidir”

Erdal İnönü/Güney Gönenc

Ortadoğu Sorunları Üzerine

B. Elçi Mahmut Dikerdem

Galip L. Yalman

Mehmet A. Gökmirza

Mehmet Semih Gemalmaz

Gürhan Uçkan

AET Düşü

Haluk Gerger

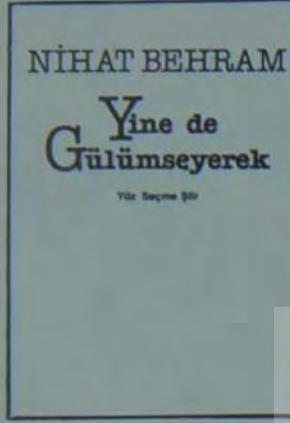
YARIN YAYINLARI

YENİ ÇIKTI

İki Oyun
Richard Waverly Davası
(Rolf Schneider)
Sonuncular (Maksim Gorki)
(Yılmaz Onay'ın çevirisiyle, oyun da okunabileceğini kanıtlayan bir kitap.
144 sayfa, 945 lira.)

Yine de Gülümseyerek
Nihat Behram
(Yurtdışlıktan çıkarılmış ozanımızın yayınlanmış kitaplarından yaptığı seçmelerle birlikte son şiirlerinin yer aldığı kitap.
208 sayfa, 1575 lira)

Tek isteklerde ederi kadar posta pulu gönderiniz. 4000 lirayı aşan istekleriniz ödemeli ve yüzde 20 indirimli olarak gönderilir. Her türlü yazışma adresi: Asmalıçeşme Sk. 14/2 Binbirdirek, İstanbul.

BİLİM VE SANAT KİTAPLARI

Nazım Hikmet
Sanat ve Edebiyat Üstüne
(Nazım Hikmet'in 85. doğum yıl-dönümünde, konu, olay ve kişi başlıklarına göre hazırlanmış sanat ve edebiyat düşünceleri. Aziz Çalışlar hazırladı. 362 sayfa, kısa bir süre için 1575 lira.)

Topluluk ve Birey
A.V. Petrovski
Çev.H.C. Fidaner
1. Cilt 1000,
2. Cilt 840 lira

Tek isteklerde ederi kadar posta pulu gönderiniz. 4000 lirayı aşan istekleriniz ödemeli ve yüzde 20 indirimli olarak gönderilir. Her türlü yazışma adresi: Asmalıçeşme Sk. 14/2 Binbirdirek, İstanbul.

BİLİM ve SANAT

Sahibi
BİLSAN Basım-Yayın Ticaret
ve Sanayi A.Ş. Adına:
İLHAN ALKAN
Genel Yayın Yönetmeni
VARLIK ÖZMENEK
Genel Yayın Danışmanı
GÜNEY GÖNENÇ
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
İRFAN AYDIN

KANAYAN 10 YIL Bilim ve Sanat	4
TÜRK-İSLAM SENTEZİ ÜZERİNE İlhan Tekeli	5
AET DÜŞÜ ve İNGİLTERE'DEN "ÇATLAK SES" Haluk Gerger	9
TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI Mahmut Dikerdem	11
TRUMAN'DAN REAGAN'A ABD'NİN MÜDAHALE GELENEĞİ ve ORTADOĞU Galip L. Yalman	15
ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ: ERKEN NOKTALANMIŞ BİR DENEY Mehmet A. Gökmirza	18
İKİ İNSAN, KÂRLI BİR SAVAŞ ve BİR DEMOKRASİ Gürhan Uçkan	21
UYGULAMA BAĞLAMINDA İSLAM ve İNSAN HAKLARI Mehmet Semih Gemalmaz	24
ZAMANI KULLANMAK MI? YOKSA... Dr. Erdal Atabek	26
ORHAN TAYLAN'IN İNSANLARI Ülkü Yalın	28
OSKAR MARIA GRAF: "YAKIN BENİ!" Çev: Hacer Kaygun	29
"ÇARE DEMOKRASİNİN YERLEŞMESİDİR" Erdal İnönü/Güney Gönenc	30
NORMAL BİR İŞGÜNÜ İÇİN SAVAŞIM Alaattin Bilgi	35
PARA, FAİZLER VE SERMAYENİN GETİRİSİ (2) Güntağ Özler	40
GÜNTER GRASS'LA BİR SÖYLEŞİ: FARELER ve İNSANLAR Çev: Sevgül Uludağ	43
ÇELİŞKİSİZ BİR DÜNYADA YAŞAYIP YAŞAMADIĞIMIZI HİÇBİR ZAMAN ANLAYAMAYACAĞIZ Yar. Prof. Dr. Ali Nesin	46
ŞİİRLER Tahsin Saraç	48
İZLEDİĞİMİZ TİYATRO, ÖZLEDİĞİMİZ TİYATRO MU? Ayşegül Yüksel	50
BİR ÇÖKÜŞÜN FİLMİ Dr. Hüray - Caner Fidaner	54
OKUYUCULARIMIZDAN	55
SANATTA GİZİL GÜÇ Mümtaz İdil	56
AYDINLAR OCAĞI OPUS DEI'NİN TÜRKİYE VERSİYONUDUR Bilim ve Sanat	58
ÇİZGİLERİYLE: Ferruh Doğan, Nezih Danyal FOTOĞRAFLARIYLA: Gürhan Uçkan, İsa Çelik	

Yazışma Adresi: Sümer Sk. 36/1-A Kızılay-
ANKARA Tel: 2305945 Posta Çeki No: 12526-1 •
İstanbul Temsilcisi: Av. Kutlukhan KAYNAKÇIOĞ-
LU Tel: 1460122 • İzmir Temsilcisi: Haluk DÖLE-
NEKEN • İsveç Temsilcisi: Gürhan UÇKAN Box:
38045-10064 Stockholm • F. Almanya Temsilcisi:
Duran TAŞTAN Alemannen Str. 1 404 Neuss •
İsviçre Temsilcisi: Hasan DEMİRCAN Postfach 56
5614 Sarmenstorf • İngiltere Temsilcisi: Mustafa
YAŞACAN 11 Nevill Rd, N 16/London • Kıbrıs Tem-
silcisi: Sevgül ULUDAĞ 19 Necmi Alkırın Sk. Lef-
koşe/Kıbrıs • Dizgi: Yeşim, Tel: 1175752 • Pikaaj:
Ali Yıldız • Film: Arsu Ofset Tel: 2297692 • Bas-
kı: Daily News Ofset Tesisleri • Dağıtım: ETKİN
Tel: 5276011 (İst.) • Abone: Yıllık 4000 - Altı Aylık
2200 - TL Avrupa Yıllık 40 DM - ABD (Uçakla) 30
Dolar, Avustralya 35 Avustralya Doları.

BİLİM ve SANAT

Kanayan 10 Yıl

1 Mayıs 1977
Ve
Mayıs 1987
Tam 10 Yıl.

İstanbul'da Taksim Alanı'nı dolduran çiçekli, karanfilli on binlere açılan ateşte hayatlarını kaybeden 35 yurttaşımızın katilleri, o günden bugüne aranmaksızın, yargılanmaksızın 10 yıldır serbestçe hepimizin arasında dolaşmaktadırlar.

Demokratik eksenli hangi siyasal ve sosyal düşüncelere sahip olunursa olunsun, çağdaş adalet duygusuna sahip her insanı ürperten, kıvrandıran bir ıssızlığın, adeta resmileşen bir sessizliğin devamı söz konusudur. Bir başka deyişle, benzeri onlarca, yüzlerce, binlerce cinayetin failsizliğine bir tepki görünümünde ve o gerekçeyle hazırlanıp, yürürlüğe konan Anayasası ile yeryüzünde ilk kez "kutsal" ilan edilen bir Devlet'in hayattaki yurttaşlarını saran-sarmalayan bir adaletsizlik duygusudur bu.

10 yılda şu görülmüştür ki, emeğin bayramında hayatlarını kaybedenlerin can sorumlularını adaletin "mülk" temelinde arayıp, bulmak mümkün olmamıştır. Yok'tan var olmadığına, var'dan yok olmayacağına göre, suçlular, 24 Ocak'tan bu yana "adalet" in mülkiyet'leşen temelindedir, denilebilir. Bu ise adaletin yok olmasıdır.

Bu yargıyı, 12 Eylül döneminde İstanbul Sıkıyönetim Savcısı olarak görev yapan, bugünün ANAP Bitlis Milletvekili Faik Tarımcıoğlu'nun benzeri konuların tartışıldığı bir söyleşide paylaşması ilginçtir:

"Efendim, şunu gayet açıklıkla, kompleksiz olarak ileri sürmemiz şart: Türkiye'de adalet yoktur. Sosyal adalet hiç yoktur. Türkiye'nin ana yapısında faşist eğilimler egemendir..." (Bkz. Faik Tarımcıoğlu'yla Tatil Sohbeti, Milliyet Gazetesi, 5 Nisan 1987, S. 4)

Tarımcıoğlu'na, Sıkıyönetim Savcılığı dönemi ile ilgili olarak gazeteci Yener Süsoy tarafından sorulan bazı soruları ve yanıtları okuyalım:

"- Sağın arkasında kimleri gördünüz, yardım eden dış ülkeler var mıydı?"

"- Dış ülke olarak herhangi bir şeye rastlamadım. Fakat finans olarak şunu gördüm: Silah ve uyuşturucu madde kaçakçılarıyla işbirliği yapan, onları yönlendiren bir kesim onlara yardım etti. Mafya ve ondan çıkar umanlar."

"- Sıkıyönetim savcısı olarak, mafya adı verilen

"baba"ların üstüne neden gitmediniz? O dönemde bunları halletmek daha kolaydı."

"- Arkadaşlarımla, 'buna bir çözüm bulalım, bütünüyle ortadan kaldıralım' dedik. Ben de kendi kendime şu soruyu sordum: 'Acaba, devlet bütünüyle bunu istiyor mu?' Eğer bu sorunun cevabı evet olsaydı, iddia ediyorum hepsini kısa sürede ortaya çıkartırdım. Ama öyle dikine ve yatay, çakışmış ilişkiler var ki, el yordamından öteye gidemezsiniz. Devlet bütünüyle yeraltı dünyasını, mafyayı ortadan kaldırmak istemiyor."

12 Eylül'ün Sıkıyönetim Savcısının bu nefes kesici saptaması ile birlikte sorulabilir:

Devlet niçin mafyayı ortadan kaldırmak istemez? Kimdir, nedir mafya?

Bu sorunun yanıtını da, Eylül-1986 tarihli "Erkekçe" dergisinin 9. sayısında eski bir MİT Ajansı olan Mahir Kaynak'dan dinlemek ilginç olabilir. Kaynak, askerî müdahaleler öncesi ve sırasında etki gruplarının kimlerden oluşabileceği yolundaki bir soruya yanıt verirken şöyle söylüyor:

Kaynak: "- ... herhalde çok az sayıda insandır bunlar. Onların, bazı grupların iktisaden ilişkide bulundukları birtakım kimseler olması muhtemel. Olayların içinde bunların varlığını kabul etmek lazım."

Erkekçe: "- Yani büyük işadamları..."

Kaynak: "- Olabilir. İşadamları ve mafyalar. Mafyaları esas itibarıyla gizli servislerin uzantısı kabul etmek lazım. Yirminci yüzyılın bu çağında gizli servislerden bağımsız bir mafya yaşayamaz.. 1930'ların Amerikası gibi. Sonra işadamları bürokratları etkiler. Rüşvet ve menfaat mekanizmaları çalışır. Sonunda bu işler tezgahlanır."

1 Mayıs 1977
Ve

Mayıs 1987

Dünyaya çok büyük deneyler, birikimler, aydınlıklar armağan etmeye layık Türkiye'nin emeğe sahip, emekten yana, demokrat düşünceli, adalet duygusuna vurgun insanları, ebediyete akıp giden ve kanayan bu 10 yılı, sahip olmaktan onur ve güç bulacakları ulusal bağımsızlık ve ulusal kurtuluş ruhunu selamlayarak anlamlı kılabilirler. Muhtaç olunan sorumluluk ve adalet duygusu adaletsizlikten daha güçlüdür.

Sevgiyle, dostlukla.

Türk-İslam Sentezi Üzerine

İlhan Tekeli

Türk-İslam sentezi bir resmi ideoloji haline getirilmek isteniliyor. Son onbeş yıl içinde de bu ideolojiyi yaygınlaştırmak isteyenler önemli kazanımlar sağladılar. Bu kazanımlarda bu ideolojinin kamuoyunda açıkça tartışılmamasının da önemli bir payı var. Bu ideoloji açıkça tartışılmayınca Türk ve İslam sözcüklerinin yarattığı duygusal yakınlıkla etki sağlıyor. Oysa bu ideoloji açıkça tartışılıp, gelişmeye kapalı bir toplum, demokrasiyi yadsıyan bir devlet arayışı olduğu ortaya konuldu mu bu etkisi kaybolacak, gerçek yüzü ortaya çıkacaktır. Bugün için yapılması gereken Türk-İslam sentezi ideolojisini sistemli bir irdelemeyle tüm yönleriyle gün ışığına çıkarmak ve sergilemektir. Bu yazıda bu yolda bir denemeye girişilmektedir.

TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN ÖNERMELERİ

Türk-İslam sentezi adı altında sunulan ideolojik çerçevenin yapısı ana hatlarıyla şu önermelerden oluşmaktadır:

1. Türk toplumu değişik nedenlerin üst üste düşmesiyle kültürel saldırı karşısında kalmıştır. Batının kültür emperyalizmi sürekli olarak "Millî Kültürü" zayıflatarak, ortadan kaldıracak bir baskı yaratmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ve Cumhuriyet döneminde, Atatürk dönemi dışı kalmak üzere yanlış bir batılılaşma politikası izlenmiştir. "Millî Kültür" öğelerine sahip çıkılmamıştır. Ayrıca, kaçınılmaz olarak yaşanmakta olan kentleşme "Millî Kültür" öğelerini tahrip etmektedir. Bu etkiler sonucu Türkiye'de "Millî Kültür" çözülmüş ve bu nedenle de 12 Eylül öncesindeki bunalıma düşülmüştür. Eğer yeniden böyle bunalımlara düşülmek istenilmiyorsa "Millî Kültür" sahip çıkılmalı ve bir "Millî Kültür" planlaması içinde yeniden canlandırılmalıdır.

2. "Millî Kültür" toplumdaki bireyleri birbirlerine bağlayıp kaynaştırarak, bütünleştiren bir "öz" olduğu gibi, milletleri birbirinden ayıran temel nitelik-

tir de. Türkiye'deki milliyetçilik bir kültür milliyetçiliği olmalıdır. Türk milliyetçiliği kültür ile temellendirildiği için "Millî Kültür" Türk toplumunun tüm bireylerine yeknesak bir biçimde yayılmalıdır. Ancak bu yaygınlaştırma başarıldığında dünya milletlerinden ayrı bir bütün olması sağlanacaktır.

3. Türkiye'deki "Millî Kültürün" iki kaynağı vardır. Bunlardan biri Türk kavimlerinin Orta Asya'dan beri getirdikleri öz değerler, diğeri ise İslam dinidir. İslam dini Türk'lere en yakın dindir. Başka dinle yapamazlar. Türkler birbirlerine yabancı olmayan iki kültürün sentezini yaparak "Millî Kültür"lerini oluşturmuşlardır.

Türk-İslam sentezinin değişik yandaşları arasında bu sentezdeki "Türk" öğelerle; "İslam" öğelerin göreceli önemi üzerine farklı görüşler vardır. Bir kısmına göre esas olan "Türk" öğeleridir. "İslam" ona yardımcı ve tamamlayıcıdır. Diğerlerine göre asıl olan, öncelikli olan İslamdır. Millileştirme din ile başlar din ile tamamlanır. Türkler Anadolu'yu önce İslamlaştırmış sonra Türkleştirmişlerdir.

4. Türkiye'nin Batı'nın gelişme düzeyine ulaşabilmesi için akıl ve ilim ışığında teknik ve medeniyeti alması yeterlidir. Bunun için Batı'nın kültürü-

nü alması gerekmez. "Millî Kültürünü" değiştirmesi gereksizdir. "Millî Kültürün" de değiştirilmeye çalışılması "medeniyet" yolundaki ilerlemeyi hızlandırmaz yavaşlatır.

"Millî Kültür" için değişme söz konusu olamaz. O ancak özü aynı kalmak üzere zenginleştirilebilir.

5. "Millî Kültür"ün planlı olarak devlet eliyle yaygınlaştırılması gerekir. Bu bir Millî devletin varlığı için gerekli koşuldur. Bu bireyin özgürlüğü sorununu ortaya çıkarmaz. Önceliği olan millet ve devlet gerçeğidir. Kaldığı Türk Millî Kültürü özgürlüğe gereksinme duyurmaz. Türkiye'de hiçbir zaman gerçek özgürlük sorunu olmamıştır. Özgürlük talepleri hep Batı'ya özen-ti olarak çıkmıştır. Dünyanın en büyük devlet nizamına binlerce yıldan beri sahip Türk Milleti, bu nizam içinde adaleti, hakiki fazileti mükemmel şekilde yürütmüş; kimseyi ezdirmemiştir. Bu yüzden Türk insanı daima özgür olmuştur. Türk milletinin tek özgürlük sorunu kendi kültürü içinde yaşama özgürlüğüne sahip olmasıdır. Millî Kültürün planlı olarak yaygınlaştırılması bir özgürlük sorunu yaratmayacaktır.

NASIL DEĞERLENDİRİLMELİ

Türk-İslam sentezi ideolojik çerçevesini önerenler, kendi ideolojik çerçevelerini bizim burada yaptığımız gibi açıkça sistemleştirmemişlerdir. İzledikleri yol, daha çok toplumda sorun olarak gördükleri konuları birer birer ele alarak onlara çözüm önerirken, ideolojilerini dolaylı yoldan ortaya koymak olmuştur. Böyle bir tutum seçmekle ideolojilerinin iç tutarsızlıklarını gizlemişler, bilimin gerçekleri karşısında yanlışlığın sergilenmesini zorlaştırmışlardır. Kuşkusuz böyle bir tutum bu ideolojiyi yaymak isteyenler bakımından yararlı olmuştur. Ama böyle bir ideoloji tartışma alanına çekilmek istenildiğinde ilk yapılması gereken, onun ana önermelerini bir araya getirmek,

sistemleştirmeğe çalışmaktır. Yoksa bu ideolojinin yayılmasında yapıldığı gibi her sorun karşısındaki önerilerini birer birer yanıtlamak, sonu olmayan bir tartışmaya girmek olur. Bu nedenle bu yazıda Türk-İslam sentezi adı altında sunulan ideolojik çerçeve beş ana önerme altında toplanarak tartışmaya açılmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz, bu beş önerme grubuna yeni önermeler eklenebilir, ama bu tartışmayı dağıtmanın ötesinde bir sonuç vermez.

Önce bu ideolojik çerçevenin, çıkış noktası olan Türkiye'nin yakın geçmişinde yaşadığı bunalımın nedenlerine ilişkin yorumunu ve Türk Toplumunu için seçtiği hedefleri irdeleyelim.

MİLLİ KÜLTÜRÜN KORUNMASI YANLIŞ BİR HEDEF SEÇMESİDİR

Türkiye'nin yakın geçmişindeki yaşadığı bunalımı salt "milli kültürün" tahrip olmasına bağlamak yeterli bir açıklama değildir. Toplumlar çok karmaşık yapılardır. Bu nedenle tek nedendi açıklamalar gerçeğe ulaşmakta yetersiz kalırlar. Böyle bir bunalıma düşüşün, dünya ekonomik bunalımından, iç siyasal düzenin özelliklerine kadar uzanan pek çok nedeni vardır. Kültür ancak bu çok sayıdaki nedenden biri olabilir, kaldı ki bu nedenler arasında bile olsa kültürdeki değişmelerin etkisinin ne olduğu Türk-İslam sentezlerinin açıklanmalarında gösterilmemiştir. Bunalıma düşüşün bir nedeni belki de kültürün değişmesi değil, yeterince hızlı değişme göstermemesi çağdaşlaşmanın yeterince yaygınlaştırılamamış olmasıdır.

12 Eylül öncesi ortama gelişin nedenini "Milli Kültürün" tahrip olması olarak ortaya koymak gerçek nedeni açıklamasa'da, bunalıma çözüm arayan iktidar sahiplerini etkileyerek, bu ideolojiyi satabilmek için, fırsatları değerlendirme açısından iyi bir taktik olmuştur.

Bu ideolojinin temellendirilmesinde 12 Eylül öncesinin kullanılmasını konjonktürel bir fırsatın değerlendirilmesi olarak görmek gerekir. Daha uzun erimli temellendirme, kültür emperyalizminin sürekli varlığıyla yapılmaktadır. Türkiye dışındaki tüm dünyanın kültür öğelerine salt bir saldırı mantığıyla yaklaşmak, Türkiye'deki bilim, sanat ve kültüre yapılabilecek olumlu katkılara sırtını dönmek olmaktadır.

Bu dış dünyanın paranoid bir değerlendirmesidir. Kendisini dış dünyadan tecrid eden bir kültür politikasının kaynağı olmaktadır.

Öte yandan emperyalizm olgusuna "salt kültür emperyalizmi" kavramıyla yaklaşmak, gerçekte emperyalizmin işini de kolaylaştırmaktır. Kültürün teknik öğelerini alırım, kurulan ekonomik ilişkilerin biçimine aldırmam, sadece "milli kültürü" korumak bana yeter denildi mi, daha sonra üzerinde duracağımız üzere kültürün bütünlüğü yadsındı mı, emperyalizm bir ülkede kolayca denetimini kurar. Milli Kültürü koruyorum diyenlerin elinde bir takım içi boşaltılmış kalıplar kalır. Onlar da emperyalizmin aracı olarak kullanılır.

Kültürün teknik öğelerini alırım, kurulan ekonomik ilişkilerin biçimine aldırmam, sadece "milli kültürü" korumak bana yeter denildi mi, kültürün bütünlüğü yadsındı mı, emperyalizm bir ülkede kolayca denetimini kurar. Milli Kültürü koruyorum diyenlerin elinde bir takım içi boşaltılmış kalıplar kalır. Onlarda emperyalizmin aracı olarak kullanılır.

Dış dünya'ya paranoid bir tepkiyle yaklaşıp yaratıcı olma ve kültürel değişme yadsınarak, kültürün sadece bir bölümünü korumaya dönük bir kültür politikası uygulanmaya kalkıldımı ulaşılacak sonuç dış dünyadan gittikçe kopan, geri kalan, yalnızlaşan bir ülke olur. Bu nedenle bir ülkede izlenecek kültür politikası sadece ülkeyi bütünleştirici olduğu varsayılan değerleri, inançları, tutumları pekiştirmeye yönelik olarak kurulmamalıdır. Bir ülkenin kültür politikasının amacı, bilimde, sanatta, kültürde yeni buluşlar yaparak uluslararası kültür değerlerine katkıda bulunarak kültürünün özgürlüğünü sürekli olarak yeniden üretebilen, bu yolla ulusal bütünlüğünü koruyan bir düzen kurmak olmalıdır. Çağdaş dünyada saygınlığı olan bir ulus olmanın yolu budur. Kendi kabuğuna çekilmek, eskiye dönüşten medet ummak değil.

DOĞRU HEDEF ÖZGÜNLÜĞÜ ÜRETEREK DEĞİŞME

Türkiye'nin ulusal amacı bu biçimde ortaya konuldu mu, kültür politikasının önemle üzerinde duracağı ana öğelerinin ne olması gerektiği de ortaya çıkar. Bunları üç grupta toplayabiliriz. Birinci grupta yaratıcılığı, değişmeyi sağlayacak, değerler, tutumlar, inanışlar yer alabilir. Bunlar araştırıcılık, eleştiricilik, dış kültürlerle ilişki kurmaya önverme, yenilikçilik, yaratıcılıktır. İkinci grupta sayılabileceğimiz öğeler toplumun sürekliliğini sağlama işlevini yükümlenecektir. Bunlar arasında ulusal kimlik, süreklilik, bağlılık, bütünlük vb. dir. Üçüncü grupta ise ilk iki gruptaki öğelerin bir arada bulunmasına ve çatışmasına olanak vererek sistemin bütünlüğünü korumasını sağlayacak öğelerdir. Çoğulculuk, demokrasi, hoşgörü, laiklik vb. İşte bir kültür politikası ancak bu çok yönlülük ve çeşitlilik üzerine kuruldu mu, çağdaş uluslar arasında saygın bir yeri bulunan bir ulusa kaynaklık edebilir.

Türk-İslam Sentezi üç ana grupta topladığımız kültür öğelerinin sadece ikincisi üzerinde durmaktadır. Türkiye'de eksikliğini gördüğü husus sadece ikincisidir. Oysa kültürü yukarıdaki gibi ana öğelerini sınıflandırarak ortaya koydunuz mu, Türk-İslam sentezinin denetlemeyi ve yaymayı amaçladığı alanın yetersizliği, sınırlılığı gün ışığına çıkar. Yine böyle bir üçlü ayırım içinde soruna yaklaştığımızda Türkiye'de eksikliği olan kültürel öğelerin ikinci gruptakiler değil birinci ve üçüncü gruptaki öğelerin gelişmesini engellemiştir. Gerikalmışlığının nedenlerinden biri olmuştur.

Çağdaş bir ülkenin kültür politikasının temel amacı yaratıcılık üzerinde odaklanmaya başladı mı, tüm ulusa yaygın yeknesak bir "Milli Kültür" politikası uygulamanın yaratıcılığının engeli olduğu görülebilir. Yaratıcılık çoğulcu, kültürel çerçeveleri gerektirir. Ancak değişik kültür çerçevelerinin üst üste gelebildiği ortamlarda yaratıcılık gelişir. Bu da dışa kapanmayla değil açılmayla olur.

ÖZ ARAYIŞI METAFİZİKTİR

Bu ideolojik çerçevenin çok değişik

biçimlerde kullanıldığı bir temel kavram da "Öz"dür. "Milli Kültür" tüm olarak milletleri birbirinden ayıran bir "öz" olarak yorumlanabildiği gibi, "Milli Kültürün" de tüm değişmelere karşı değişmeyen ya da değişmemesi istenilen bir özü olduğu ileri sürülmektedir. "Öz" felsefi bir terimdir. Değişik felsefelerde değişik anlamlar kazanır.

Türk-İslam sentezini ileri sürenler bu kavramı hangi anlamda kullandıklarını na açıklık getirmemişlerdir. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın "öz" kavramı kültür için kullanıldı mı metafizik bir nitelik kazanır. O, varlığına inanılan ama ulaşılamıyandır. Görgül

Tarih araştırmaları bize göstermektedir ki uluslaşma süreçlerine girilen ülkelerin çoğu geçmişteki geleneklere dönüyorum diye gerçekte yeni gelenekler yaratmaktadırlar. Bu da bir yenidir, ama geçmişe dönüktür... Bir ülkenin uluslararası düzeyde saygınlığı ise geçmişini yaratmaktan çok geleceğini yaratmaktan geçer.

olarak temellendirilemeyendir. Böyle olunca pratiğe başka bir deyişle politikalara yol gösteremez. "Öz"ün varlığını savunular, onu metafizik olmaktan kurtarmak isteyenler bu özün hangi öğeleri içerdiğini ortaya koymalıdır. Eğer bunu yapmak için yeterli kaynak ve zamanları yoksa, en azından böyle bir öze nasıl ulaşılabileceğinin yöntemine berraklık getirmeleri gerekecektir. Bir özün varlığını iddia etmek için Milli Kültürün özünün belli değerler olduğunu ilan etmek yetmez. Bu değerlerden çıkarak Milli Kültürün nasıl kurulabileceğini de göstermek gerekir.

Bu tür yöntemsel sorunlar üzerinde ısrarla durmadan, sanatın ve kültürün "milli ruhu", "milli özü" korumasını temel ilke haline getirdiniz mi geçmişteki sanat motiflerinin, kültür öğelerinin tekrarından başka bir şey yapma olanağı kalmaz. "Öz" berraklaşmayınca yeni yaratılarda, "öz" uygunluğunun sınanması olanaksızlaşır. Uygun-

luğu sınanabilenler varlığı açık olan sanat motifleri ve kültürel öğelerdir. Yeninin milli oluşu bu öğelerle ölçüldüğünde yinelemek kaçınılmazdır.

Değişme halinde olan bir toplumda ilişki içine girilen kültürlerin yada sanatların yüzeysel bir taklidi, kolayca eleştirilebilir. O ülkenin kültürüne özen-ti olarak getirilen yeni kültürel öğeler, başlangıçta o ülkenin çoğunluğu tarafından yadsınacak ve gülünç bulunacaktır. Türkiye'de batılılaşmanın değerlendirilmesine bu kolaycılık içinde yaklaşmıştır. Kuşkusuz yüzeysel özentiler bir oturmamışlık ve kolaycılıktır. Ama salt geçmişi tekrarlayan bir tutum da aynı biçimde kolaycılıktır. Belki de fek farkı oturmuş olan bir kolaylık olmasıdır. Önemli olan o toplumun değişen özgünlüğünü sürekli olarak yeniden yaratabilmesidir. Bir toplumda yaşayan kişi yeni ilişki içinde girdiği kültürlerden aldıklarıyla sürekli olarak değişir. Bu değişme içinde ortaya çıkan yeni kültür kendi geçmişinden de öğeler taşıdığı için o ülkeye yada yöreye özgü olur. Yeni yaratılan kültür de o ülkeye özgüdür. Ama bu

korunan bir özü bulunduğu savı olmayan özgürlüktür.

Tarih araştırmaları bize göstermektedir ki uluslaşma süreçlerine girilen ülkelerin çoğu geçmişteki geleneklere dönüyorum diye gerçekte yeni gelenekler yaratmaktadırlar. Bu da bir yenidir, ama geçmişe dönüktür. Geçmişte var olmayan bu gelenekler bugünün geçmiş imgesine ve çıkarlar bileşkesine göre yeniden yaratılmıştır. Bir ülkenin uluslararası düzeyde saygınlığı ise geçmişini yaratmaktan çok geleceğini yaratmaktan geçer.

ULAŞACAKLARI BİR SENTEZ DEĞİL İSLAM'DIR

"Öz" kavramı üstündeki irdelemelerimizi bu nokta'da keserek, bu ideolojinin adı olan Türk-İslam sentezi kavramını ele alalım. Bu kavram ileri sürülen ideoloji açısından değişik çelişkileri barındırıyor. "Sentez"le söz konusu olacak olan, Milli Kültür için yeni bir öz oluşturulmasıdır. Bu nedenle "sentez" kavramı "öz"e yöneltilen eleştirilerin tümünü içeriyor. Ama bu-

nun ötesinde sorunlar da içeriyor. Bunlardan ilginç olan biri değişmeye karşı tutumdur. Eğer tarihte Türk ve İslam kültürlerinin bir sentezi oldu ise Türk Kültürüne ilişkin öz en azından bir ke-re değişmiş demektir. Denilebilir ki bu daha iyiye giden bir birleşmedir. Bu noktada iki sorun karşımıza çıkar. Birincisi bu sentezin niye geçmişteki bir tarihte dondurulması gerektiğidir. Eğer sentezlerle bir kültür "öz" gelişebiliyorsa, yeni sentezlerle bu kültürel "öz"ün daha da gelişebileceği olasılığı her zaman açık tutulmalıdır. Bu durumda ileri sürülebilir ki Batı Kültürü ile yeni sentezlere gidilerek daha da geliştirile-

İslam kendisinin monist ve total bir ideoloji olduğunu iddia etmektedir. Öyle ise bu monist ve total ideoloji ile sentez nasıl gerçekleştirilmiştir. Eğer monist ve total bir ideoloji ile bir başka ideolojinin sentezinden söz ediliyorsa, iki mantıksal olanak vardır. Ya ortaya çıkan ideolojik yapı artık monist değil eklektiktir, dolayısıyla yeni eklenmelere açıktır. Ya da Türk-İslam sentezi altında ileri sürülen gerçekte salt İslam'dır.

bilir. Dolaylı olarak yeni kültürel sentezlere kapanmayı öneren bu ideoloji bu dondurulmaların temellendirmesini yapmamıştır. Bu temellendirilmemiş bir tutuculuktur. İkinci sorun böyle bir temellendirme çabasına girilerek sergile-nebilir. Türk-İslam senteziyle kendine yeterli monist bir kültürel sisteme ulaşıldığının gösterilmesi gerekir. Böyle bir çabaya girilmemiştir. Belki de olanak-sızdır. Çünkü İslam kendisinin monist ve total bir ideoloji olduğunu iddia et-mektedir. Öyle ise bu monist ve total ideoloji ile sentez nasıl gerçekleştirilmiş-tir. Eğer monist ve total bir ideoloji ile bir başka ideolojinin sentezinden söz ediliyorsa, iki mantıksal olanak vardır. Ya ortaya çıkan ideolojik yapı artık monist değil eklektiktir, dolayısıyla yeni

eklenmelere açıktır. Ya da Türk-İslam sentezi altında ileri sürülen gerçekte salt İslam'dır. Eğer monizme ulaşmaya di-namik bir şekilde yaklaşırsak Türk-İslam sentezi içinde monist bir ideoloji olan İslam Türk öğeleri zaman içinde ortadan kaldırarak salt İslam'a doğru götürecektir. Belki de bugünlerde Tür-kiye'de yaşananlar bu tür bir gidişin gö-rüntüsüdür.

Günümüz dünyasında hiçbir ideoloji dünyada yaşanan teknolojik gelişmeye sırtını çevirememektedir. Türk-İslam sentezi de bunu yapamamaktadır. Öyle ise "Milli Kültürün" değişmemesi nasıl sağlanacaktır. Bu kültür alanının ikiye bölünmesiyle ya da teknolojiyi ve bilimi kültür dışında tutarak sağlanma-ya çalışılmaktadır. Oysa kültürel ant-ropoloji incelemeleri açıkça göster-mektedir; teknoloji ve bilim de kültü-rün öğeleridir. Kültürün maddesel ve maddesel olmayan öğeleri bir bütündür ve birlikte değişirler. Türk-İslam sente-zini önerenlerin Ziya Gökalp'in mede-niyet ve hars (Milli Kültür diye okuyabilirsiniz) ayrımına dayanarak yaptıkları birincisi değişir, ikincisi de-ğişmez kabulünü kültürel Antropoloji-nin bilimsel bulguları karşısında sürdürmek olanağı yoktur. Kültürün söz konusu iki alanı sürekli karşılıklı et-kileşim içindedirler. Bir alandaki de-ğişmeler diğer alanda da değişmelere sebep olur. Batı'nın teknolojisini alırım, kül-türümün diğer alanını değiştirmem de-mek, olamayacağı istemektir. Bu sav'a dayanak diye verilen Japonya örneğin-de bile bu söz konusu değildir. Tekno-

lojide parlak atılımlar yapan Japon-ya'nın "milli kültürü"nü koruduğu savı gerçek değildir. Bu sav'a en çok şaşırı-lar Japon bilim adamları olmaktadır. Japonya'da da teknolojik gelişme ya-nısıra diğer kültürel öğeler de değişmek-tedir. Bu değişimde Batı'dan alınan kültürel öğelerin payı da yüksektir. Ama böyle bir etki o kültürün kendine özgü renkleri taşımasına, yeniden üre-tilmesine engel olmamaktadır.

OTORİTER DEVLET İÇİN KILIF

Türk-İslam Sentezi ideolojik çerçe-vesinin ilk dört önermesi incelenerek dayanakları ortadan kaldırıldı mı, be-şinci önerme kendiliğinden anlamını yi-tiriyor. "Milli Kültürü" bireyin özgürlüğünü ikinci plana iterek devlet eliyle yaygınlaştırmayı savunmak güç-leşiyor. Ama "Milli Kültür" ideoloji-sinin bir otoriter devlet uygulaması için nasıl bir kılıf oluşturduğunu göstermek için üstünde yine de durmak gerekiyor. Oysa kültür politikasında, bütünleş-tirici ve durağanlığı sağlayıcı değerler ye-rine, yaratıcılık ve değişme geçince özgürlük de olması gereken önemi ka-zanıyor.

Eğer irdelememizin sonuçlarını bir cümle ile özetlemek gerekirse AET'nin eşigindeki Türkiye için Türk-İslam sen-tezinin mutluluk getirebilecek bir ide-oloji değil sıkıntıların, sorunların sürüp gitmesini sağlayacak bir ideoloji oldu-ğu söylenebilir. □

FERRUH DOĞAN
YUGOSLAVYA'DA
ÖDÜL KAZANDI

Yugoslavya'da yayınlanan mizah der-gisi Jez (Kırplı)'ın düzenlediği ulusla-rarası karikatür yarışmasında Ferruh Doğan bu karikatürüyle üçüncülük ödülünü kazandı. Birincilik ödülü Srećko Puntarić'e (Yugoslavya), ikin-cilik ödülü ise Sergei Tjunin'e (Sov-yetler Birliği) verildi.

AET Düşü ve İngiltere'den "Çatlak Ses"

Haluk Gerger

AET'ye katılmanın getireceği olumsuzluklara ilişkin görüşlerimize hiç itibar edilmedi. Böyle olunca, bu yazıda, düşünceleri daha geçerli sayılır diye, İngiltere'den bazı görüşleri aktarmaya çalışacağız. Ne demişler; "asılacak-sın İngiliz sicimiyle asıl." Bakalım AET üyesi İngilizler ne diyor bu konuda.

"İş bitirici" hükümet, "Son Türk Devleti"ni yaşatmak amacıyla iktidarı ellerine geçirenler, ülkenin gerçekten "işini bitirebilecek" bir kararı alıp, AET'ye "tam üyelik" için başvuru-yu yaparken, asıl şaşırtıcı ve acı olan, sistemin, akıl almaz bir beceriklilikle, konuyla ilgili "çatlak sesler"i boğabil-mesiydi. Yaklaşık bir kuşak öncesinin Türkiye'sinde, AET olayı, "muhalif ve muvafıklar"ca tüm boyutlarıyla tartışılabilmişken, ülke yaşamını gelecek kuşaklar boyu derinden etkileyecek "tam üyelik" başvurusu, "tereyağından kıl çekercesine" kotarıldı. Türkiye'nin nereden nereye geldiğinin, yada 1980 sonrasının tahribatının herhalde bun-dan etkili bir kanıtı olamaz. Doğrusu Türkiye burjuvazisi, ağababalarının yüzyıldan fazla bir zaman öncesinde geliştirdiği "sessizlikle öldürme" taktiğini iyi öğrenmiş; bırakın karşı görüşleri, konunun biraz daha tartışılmasını iste-yenlerin dahi sesleri sistemin propagan-da duvarından bir çatlak bulup gün ışığına çıkamıyor.

BİZ NE DEMİŞİZ

Geçtiğimiz günlerde bir haber ajan-sı, bu satırların yazarının şu demecini geçti:

"AET'ye kabul süreci 15-20 yıl ka-dar sürecektir. Bu süre içinde, kuşku-suz, Türkiye'de yapısal değişiklikler yapılacaktır ama bu, sanıldığı gibi, de-mokrasinin insan hakları konularında olmayacaktır.

"Öncelikle, ekonomik yapıda radi-

kal değişiklikler tamamlanacak, top-lumsal tepkiler de 'yapılanlar AET ile bütünleşmenin gereğidir' diye törpüle-necektir. Yabancı sermaye ve tekellere kapılar alabildiğine açılacak, koruyucu son duvarlar yıkılacak, 'pazar' olmanın tüm yapısal gerekleri yerine getirile-cektir.

"Hukuk alanındaysa, sözkonusu yapıyı güçlendirecek düzenlemeler ya-pılacak, bürokrasi kaldırılıyor ve Av-rupa'ya uyuluyor diye, vurgun düzeninin son mevzuat değişiklikleri gerçekleştirilecektir. Ulus egemenliğinin temeli olan yasama yetkisi, büyük oran-da, AET komserlerine devredilecektir.

"15-20 yıl sürecek bu süreçle orta-ya çıkacak ekonomik iflas, gayrimilli yasal çerçeve ve toplumsal çürüme so-nunda da, Türkiye'de bu temel üzerin-de çağdaş bir demokratik yapı zaten kurulamayacaktır. Bu durumda, Tür-kiye kullanılmış bir peçete veya sıkılmış bir limon gibi Suudi-ABD rabitalarına atılacak yada bir pelte haline dönüşüp Avrupa tekellerinin pazarı olarak eri-tilecektir.

"Bugün AET rabitasından demok-ratik gelişmeler bekleyenler, yarın baş-ka karanlık rabitaların bataklığında, demokrasinin ekonomik ve toplumsal temellerinin çürüdüğü bir Türkiye bu-lacaklardır. AET düşünün peşinde ge-cek önümüzdeki 15-20 yılın kabus-larla dolu olacağı kuşkusuzdur."

Tabii bu satırlar ciddi bulunmadı, herhalde alaycı bir "dudak bükme"yle çöp sepetini boyladı.

İNGİLİZLER NE DEMİŞ

Böyle olunca, bu yazıda, düşünce-leri daha geçerli sayılır diye, İngiltere'den bazı görüşleri aktarmaya çalışaca-ğız. Ne demişler; "asılacak-sın İngiliz sicimiyle asıl." Bakalım AET üyesi İn-gilizler ne diyor bu konuda. Tecrübe konuşuyor; üstelik "İngiliz tecrübesi."

Önce şu gerçeğin altını çizmeli: Sos-yal demokrat İngiliz İşçi Partisi ve ül-kenin en büyük işçi kuruluşu İşçi Sen-dikaları Konfederasyonu (TUC), İngil-tere'nin AET üyeliğine karşılar ve İşçi Partisi iktidara geldiğinde AET'den ay-rılacağını açık ve kesin bir biçimde ilan etmiş durumda. Bizim sosyal de-mokratlarımızın ve Türk-İş'in kulakları çınlasın.

"Topluluğa üyelik, ekonomik ve politik yapımızı ciddi biçimde zayıflatmıştır; enflasyonu daha da kötüleştirmiş, sanayimizi ve istihdamı olumsuz etkilemiş ve demokratik süreçlerimizi tehdit altına almıştır."

İngiliz İşçi Partisi
Programı'ndan

İngiliz İşçi Partisi, 1982 programın-da (ki Parti'nin seçim bildirgeleri de bu bağlayıcı Program'dan kaynaklanıyor) AET'den ayrılmanın "Avrupa'dan çekilmek" anlamına gelmeyeceği vurgu-lanıyor ve üyelikten ayrılmanın AET'nin getirdiği "ekonomik ve politik yükler"den kurtulmak için zorunlu ol-duğuna işaret ediliyor. Biz, ekonomik açıdan gelişmek, politik açıdan ise de-mokrasiyi güçlendirmek savıyla AET düşünün peşinde koşarken, sanayii ve demokrasinin gelişmişlik düzeyi, dola-

yısıyla da şoklara dayanma gücü, Türkiye'den fersah fersah ilerde İngiltere'nin Ana Muhalefet Partisi, AET üyeliğinin "ekonomik ve politik yükleri"nden söz ediyor. Garip ama gerçek.

Parti programının "üyelik deneyimi" başlıklı bölümünde (s. 231-232) şöyle deniyor: "Topluluğa üyelik, ekonomik ve politik yapımızı ciddi biçimde zayıflatmıştır; enflasyonu daha da kötüleştirmiş, sanayimizi ve istihdamı olumsuz etkilemiş ve demokratik süreçlerimizi tehdit altına almıştır." Program, tam üyelik sonrası bazı sonuçları da şöyle sıralıyor:

- İngiltere'nin AET ile sanayi malleri ticaretindeki açık, sadece 1980

"Topluluğa üyelik, çokuluslu şirketlerin ülkede yatırım yapmalarını değil, İngiliz pazarlarına girmelerini özendirmiştir.. AET'den ayrılma, bize yatırımları ve istihdamı artırma olanağını verecektir... Ayrıca, kendi tarım politikamızın yeniden efendisi olacağımız anlamına gelecektir"

İngiliz İşçi Partisi Programı'ndan

yılında yaklaşık 2 milyar (evet milyar) sterlin;

- gıda maddelerinin fiyatlarında büyük artış (bunun Türkiye'de de böyle olacağını geçenlerde televizyonda Özal söyledi; "gelişmişliğin göstergesidir bu" dedi);

- tarımda akılcı üretimi engelleyen bir politikanın ülkeye dayatılması;

- yasa yapmak ve vergi almak gibi ülkeyi doğrudan etkileyen konularda AET'nin karar verme gücüne büyük oranda sahip olması...

Parti programında, ayrıca şunlar belirtiliyor: "AET'den ayrılmanın sanayimiz üzerinde olumlu bir etki yapacağını gösteren ciddi kanıtlar vardır... Merkez Bankası'nın bir çalışmasına göre, Topluluğa üyelik, çokuluslu şirketlerin ülkede yatırım yapmalarını değil, İngiliz pazarlarına girmelerini özendirmiştir.. AET'den ayrılma, bize yatırımları ve istihdamı artırma ola-

nağını verecektir... Ayrıca, kendi tarım politikamızın yeniden efendisi olacağımız anlamına gelecektir."

Parti, iktidara geldiğinde yapmayı tasarladığı icraatın AET üyeliği sürdüğü sürece mümkün olamayacağını da belirterek şu örnekleri sıralıyor:

- Dış ticareti ve özellikle de ithalatı kontrol etmek, Roma Antlaşması'nın 12. maddesi uyarınca kesinlikle olanaksızdır.

- Döviz politikası oluşturmaya, sermaye akışını kontrol altına almaya çalışmak, Antlaşmanın 67-73. maddeleriyle çelişmektedir;

- Planlama ve belirli sanayi dallarına plan çerçevesinde teşvik uygulamak Antlaşmanın 90 ve 92. maddeleri karşısında mümkün olamamaktadır;

- Tarım ürünlerinde de fiyat-artışı durdurulamaz;

- Enerji, dolaylı vergileme, bölgesel kalkınma ve istihdam politikası, balıkçılık ve gelişme gibi yaşamsal alanlardaki temel stratejileri topluluk organları belirlemektedir;

N. Helvacı:

Cezaevlerindeki Uygulamalar B.M. Normlarına Aykırı

İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Nevzat Helvacı Nisan sonunda yaptığı bir basın toplantısında, Türkiye'deki cezaevlerinde tanık olunan uygulamaların, B.M. tarafından kabul edilen "Tutuklu ve Hükümlülere Karşı Uygulanması Gerekli Asgari Standart Kurallar"a uygun olmadığını açıkladı.

Hatırlanacağı gibi bu kuralların bir kısmı 68. (Ağustos 1986) sayımızda yayınlanmış ve bunların ihlaline ilişkin çarpıcı örnekler sergilenmişti. Bu kez İnsan Hakları Derneği'nde oluşturulan bir komisyon bu kuralların tümünü dilimize çevirerek cezaevlerindeki uygulamaların bu kurallara göre genel bir değerlendirmesini yapmış, ve bunların ihlaline ilişkin çok daha geniş kapsamlı bir rapor ortaya koymuştur.

- Bazı tutukluların havasız, nemli ve lağım sularının biriktiği hücrelere konulduğu,

- Topluluk önemli alanlarda doğru-
dan yasama yetkisi kullanmakta, hukuki mevzuatın oluşmasında topluluk organları ülke hukuk sistemi içinde üstün bir yere sahip olmaktadır. Bu, egemenliğin, bağımsızlığın ve demokrasi-
nin temeli olan yasama yetkisinin, giderek, halktan ve onun temsilcisi parlamentodan alınması anlamına gelmektedir.

- AET'nin oluşturduğu bürokratik, mekanizmalar da, Devleti halktan uzaklaştırmakta, ulus ve parlamento denetimini ortadan kaldırmaktadır.

İşte İngiliz İşçi Partisi tüm bu gerekçelerle ve bu olumsuzlukları ortadan kaldırma amacıyla İngiltere'nin AET üyeliğine son verme kararı almıştır.

Anlaşılan bütün bu gerçeklerden bizim ders almamıza gerek yok. Öyle ya, radyasyonun bile Türk milletine zarar değil yarar vereceğini söyleyen kafaya göre AET'nin Türkiye'ye ne zararı dokunabilir ki... Yeter ki, yaşasın iç ve dış tekeller, yaşasın tüketim, yaşasın sessizlik!

- Bazı cezaevlerinde tualete çıkış saatlerinin sınırlandırıldığı,

- Onur kırıcı eğitimlerin, sürekli dayak ve işkence uygulamaları için bir araç haline getirildiği,

- Günlerce karanlık ve nemli hücrelere kapatılan tutuklu ve hükümlülerin aç bırakıldığı, dayak zoruyla fare ve deterjan yedirildiği,

- Üç yılda iki kez banyo yapabillerin bulunduğu,

- Hastaların doktora çıkarılmadığı bu yüzden bazı organlarını kaybedenler ve ölenlerin olduğu,

- Toplu dayakların yaygınlığı ve benzeri insanlık dışı uygulamalar, yapılan tesbitler arasında...

Helvacı, işkence ve cezaevi uygulamalarının izleyicisi olacaklarını vurgulayarak sözlerini bitirdi.

İnsanca duyguları olan herkesin, bu konuda, İnsan Hakları Derneği'ne yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Sorun hepimizin sorunu. □

Ortadoğu Sorunları

Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Mahmut Dikerdem

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde birbirine benzemeyen, hatta çelişen iki dönemin varlığı göze çarpar: Birinci dönem yeni Türk devletinin kuruluşu ile başlayıp önce Truman Doktrini'nin kabulü, üç yıl sonra da Demokrat Parti'nin iktidara geçişiyle son bulan Atatürk ve İnönü dönemidir. İkinci dönem ise 1950 yılından günümüze değin süren ve iç politikada derin çalkantılara sahne olmakla birlikte dış politika bakımından tam bir uyum gösteren sivil ve askeri iktidarların dönemidir. Ashında, Atatürk döneminin dışpolitikasında Ortadoğu ülkelerinin pek önemli bir yeri olmamıştır. Bunun bir nedeni, yeni Türk devletinin hukuksal varlığını belgeleyen Lozan Antlaşması'nın 16. maddesi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan toprakların Fransız ve İngiliz egemenliği altına girmesidir. Bu durumun sonucunda Türkiye Ortadoğu'da muhatap olarak tam bağımsız ülkeleri değil, Fransız ve İngiliz sömürgeciliğini bulmuş oluyordu. Batı emperyalizmine karşı bir ölüm-kalım savaşı vermiş olan genç Türk devletinin Fransız ve İngiliz "manda"sı altına girmiş bulunan Arap dünyası ile yakın ilişkiler kurması zordu. Buna bir de Arapların 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletine "İhanet"leri olgusu eklenince, İmparatorluğun külleri üzerinde kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarda Arap ülkelerine sıcak bakmamasını ve onlarla sıkı dostluk ilişkilerine girmek için çaba göstermemesini yadırgamak gerekir. Nitekim, Cumhuriyetin jânından Atatürk'ün ölümüne kadar geçen süre içerisinde Türkiye'nin Arap politikasında hemen hiçbir ciddi gelişme görülmemiştir. Atatürk döneminin Ortadoğu politikasını tek sözcükle tanımlamak gerekirse buna "İlgisizlik" yada "kendi hallerine bırakma" denilebilir. Atatürk Arap devletlerine hiçbir zaman düşmanlık göstermedi, onları doğrudan karşısına alacak bir hareket-

te bulunmadı. Hatay davasında bile karşısına Suriyelileri değil Fransız hükümetini almaya dikkat gösterdi. Ama bunun yanında Araplara yaklaşmak, onların dostluğunu kazanmak yönünde çaba harcamadı. Bu bilinçli tutumu değerlendirirken, Atatürk'ün yeni Türk devletini hangi temeller üzerine oturtmak amacında olduğunu göz önünde tutmak zorunludur: Türk toplumu o yıllarda bir üstyapı devrimleri atılımı içindeydi ve devrimin özünü Türklerin Doğulu'luktan kurtulup Batı uygarlığı topluluğunun bir parçası olmak kararı oluşturmuyordu. Batılı olmanın birincil

Atatürk döneminde Arap dünyasına karşı tutumumuz, bir yandan Arap yöneticilerinin Atatürk devrimlerini kötüleyen eleştiri ve saldırılarının, öte yandan da 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin uğradığı ihanetin belleklerden henüz silinmeyen anılarının etkisi altında kalarak, ne açık düşmanlık gösteren ne de dostluk arayan bir politikada biçimini bulmuştu.

koşulu ise sosyal yaşama bilim düşüncesini egemen kılmak, dolayısı ile Türk toplumunu yüzyıllar boyunca tutsaklığı altında bulundurmuş, sosyal ve kültürel gelişmesine engel olmuş din kurumlarının zararlı etkilerinden kurtarmaktı. Atatürk Batı'ya yönelmenin gereğine son derece inanmıştı. Batı'dan gelen her şeyi -kimi zaman taklit bile olsa- kabul ediyor, Doğu'dan Türkiye'ye hayır beklemiyordu.

Bu satırların yazarı, Büyükelçi M. Dikerdem 1950-60 yılları arasında Türkiye'yi Mısır, Ürdün ve İran'da temsil etmiştir.

Oysa Türkiye'nin üstyapı devrimlerine dayalı yeni bir toplum modeli arayışı içinde bulunduğu o dönemde Ortadoğu ülkeleri hâlâ Ortaçağ düzeninin karanlığına gömülmüş duruyorlardı. Atatürk devrimleri o ülkelerde zaman zaman yankılar uyandırmıyor değildi; hatta kimi ülkelerde Türk Kurtuluş Hareketi'ni örnek almak isteyen halk liderleri çıkmış, Atatürk adı ezilen ulusların özgürlük ve bağımsızlık özlülerinin simgesi olmuştu. Ama İslam ülkeleri geriliğin ve bağımsızlığın pençesinden kurtulmaktan daha çok uzaktılar. Ortadoğu ülkelerinin başına sömürgecilerin desteği ile çöreklenmiş Krallar, Şah'lar, Prenslar halk yığınlarının cehalet ve taassup çemberi içinde hapsolmasını kendi sınıf çıkarlarına uygun bulduklarından, Türk Kurtuluş Hareketi'nin Doğu dünyasına saçtığı bağımsızlık ve özgürlük ışığını sınırlardan içeri sokmamaya özen gösteriyor, bu yolda İngiliz ve Fransız sömürge yönetimleriyle işbirliği yapıyorlardı. Bu yüzden ki Arap halklarına Cumhuriyet Türkiye'si "kamçılı Osmanlıların dinsiz, imansız mirasçısı" gibi tanıtılıyor, İngiliz ve Fransızlar da kendi sömürülerini unutturmak, halkın öfkesini, tepkisini başka yönlere çekmek üzere Arap dünyasında Türk düşmanlığını kışkırtmaktan geri durmuyorlardı. Gerçi Araplar Osmanlı egemenliğinden az çekmemişlerdi, "kamçılı Osmanlı" deyimini boşuna değildi, ancak iki dünya savaşı arasındaki Batı sömürgeciliğinin yöntemlerinin Osmanlı zulmunu unutturduğu da kuşkusuzdur.

Böylece, Atatürk döneminde Arap dünyasına karşı tutumumuz, bir yandan Arap yöneticilerinin Atatürk devrimlerini kötüleyen eleştiri ve saldırılarının, öte yandan da 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin uğradığı ihanetin belleklerden henüz silinme-

yen anıların etkisi altında kalarak, ne açık düşmanlık gösteren ne de dostluk arayan bir politikada biçimini bulmuştu. Burada, Arap dünyasıyla Ortadoğu'nun öteki ülkelerine karşı güdülen politikalar arasındaki bir ayrıma değinmek gerekiyor. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde dış politikaya tek başına damgasını vuran Atatürk, Arap ülkeleri liderlerine karşı kimi zaman diplomatik ölçüler kaçırarak kadar soğuk ve mesafeli davranırken (*), İran ve Afganistan krallarını Türkiye'ye davet ederek onları en sıcak şekilde ağırlıyor, kişisel dostluğun ötesinde bu ülkelerle çeşitli alanlarda yakın ilişkiler kurulmasını sağlamak için anlamlı jestlerde bulunuyor ve -pek inanamamakla birlikte- Ortadoğu ülkelerini kapsayacak bir "Saadabad Paketi" tasarısının öncülüğünü yapıyordu. Bu bağlamda, İran ve Afganistan ile ilişkilerimiz umulmadık bir gelişme göstermeye adaydı. Ne var ki, Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlara hayranlık duyarak kendi ülkelerinde de uygulamak isteyen İran Şahı Rıza Pehlevi ile Afganistan Kralı Amanullah Han, İngilizlerle işbirliği halindeki feodal güçlerce engellenip tahttan düşürülünce, Ortadoğu'daki İslam ülkeleriyle Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler donduruluyor ve 2. Dünya Savaşı'na dek belirli bir gelişme göstermeden sürüp gidiyordu.

İNÖNÜ ATATÜRK ÇİZGİSİNİ İZLİYOR

Atatürk'ün ölümünü izleyen yıllarda O'nun çağdaşlaşma ve laiklik ilkelere bağlı kalan İnönü de Ortadoğu politikasında bir değişiklik yapmak gereksinmesini duymadı. Zaten isteseydi de olaylar buna olanak vermeyecekti. Daha Hatay davasının Araplarla aramızda yarattığı gergin hava sürerken 2. Dünya Savaşı gelip çatmış, dış politikanın dizginlerini eline alan yeni Cumhurbaşkanı ile CHP hükümeti dünya çapında yaşamsal sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardı. 1939 yılında savaşın bitimine değin Bağlaşık devletlerle Mihver devletleri arasında hem askersel hem de siyasal çatışma alanı haline dönüşen Ortadoğu'da yeni bir ulusal politika belirlemeyi düşünmeye ne zaman ne de zemin elverişli idi. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden CHP'nin iktidardan düşmesine kadar olan zaman göstermiştir ki, İnönü ve Halk Partisi hükümetleri Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik siyasetinde temel-

den bir değişikliğe gerek görmüyorlardı. Belki 1. Dünya Savaşı'nın sarsıntıları sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan Arap topraklarındaki halklara eskiye oranla daha sıcak bir ilgi gösterilmiştir, fakat tarihsel sürecin yarattığı olup-bittiyi kabulden ibaret olan bu ilgi Arap dünyasıyla ilişkilerimize yeni bir yön vermek girişimine varacak kadar ileri götürülmemiştir.

DP DÖNEMİNDE POLİTİKA DEĞİŞİYOR

1950 yılı Türkiye'nin Arap ve gidecek Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası sayılabilir. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanıp iktidara geçen Demokrat Parti'nin ilk icraatı dış politika konusunda da yeni bir tutumun habercisi idi. 1. Menderes hükümeti işbaşına ge-

DP hükümeti Türkiye'nin Ortadoğu'da komünizme karşı bel kemiği ülke rolünü oynayabileceğini ABD yönetimine anlatarak karşılığında sürekli yardım koparabileceği hesabını yapmıştı. Başta doğru gibi görünen bu hesabın 1955 yılından sonra geçerliliğini yitirdiğini ve sonunda DP iktidarını çıkmaza götürdüğünü biliyoruz. Bunun başlıca nedenini Türk hükümetinin 2. Dünya Savaşı sonrasında Asya ve Afrika'da başgösteren halk hareketlerinden, eski imparatorlukların tasfiyeye uğraması sonucunda sömürge ve yarı-sömürge ülkeler halklarını bir bağımsızlık ateşinin sardığından pek haberli olmamalarında aramalıdır.

çer geçmez camilerde Türkçe yerine Arapça ezan okutulmasını kararlaştırdı. Bu karar kendi başına belki büyük bir önem taşıyordu ama Türkiye'nin nereye yöneleceğini ve DP iktidarının hangi güçlere dayandığını açıkça gösteriyordu. DP liderleri seçim zaferini borçlu oldukları kesimlerin baskısına direnmek niyetinde değillerdi. Kaldı ki, parti ileri gelenleri arasında Atatürk'ün ve devrimlerinin karşısında olanlar da vardı. Örneğin, 1. Menderes kabinesinde dışişleri bakanlığına getirilen Prof. Fuad Köprülü Arap dünyasına yaklaşma, Arap devletlerinin dostluğunu kazanma eğiliminin başlıca temsilcisi idi. Bu eğilim 1950 yılında henüz yeni bir Ortadoğu politikasının doğuşu niteliğinde olmamakla birlikte, ileride Bağdat Paketi ile sonuçlanacak bir oluşumun tohumlarını taşıyordu. Nitekim yeni dışişleri bakanı DP hükümetinin Atatürk ve İnönü dönemlerinde Arap devletlerine karşı takınılan kayıtsız tavır onaylamadığını, kendi iktidarının bu yanlış politikayı düzeltmek amacıyla olduğunu Ankara'daki Arap temsilcilerine daha ilk görüşmelerinde bildirmişti. Ancak, dünya görüşü ve kişisel beğenileriyle de tam bir "Şarklı" olan Köprülü'nün dış politika planlamasındaki rolü kısa sürecek ve yerini Bayar-Menderes-Zorlu üçlüsüne bırakacaktı.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında en keskin dönemeç 1952 yılında NATO Paketi üyeliğine kabulü ile alınmıştır. Türkiye'nin Batı blokuna entegre oluşunu simgeleyen NATO üyeliği, aynı zamanda, Türkiye'ye başta ABD olmak üzere Batı'nın Ortadoğu'ya yönelik çıkarlarının savunulması, korunması görevini de yükledi. Demokrat Parti iktidarı bu görevi seve seve kabullendi, çünkü DP ekonomik alanda ve kapitalist anlamda bir genişleme programını başlatmak, bugünkü deyimle ulusal ekonomide bir patlamayı gerçekleştirmek istiyordu. Menderes ve ekibi halk yığınlarının sürekli desteğini sağlamanın, CHP'nin kısır devletçilik anlayışı yerine, ulusal ekonomiyi canlandırarak bir kalkınma modelini gerçekleştirmekle mümkün olabileceğine inanmıştı. Ancak yerli sermaye birikiminin yetersizliği böyle bir atılımın -kapitalist sistem içerisinde- dış yardım ve kredilere dayandırılmasını zorunlu kılıyordu. Gerçi Türkiye İsmet İnönü'nün kararıyla kabul edilen Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın askeri ve parasal yardımlarından 1948 yılından beri ya-

rarlamıyordu ama Menderes ekibinin iddialı kalkınma programı için bu yardımlar yetersizdi. İşte bu noktada DP hükümeti, daha doğrusu Bayar-Menderes-Zorlu üçlüsü Amerika'nın Ortadoğu bölgesi üzerindeki emellerinden yararlanılabileceğini ve Türkiye'nin jeo-politik konumu ile askeri gücünün koz olarak kullanılabileceğini düşündüler. Gerçekten de ABD yönetimi 1950'li yıllarda Ortadoğu'da eski sömürge imparatorluklarından boşalan yeri doldurmaya, bölgede komünizmin yayılmasını durdurmaya ve Sovyetler Birliği'ni bir "sağlık kordonu" ile kuşatmaya büyük önem veriyordu. Amerikalılar Ortadoğu ülkelerinin sorunlarını, tarihsel gelişmelerini henüz iyi bilmiyorlardı. Asya ve Afrika sorunlarının acemisiydiler. Ortadoğu'ya sanki züccaciye dükkanına giren bir fil gibi ayak basıyorlardı. Tüm bu öğelerden yararlanarak DP hükümeti Türkiye'nin Ortadoğu'da komünizme karşı bel kemiği ülke rolünü oynayabileceğini ABD yönetimine anlatarak karşılığında sürekli yardımlar koparabileceği hesabını yapmıştı. Başta doğru gibi görünen bu hesabın 1955 yılından sonra gitgide geçerliliğini yitirdiğini ve sonunda DP iktidarını çıkmaza götürdüğünü biliyoruz. Bu durumun başlıca nedenini Türk hükümetinin 2. Dünya Savaşı sonrasında Asya ve Afrika'da başgösteren halk hareketlerinden, eski imparatorlukların tasfiyeye uğraması sonucunda sömürge ve yarı-sömürge ülkeler halklarını bir bağımsızlık ateşinin sardığından pek haberli olmamalarında aramalıdır. DP liderleri Ortadoğu'da İngiliz ve Fransızların terk ettikleri ülkelerin Amerikan nüfuzu altına gireceğine inanıyorlardı. Tarihsel sürecin büyük devletlerle küçükler arasında yeni bir ilişki dengesi-ne doğru ilerlediğini, kamuoyu denilen önüne geçilmez gücün varlığını ortaya koymaya başladığını gören devlet yöneticilerinin sayısı 1950'lerde yalnız Türkiye'de değil dünyada bile azdı. Örneğin Fransa hâlâ Cezayirde zorla kabileceğini sanıyor, Amerika ise Ortadoğu'da hegemonyasını kurmak için dışişleri bakanı John Foster Dulles'in bağnaz anti-komünizm teorilerini benimsiyordu. Denilebilir ki yalnız İngilizler tarihin çarkının geriye dönme-yeceğinin aynısına vararak İmparatorluğu akılcı bir yoldan tasfiyeye başlamışlardı ama onlar da çıktıkları yerlerdeki halkları birbirine düşürecek sorunları aramalarında miras olarak bırakmayı ihmal etmiyorlardı.

TÜRKİYE BATI ÇIKARLARININ SAVUNUCULUĞUNU ÜSTLENİYOR

Dış politika alanında ilk adımlarını atmakta olan Türkiye'deki Demokrat Parti iktidarı da Asya ve Afrika'daki yeni gelişmelerden habersiz, Batılı devletlerin yörüngesindeki yerine sınıksız sarılmıştı. Bu politikanın özgürlük ve bağımsızlık savaşını veren ülkelerin çıkarlarıyla çakışması zordu. Nitekim DP iktidarının Amerikan yardımını gittik-

1978 İran Devrimi'yle Amerikan hayalleri yıkılınca gözler yine, Türkiye'ye çevrilmiştir. Washington'un Türkiye'de otoriter bir rejim kurulmasına yeşil ışık yakmasında bu düşüncenin büyük payı olduğu söylenebilir. Nitekim 12 Eylül rejimi de ABD'nin umutlarını boşa çıkarmamış ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasını, 1950'lerde olduğu gibi, bölgenin Batı yanlısı ülkeleriyle sıkı işbirliğine yöneltmiştir. Ancak Türk-Amerikan ilişkilerindeki son gelişmeler bu geri dönüşün Türkiye'ye pahalıya mal olacağının işareti sayılabilir.

çe büyük ölçülerde kendine çekebilmek için üstlendiği rol Arap dünyasında ters tepki yarattı ve Türkiye'yi emperyalist devletlerin kuyruğuna takılıp onların çıkarlarını koruyan bir ülke durumuna düşürdü. Türk hükümeti de bu suçlamayı doğrulamak istercesine elinden geleni yapıyordu: İlk olarak 1951 yılında 3 büyük devlet, ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte, Arap devletlerinin lideri durumundaki Mısır'a bir "Ortadoğu Savunma Paketi" önerisinde bulunuldu. Oysa İngiliz kuvvetlerini henüz Süveyş Kanalı'ndan çıkarmamış olmanın acısını duyan Mısır halkı ve tüm Arap

dünyası, üç büyük emperyalist devletin yanında Türkiye'yi görünce şiddetle aleyhimize döndü. Kral Faruk ve Mısır hükümeti savunma paketi tasarısını incelemeye bile gerek görmeden geri çevirdiler. 1952 yılında ise Türk hükümeti Mısır lideri Cemal Abdülnâsır'ın kişiliğinde simgelenen Arap Nasyonalizmi gerçeği ile karşılaştı. Önceleri Nâsır'ın kurduğu askeri yönetimi kuşku ile izleyen Batı devletleri ve özellikle ABD yönetimi, Nâsır rejimine tek alternatifi komünistler olduğu kanısına varınca Mısır'ın yeni liderini desteklemek kararını aldılar. Bu durumda Menderes hükümeti de Ortadoğu'da yüklenmediği "komünizmin yayılmasını önleme" misyonuna uygun olarak, Arap milliyetçiliğinin liderliğine yükselen Cemal Abdülnâsır'la işbirliği yapmayı denedi. Ancak bu, nankör bir girişimdi. Çünkü bir yandan Arap kamuoyu bağrına bir hançer gibi saplanmış olan İsrail devleti ortada dururken komünizmi yakın bir tehlike gibi görmeye hazır değildi; öte yandan da Nâsır Türkiye'yi Ortadoğu'da Mısır'a rakip bir ülke olarak görmekte ve Batıların gözünde bölgenin bel kemiği sayılan Türkiye'nin yerine göz dikmekte idi. Menderes hükümeti üstüste yaptığı girişimlere karşın Nâsır'ı bir askeri pakta çekemeyeceğini anlayınca dostluk taarruzunu Irak'ın üzerine çevirdi ve 1955 yılı Şubat ayında Türkiye, Irak, İran ve Pakistan arasında Bağdat Paketi imzalandı. İngiltere pakitin bölge dışı, ABD'de gözlemci üyesi oldular. Arap dünyasında kızılca kıyameti koparan bu askeri pakitin imzalanmasından iki ay sonra Endonezya'da toplanan Bandung Konferansı Türk dış politikasının geri dönüşüme bir noktaya vararak Türkiye'nin soğuk savaşta Amerika'nın yanında yer aldığını kanıtlıyordu. Bandung Konferansı'nda Türk Heyeti Asya ve Afrika'nın bağımsızlığına yeni kavuşmuş ve Doğu ile Batı blokları arasında ki çatışmanın dışında kalmak isteyen ülkelerinin temsilcilerine (Nehru, Tito, Nâsır gibi) tarafsızlığın uluslararası komünizmin oyununa gelmek olduğunu anlatmaya çalışmış ve onlara "Hür Dünya" safında yer almalarını öğütlemişti. Bu tutum, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere, ileride Bağlantısızlık Hareketi'ni oluşturacak tüm Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin Türkiye'ye "ABD'nin uydusu" damgasını vurmalarına neden oldu. Böylece Türkiye Ortadoğu'da kendini tam bir yalnızlığa mahkûm etmiş oluyordu.

27 MAYIS DÖNEMİNDE NATO'YA—CENTO'YA BAĞLILIK SÜRÜYOR

DP iktidarını deviren 27 Mayıs 1960 devriminin Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli bir değişikliğe yol açtığı söylenemez. NATO ve CENTO paktlarına bağlılığını ilân ederek işe başlayan Milli Birlik Komitesi yönetimi ve 1961 seçimlerinden sonra işbaşına geçen koalisyon hükümetleri dış politikaya bazı biçim değişiklikleri getirmişse de, Ortadoğu'daki Türk-Amerikan işbirliği 1964 yılına dek ciddi bir pürüzle karşılaşmadan sürüp gitmiştir. Gerçi Küba krizi sırasında ABD'nin ülkemize yerleştirmiş bulunduğu Jüpiter füzelerini Türk hükümetine danışmaya gerek görmeden sökmeye karar vermesi Ankara'da tedirginlik yaratmıştır ama Türk yönetiminin aymazlıktan bir ölçüde kurtulması için ABD başkanı Johnson'un başbakan İnönü'ye ünlü mektubunu göndermesi gerekmiştir. Yine de Türk dış politikasının NATO ve CENTO üyeliği ile geri dönülmez noktaya varmış olması, 1960'lı yıllarda uluslararası konjonktürde yumuşama süreciyle başlayan gelişmelere ve Türkiye içinde ilerici, bağımsızlıkçı hareketin yükselmesine karşın, Türk-Amerikan ilişkilerinde anlamlı bir değişime olanak vermemiştir. Başka bir deyişle, İnönü'nün Johnson mektubuna karşı, "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye o dünyadaki yerini alır" biçiminde tepki göstermesi sadece güzel bir söz olarak kalmıştır. Tıpkı on yıl sonra bir başka Türkiye başbakanının Amerikalılara: "Gölge etmesinler, başka ihsan istemeyiz" dediği gibi.

AP DÖNEMİ VE SAĞLANAMAYAN ORTADOĞU DESTEĞİ

1965'de tek başına iktidarı ele alan Adalet Partisi hükümetinin dış politikaya yeni boyutlar kazandırmak için kimi girişimlerde bulunduğu ve bu arada Arap ve İslam devletleriyle ilişkilerine özel bir yer vermeye başladığı gözlemlendi. Aslında, ABD başkanı Lyndon Johnson'la yanyana görüldüğü fotoğraflı seçim kampanyasında koz olarak kullanan Süleyman Demirel'in Ortadoğu'da ABD'den bağımsız bir politika izlemeye yönelmesi beklenemezdi. Ancak, AP'nin iktidar olduğu sırada

Kıbrıs sorununun bütün yakıcılığı ve açmazlarıyla Türkiye'nin siyasal gündeminin başına geçmiş olması, Demirel hükümetinin dışişleri bakanı Çağlayan-gil'i gerek bağlantısız ülkeler gerekse sosyalist bloktan destek aramaya zorluyordu. Türkiye Arap dünyasında yalnızdı. Pakistan'ın dışındaki İslam dünyasında yalnızdı ve daha kötüsü, Kıbrıs sorununa çözüm bulacak olan Birleşmiş Milletler'de yalnızdı. Çağlayan-gil Arap ve İslam ülkeleriyle sosyalist ülkeleri ardarda ziyaret ederek dostluk gösterilerinde bulunmak ve Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika izleyeceğini kanıtlamak istedi. Ne var ki, AP'nin değişmez dışişleri bakanının asıl amacının Kıbrıs sorununun Türk tezinde yandaş toplamak olduğu, bunun ise ilkel ve tutarlı bir dış politika çizgisinin oluşması için yeterli bulunmadığı çabuk anlaşıldı. Çağlayan-gil'in bir yandan Arap ve İslam dünyasına şirin görünmeye çalışırken, öte yandan ABD dışişleri bakanı Kissinger'e Türkiye'deki Amerikan üslerini kapsayan toprakları yılda 1 milyar dolar karşılığında 5 yıl süre ile kiraya vermeyi önermesi AP'nin dış politikasının inandırıcılığına pek fazla katkıda bulunmadı. Nitekim Filistin sorununun AP hükümeti Arap tezini tümüyle benimsemesine rağmen, ne BM'de Arap devletlerinin oylarını toplayabildi, ne de Mısır'ın Makarios'a silah yollamasını engellerebildi.

12 EYLÜL VE 50'LERE DÖNÜŞ

1974 Kıbrıs Harekâtı sonrasında Türkiye-ABD yönetiminin silah ambargosu uygulamasına tepki olarak Ortadoğu'da Amerikan etkisinden bir ölçüde sıyrılabilmiştir. O yıllar ABD'nin Camp David Anlaşması'yla Ortadoğu politikasını Kahire-Telaviv-Tahran eksenine çevresinde kurmaya çalıştığı ve bölgenin jandarmalığı rolünde İran Şahı'nı ön plana çıkardığı dönemdir. Ancak 1978 İran Devrimi'yle Amerikan hayalleri yıkılınca gözler yine Türkiye'ye çevrilmiştir. İran'daki görkemli halk devriminin Suudi Arabistan, Ürdün ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne sıçramasından kaygı duyan ABD yönetimi gerektiğinde bölgeyi süratle denetimi altına almak için sıçrama tahtası olarak yine Türkiye'yi kullanabileceğini hesaba katmıştır. Washington'un Türkiye'de otoriter bir rejim kurulmasına yeşil ışık yakmasında bu düşüncenin

büyük payı olduğu söylenebilir. Nitekim 12 Eylül rejimi de ABD'nin umutlarını boşa çıkarmamış ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasını, 1950'lerde olduğu gibi, bölgenin Batı yanlısı ülkelere sıkı işbirliğine yöneltmiştir. Ancak Türk-Amerikan ilişkilerindeki son gelişmeler bu geri dönüşün Türkiye'ye pahalıya mal olacağını işareti sayılabilir.

(*) Nitekim, Ankara Palas'ta verilen bir baloda Atatürk, masasına davet ettiği Mısır Elçisi'nden başındaki fes çıkarmasını istemiş ve fes gümüş bir tepsiye konularak balo salonu dışına gönderilmişti. Mısır Kralı'nı çok kızdıran bu olay az kalsın iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle sonuçlanıyordu.

Server TANILLI

Yüzyılların Gerçeği ve Mirası

İNSANLIK TARİHİNE

GİRİŞ

CİLT 3

XVI VE XVII.
YÜZYILLAR

SAY YAYINLARI

3150 TL (KDV Dahil)

Ortadoğu Sorunları

Truman'dan Reagan'a ABD'nin Müdahale Geleneği ve Ortadoğu

Galip L. Yalman

Yumuşamanın ABD'nin dünyadaki konumunu olumsuz etkilediği savının güçlenmesiyle 1970'lerin son yıllarından başlayarak ABD dış politikasında yeniden, soğuk savaş stratejisi ağırlık kazanmıştır. 1980'lerde, Reagan yönetiminin gerek Batı bloku içindeki gerekse Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya'ya yönelik politikalarının belirgin özelliği bu tek yanlı girişimlerde bulunma özgürlüğünü kendisine tanımasıdır. Yeni soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, fütursuzca askeri güç kullanımının değişik örneklerine de tanık olunmaktadır.

"Müdahale etmeme ilkesi, sınırlarımızın dışında olup bitenlere kayıtsız kalacağımız anlamına gelmez ve gelemez. Bir ülkedeki gelişmeler, başka ülkeler üzerinde de derin etkiler yaratabilir. Devletler kabul edilmiş davranış ilkelerini çiğneyen herhangi bir devletin bu davranışından kaygı duyarlar. Herhangi bir devletin kuralları çiğnemesi, bütün devletlerin varlığının temelini oluşturan kuralların tehlikeye düşmesi anlamına gelir."⁽¹⁾

1947 yılında Truman Doktrini'nin ilân ettiği meşhur konuşmasını yaptığı günlerdeki bir başka konuşmasında bu sözleri söyleyen ABD Başkanı Harry Truman'ın amacı belliydi: Oluşturulan yeni uluslararası sistem çerçevesinde askeri müdahale de dahil ABD'nin tek yanlı girişimlerde bulunabilmesine gerekçe hazırlamak. Soğuk savaş koşullarında somutlaşan bu gibi girişimler, uluslararası ilişkilere yumuşamanın egemen olduğu ve Vietnam yenilgisinin ABD'yi sarstığı 1970'lerde hızını kaybetmişti. Ama, yumuşamanın ABD'nin dünyadaki konumunu olumsuz etkilediği savının güçlenmesiyle 1970'lerin son yıllarından başlayarak ABD dış politikasında yeniden, soğuk savaş stratejisi ağırlık kazanmıştır.⁽²⁾ 1980'lerde,

Reagan yönetiminin gerek Batı bloku içindeki gerekse Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya'ya yönelik politikalarının belirgin özelliği bu tek yanlı, girişimlerde bulunma özgürlüğünü kendisine tanımasıdır. Yeni soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, fütursuzca askeri güç kullanımının değişik örneklerine de tanık olunmaktadır.

Yumuşamanın tanımlayıcı özelliklerinden biri ABD ve Sovyetler Birliği'nin, aralarındaki ilişkilerde uymayı taahhüt ettikleri bir kurallar bütününe birlikte oluşturma yönünde adımlar atmalarıydı. Soğuk savaşın özelliği ise, ABD'nin uluslararası ilişkilerde geçerli kuralları koyma, denetleme ve uygulama özgürlüğünü salt kendine tanıma eğiliminin ağır basmasıdır. Bu anlayışın sonucunda, sistem dışı ya da kural bozucu ilan edilen devletlere karşı nasıl davranılacağı konusunda karar verme de, kural koyucu devletin adeta doğal hakkı olarak görülmektedir. Truman'ın yukarıdaki sözlerinin altında yatan da bu anlayıştır. Reagan yönetiminin dış politikası da özünde aynı anlayıştan yola çıkmaktadır. Ama yeni soğuk savaşın önemli bir ayırıcı özelliği vardır. 1950'lerde, sistem dışı

olarak tanımlanan güçler bire indirgenmiş ölçüde işler kolaylaşmaktaydı. Özellikle az gelişmiş ülkelerdeki toplumsal devinimler, sistem dışı güçle özdeşleştirildiği ölçüde, kural koyucu devletin müdahale hakkının doğduğu varsayılmaktaydı. 1960'lardan başlayarak bu basitleştirici ilişkilendirmenin geçersizliği açıkça ortaya çıkınca, ABD'nin tek yanlı girişimlerini haklı göstermesi ve Batı bloku içinde bu girişimlere destek bulması da giderek zorlaşmıştır. Günümüzde ise, Reagan dış politikası, aynı basitleştirici yaklaşımı benimsediğini gösteren bir retoriği bol bol kullanmıştır. Ne var ki, somut gelişmelerin bu retoriği doğrulamaması karşısında yeni "kural bozucu" tanımları geliştirmek de gerekmiştir.

ORTADOĞU'NUN ÖNEMİ

Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD dış politikasındaki gelişmelerin, strateji değişikliklerinin somut olarak gözlenebildiği bir bölgedir. ABD ve Batı dünyası açısından stratejik önemini hiç yitirmeyen bu bölgedeki gelişmelere bağlı olarak ABD'nin yeni strateji arayışlarına girdiği görülmektedir. ABD'nin bölgesel sorunlara yönelik stratejilerini doktrin olarak tanımlama geleneği çerçevesinde, Truman Doktrini'nden başlayarak bir dizi doktrin ya öncelikle Ortadoğu'ya yönelik olarak gündeme gelmiştir. Ya da Ortadoğu'daki gelişmeler karşısında geçersizliği ortaya çıkınca, yenilerinin oluşturulması söz konusu olmuştur.

Truman Doktrini özellikle herhangi bir bölgeye yönelik olarak tasarlanmış olmamakla birlikte, Yakın Doğu diye de tanımlanan bölgede yer alan Türkiye ve Yunanistan'daki gelişmeler, ilân edilme gerekçesini oluşturmuştur. Öte yandan, Basra Körfezi, çevresinde

ki petrol kaynakları daha o dönemden başlayarak, ABD'nin bölgeye özel bir önem vermesinin başta gelen nedenleri arasındadır. Soğuk savaş stratejinin 1950'lerdeki uygulama biçiminin önemli bir unsuru olan bölgesel ittifaklar oluşturarak, sistem dışı gücü çevreleme politikası da yine Ortadoğu'dan başlayarak somutlaştırılmıştır.

Eski sömürgeci devletler olan İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki etkinliklerini koruma çabası olan 1956 Süveyş Bunalımı'ndan sonra, ABD'nin bölgedeki etkinliğinin giderek arttığı bir gerçektir. Nitekim, Süveyş Bunalımı'na neden olan İngiltere ve Fransa'nın bölgeye askeri güç göndermesine karşı çıkan ABD, aradan bir kaç ay geçtikten sonra, bölgeye askeri müdahalede bulunabilmesinin gerekçesini hazırlıyordu. Truman Doktrini'nin ilanından tam 10 yıl sonra 1957 yılının Mart ayında dönemin ABD başkanı Eisenhower sonradan kendi adıyla anılacak yeni bir müdahale doktriniyi açıklıyordu. Eisenhower Doktrini'nin Truman Doktrini'ne göre üç özelliği vardı. Özellikle Ortadoğu bölgesine yönelik olması, ABD müdahalesinin olabilemesi için bölge devletlerinin çağrısı olması koşulu ve "dolaylı saldırı" kavramını getirmesi. Bu politikanın yaşama geçirilmesi sonucu 1958'de, Lübnan'a asker çıkartılarak savaş sonrası dönemde ilk kez bölgede ABD askeri güç kullanımı gerçekleştirilmiştir. Bir yıl sonra, 1959'da, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, dönemin bölgesel ittifakı CENTO'nun üyesi devletlerle ikili anlaşmalar yapılarak, bu ülkelere "dolaylı bir saldırı" durumunda, mevcut rejimlerin çağrısı ile ABD'nin müdahalesine meşru bir zemin sağlanmaya çalışılıyordu.

Bölgesel ittifakların önemini yitirmeye başladığı 1960'larda, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında, günümüze karşı önemini koruyacak asli bir unsur ortaya çıkmıştır: İsrail devletinin güvenliğini sağlamak. Bu aslında, ABD dış politikası açısından da temel bir çelişkinin ifadesi olmuştur. Bir yandan, soğuk savaş uzantısı bir anlayışla sistem dışı sayılan güçlere karşı oluşturulan bölgesel stratejilerde İsrail merkezi bir rol üstlenmiştir. Öte yandan da, ABD-İsrail işbirliğine verilen birincil önem, ABD'nin öteki bölge devletleri ile olan ilişkilerinin istikrarsızlığı sürüklenmesine yol açmıştır. Bu politikanın bir önemli sonucu da Filistin sorununun bölgede barışın sağlanması açısından

dan önemini ABD'nin sürekli yadsıma eğilimine girmesidir.

ABD'nin doğrudan askeri müdahalelerde bulunarak sistemin güvenliğini koruma politikası Vietnam savaşında başarısızlığa uğrayınca, geliştirilen yeni stratejinin de en önemli uygulama alanı yine Ortadoğu olmuştur. Nixon Doktrini olarak tanımlanan yeni strateji belirli bölge devletlerine, bölgesel "istikrar"ın korunması için sorumluluklar yüklemekteydi. İsrail ile birlikte İran ve Suudi Arabistan bu yeni stratejisi çerçevesinde roller üstlendikleri ölçüde, ABD'nin artan askeri desteğine kavuşmuşlardır.

ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan yumuşamaya bağlı olarak ABD'nin Ortadoğu politikasının hedefi, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini en aza indirmek olarak özetlenebilir. 1973 Arap-İsrail savaşını izleyen dönemde, Mısır Sovyetler Birliği ilişkilerinin bozulup, Mısır'ın bağlantısız bir dış politika izlemekten vazgeçmesi ABD açısından bir başarı olarak görülmüştür. 1979 Camp David Anlaşması ile noktalanmış bu süreçte, ABD yönetimleri ikili bir amaç gütmüşlerdir. Bir yandan, İsrail ile bölge devletleri arasında ikili barış anlaşmaları imzalanmasını sağlayarak, aralarındaki savaş olasılığını ortadan kaldırmak. Öte yandan, başta Mısır, bölge ülkelerinin, bölgedeki statükonun korunmasına katkıda bulunmalarını sağlamak. Böylelikle de, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarındaki, yukarıda işaret ettiğimiz, temel çelişkinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Doğal olarak, bu politika, başarılı olduğu ölçüde, bölgede yeni saflaşmalara neden olmuş, Arap devletlerinin aralarındaki görüş ayrılıklarını belirginleştirmiştir. Daha önemlisi, Filistin sorunu ABD dış politikası açısından çözümsüzlüğe terk edilmek istenmiştir. Bölgesel statükonun korunması savaşının bedeli sürekli olarak Filistinliler'e, kanları pahasına ödetilmeye çalışılmıştır.

Arap devletleri ile İsrail arasındaki ilişkilerin ABD güdümünde, statükoyu bozucu olmaktan çıkarılıp statükonun korunmasında işlevsel kılınması çabalarında 1979 Camp David Anlaşmaları önemli bir adım oluşturmaktadır. Ama aynı yıl, bölgede meydana gelen iki ayrı olay, ABD'yi önce şaşkınlığa uğratmış, sonra da yeni strateji arayışlarına yöneltmiştir. İran'da Şah yönetiminin çöküşü ile Nixon Doktrini'nin geçerliliği sarsılmış, Sovyetler'in Afganistan'a

müdahalesi ile de Ortadoğu yeniden önem kazanmıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda, ABD tekrar doğrudan askeri müdahalede bulunmanın yollarını aramaya başlamıştır. Carter Doktrini, Körfez bölgesinde ABD'nin yaşamsal çıkarları bulunduğunu belirterek, gerektiğinde bölgeye, ABD'nin doğrudan müdahale edebileceğini ilan etmiştir. Böylece ABD'nin tek yanlı girişimlerde bulunması politikasına geri dönmüş oluyordu. Carter ve onu izleyen Reagan yönetimlerinin, NATO'nun sorumluluk alanını Ortadoğu'yu kapsayacak şekilde genişletme önerilerinin, Batı Avrupa devletleri tarafından kabul görmemesi, bu tek yanlı girişimde bulunma politikasına hız kazandırmıştır. 1983'ten itibaren ABD Merkezi Komutanlığı adı altında yeniden örgütlenen Acil Müdahale Gücü'ne, bölge ülkelerinden üs ve geçiş kolaylıkları sağlanması önem kazanmıştır. Reagan yönetiminin Carter Doktrini'ni yorumlayış biçimi ise müdahale kapsamını genişletmiştir. Müdahale gerekçesi salt, Körfeze yönelik bir dış tehditle sınırlı kalmayıp, bölgedeki ABD

yanlısı rejimlerin güvenliğine yönelik tehditleri önleme şeklinde çeşitlendirilmiştir. Diğer bir deyişle, yeni "İran"ların ortaya çıkmasına ABD izin vermek niyetinde değildir. Eisenhower Doktrininin güncelleştirilmesi gibi gözüken bu yeni yaklaşımın dikkati çeken bir diğer yanı, artık bölge devletlerinin çağrısı gibi inceliklere gerek duyulmamasıdır.

Filistin sorununun çözümsüzlüğe itilmesi ve İran İslam Devrimi sonucunda bölgede statükonun sürdürülmesi açısından, ABD ve yandaş bölge devletlerinin dikkate almaları gereken yeni değişkenler ortaya çıkmıştır. Bölgede statükoya karşı oluşumları, sistem dışı tek bir gücün politikalarına bağlı olarak açıklama çabaları sadece yetersiz değil, artık geçersizdir de. Dahası, ortaya çıkan yeni bölgesel güçlerin uyguladıkları mücadele yöntemlerine nasıl karşılık verileceği giderek önemli bir sorun haline gelmiştir.

YENİ BİR BOYUT: "ULUSLARARASI TERÖRİZM'E KARŞI MÜCADELE

Günümüzde, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının üç boyutu olduğu, ya da üç farklı sorun alanını kapsadığı şaptanabilir:

1) Körfez bölgesindeki statükonun sürdürülmesi için askeri müdahale stratejilerinin uygulanmasında bölgesel ve bölge dışı güçlerin desteğini sağlamaya çalışmak. Körfez petrolüne NATO üyesi ülkelerin bağımlılığı 1973'te % 31'den, 1983'te % 13'e düşmüş olmakla birlikte, Batı Avrupa'nın petrol ihtalatının % 30-35'inin Körfez'den deniz yolu ile gelmekte oluşu, bölgenin Batı açısından stratejik önemini koruduğunu göstermektedir. Ayrıca 1990'larda, ABD'nin petrol ithalatının da yeniden artacağına ilişkin tahminler yapılmaktadır. Bu koşullarda, ABD'nin tek yanlı müdahale girişimlerine, gerek İngiltere ve Fransa gibi bölgede sınırlı bir askeri varlığı olan ülkelere gerekse statüko yanlısı bölge devletlerinden destek bulma olasılığı düşük değildir. Bölgede statükonun korunmasında, İran-İrak savaşının sonuçsuz kalmasının da dolaylı bir işlev gördüğü söylenebilir.

2) Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki sorunları ikili barış görüşmeleri yolu ile çözümlenmek. Camp David ve onu izleyen Mısır-İsrail barış anlaşmasından bu

yana ABD'nin bu doğrultuda çok mesafe aldığı söylenemez. Aksine, 1982'deki Reagan planının bölge devletleri arasında destek bulmamasından sonra, ABD'nin dış politika öncelikleri arasında bu konunun giderek arka plana itildiği konusunda birçok gözlemci birleşmektedir. Öte yandan, ABD'nin İsrail ile askeri alanda, ortak manevralar düzenleyecek kadar işbirliğini arttırmaması, ve acil müdahale gücü için İsrail'den de kolaylıklar istemesi önemli bir gelişmedir. İsrail ile Ürdün arasında bir barış anlaşması imzalanması çabalarının sonuçsuz kalmasının ertesinde, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün de kendi iç bütünlüğünü sağlama yönünde adımlar atması ve Ürdün-FKÖ anlaşmasının iptali, ABD'nin güdümündeki bir barış sürecinin geleceğinin çok parlak olmadığını göstermektedir.

3) Uluslararası terörizmle mücadele sloganı altında bölgedeki statükoyu sarsan güçlere karşı, devlet terörü olarak nitelenebilecek türden askeri güç kullanımına başvurmak. Özellikle bu bağlamda ABD ile İsrail'in arasındaki işbirliğine ve girişimlerinin koşutluğuna dikkati çekmek gerekir. Lübnan'da Batı Avrupa devletlerinin de katkısı ile ABD'nin askeri güç bulundurmasına, bölgeden gösterilen tepkinin şiddeti ve ardından İsrail'in Lübnan'dan çekilmeye zorlanması, her iki ülkeyi de yeni müdahale yöntemleri bulmaya yöneltmiştir. İsrail'in Tunus'daki FKÖ karargahını bombalamasından, ABD'nin Libya saldırısına kadar bir dizi olayı devlet teröründen başka biçimde nitelenecek olanaksızdır. Yalnız bu saldırıları haklı göstermek için bir gerekçe bulunması gerekmiştir. Uluslararası terörizm, Reagan retoriğinde yeni "kural bozucu" unsurdur. İlginç olan, ABD'nin Ortadoğu politikasının ağırlık noktasını, son yıllarda, bu boyutun oluşturmasıdır. Temelinde Filistin sorunu yatan bölgesel sorunlar karşısında çözüm üretmediği sürece, ABD'nin bu tür saldırgan eylemlere girişme olasılığı oldukça yüksek gözükmektedir. Yalnız bu noktada, ABD eski Dışişleri Bakanı Kissinger'in bir uyarısını, ABD dış politikasından sorumlu kişilerin dikkate almasında yarar olabilir. Kissinger'a göre, "harekete geçme gerekçesi ne olursa olsun, bir büyük devlet, askeri müdahale yolu ile üstünlük sağlama girişiminde bulunursa, er veya geç, diğer büyük devlet de bunu dengelemek için harekete geçme fırsatı arayacaktır."⁽¹⁾ Ülkelerin bağımsızlığını tehdit

eden bu tür davranışların yinelenmemesi için tavır almak, kuşkusuz, barıştan yana olan herkesin ortak sorumluluğudur.

ABD'nin Ortadoğu politikasına ilişkin üzerinde durulması gereken son nokta, İslamcı ideolojiye ve bu ideolojiyi benimseyen hareketlere karşı ABD'nin tavrıdır. Burada önemli bir ayrıma dikkat çekmekte yarar vardır. İran'daki rejim değişikliğinden sonra, İslamcı ideolojiyi, Sovyetler Birliği'ni rahatsız edici bir etken olarak kullanma çabasına ABD dış politikası çerçevesinde yer verildiği bir gerçektir. Özellikle Afganistan'a Sovyet müdahalesinden sonra bir karşı mücadele stratejisi oluşturulurken, bu etken önem kazanmıştır. Ama öte yandan da, ABD'nin Ortadoğu'da yeni "İran"lar oluşmasına karşı olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Bu nedenle, ABD'nin İslamcı ideolojiyi Sovyetler Birliği'ne karşı kullanma ve bu bağlamda, İran'la yakınlaşma çabalarını, bu devletin genelde radikal İslamcı hareketlerin Ortadoğu'da güç kazanmasını istediği şeklinde yorumlamak anlamlı değildir. Daha da yanıltıcı olan, bölgedeki tüm gelişmeleri ABD'nin yönlendirdiğini düşünmektir. ABD'nin İran'la yakınlaşma arayışlarının arkasında girişim inisiyatifinin kimde olduğu oldukça tartışmalıdır. "İrangate" skandalı olarak nitelenen, son ABD dış politika fiyaskosunda, ABD'nin İran'ın oyununa geldiğine ilişkin haberler Batı basınında yer almaktadır.⁽²⁾ Bu haberlere göre, İran'ın ABD ile bir yakınlaşmaya hiç niyeti yoktur. Irak'a karşı savaşta gereksinim duyulan silahları ABD'den almak için, İran yönetimi böyle bir niyeti olduğu izlenimini vererek, istediğini elde etmeyi başarmıştır.

Bu haberlerin doğruluk derecesi ne olursa olsun, yapılması gereken saptama şudur. Ortadoğu'ya yönelik ABD dış politikası, gözden geçirdiğimiz tüm sorun alanlarında önemli açmazlarla karşı karşıyadır. Girişilen saldırgan davranışlar da aslında, bu açmazlardan kurtulamamanın verdiği çaresizliğe gösterilen tepkiden başka bir şey değildir. Karmaşık Ortadoğu denkleminin çözümünde, ABD dışındaki bölgesel güçlerin de söyleyecek sözleri olduğuna kuşku yoktur. □

(1) Department of State Bulletin, 16 Mart /947.
(2) ABD dış politikasındaki strateji değişikliklerinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Galip L. Yalman, "1945'ten Günümüze ABD'nin Dış Politikası", Bilim ve Sanat, Mayıs 1984.
(3) Henry Kissinger, The Times, 14 Ocak 1976.
(4) US News and World Report, 30 Mart 1987.

Arap Milliyetçiliği:

Erken Noktalanmış
Bir Deney

Mehmet A. Gökmirza

Arap milliyetçiliğinden geriye bugün belki hiçbir şey kalmadığı söylenebilir. Çünkü Arap toplumlarını ortak bir amaçta birleştiren tek bir ülkü artık yok gibidir. Arap ülkelerinin her biri kendi tekel amaçlarını güden, üstelik kendi içinde her zaman tutarlı olmayan bir politika izlemekte, öteki Arap ülkelerini potansiyel bir tehlike, bir rakip olarak görmektedir. Ortak düşman İsrail'in siyasal ve askeri araçlarla yenilmesi, en azından Filistin'de hakça bir barışın sağlanması, Arap siyasal güçlerini birleştiren ortak bir amaç olmaktan çoktan çıkmıştır. Arap ülkelerinin hemen hepsi Filistin direnişini sindirme ve kendi uzlaşmacı, hegemonyacı amaçlarının aracı kılma çabasında birleşmiş gözükmektedir. Bugün Ortadoğu sorunu, neredeyse Lübnan'ın paylaşılması ve Filistin halkı için "makul bir tutsaklık" rejiminin düzenlenmesi sorununa indirgenmiştir.

Arap milliyetçiliğinin soluğunun keşildiği dönemeç noktasını, geriye doğru giderek değişik tarihlere yerleştirmek olanaklıdır. Bunlardan biri, 1967 İsrail yenilgisi, bir başkası 1949'da Filistin topraklarında İsrail devletinin kuruluşu karşısında Arap güçlerinin çaresiz ve eylemsiz kalışdır. Hatta bir bakış açısıyla, I. Dünya Savaşı ertesinde İngiliz ve Fransız emperyalizminin katnatları altında Arap topraklarında sözde yeni "ulusal" sınırlarının çizildiği tarihte, Arap milliyetçiliğinin daha doğmadan öldüğü de öne sürülebilir. Ama bütün bunlara karşın Arap milliyetçiliği Arap toplumlarının siyasal yaşamını bugüne değin biçimlendirmiş, bir bakıma Ortadoğu'nun bugünkü resmini ortaya çıkarmıştır. Arap milliyetçiliğinin tükenişini belirlediği düşünülen olaylar

ve göstergeler, bir bakıma onun ürettiği kaçınılmaz sonuçlardır ve bu açıdan Arap milliyetçiliği tarih boyunca gerçekte kendi sonunu hazırlamıştır.

Arap milliyetçiliğinin, Osmanlı Devleti'nin siyasal çözülmesine koşut olarak doğduğu çok iyi bilinir. Ama geniş bir toplumsal temelde güçlü bir bağımsızlık hareketini sürükleyebilecek siyasal güçlerin olgunlaşmasındaki gecikme, Arap bağımsızlığının emperyalist

İdeolojik ve siyasal düzeyde ulusallığın gerçek bir almasığ olmaktan çıkmış gözükken İslam, Arap milliyetçilerince, toplumun kültürel birliğini sağlayacak bir bilinç biçimi olarak kavranmış, ulus ve devlet fetişizmini destekleyecek bir yedek güç, eşitsiz bir ortak gibi görülmüştür.

devletlerin siyasal vesayetinden sıyrılabilmesini çok uzun süre önlemiştir. Arap bağımsızlık akımlarına önyak olan unsurlar, ister monarşist ister liberal ya da radikal çizgi üzerinde olsunlar, bu vesayet altında olgunlaşmıştır. Başlangıçta Arap milliyetçiliğinin de nesnel işlevi, Avrupa merkezlerinin siyasal düzeydeki vesayetini örtük biçimde ideolojik düzeyde de sürdürmek ve pekiştirmek olmuştur.

MİLLİYETÇİLİĞİN ÖZÜ

Milliyetçiliğin temel sorunu, gelecekteki iktidar ilişkilerinin çerçevesini kırmaya çalışan bir toplumda yeni egemenliğin dayanacağı irade kaynağını belirlemektir. Uluslararası bir değerler sistemi olarak burjuva ideolojisinin bu

sorunun çözümü için hazır bir çerçevesi vardır: Ulusal irade. Klasik içeriğiyle ulusal irade, ekonomik ve kültürel bir bütün içinde tarihsel olarak belirlenmiş coğrafi sınırlarla ötekilerden belirgin biçimde ayrılan bir toplumun bireylerinin, siyasal iktidarın sorumluluğunu eşit özneler olarak ortaklaşa üstlenmesi, bu sorumluluğu başka hiçbir irade kaynağıyla paylaşmaması ülküsünü kavramlaştırır. Milliyetçilik, "ulusal irade" kavramını temellendirecek tarihsel ve kültürel bütünlük olarak ulusal varlığı tanımlama, savunma ve yüceltme işlevini görür.

İlk bakışta milliyetçiliğin, her ulusal topluluk için apayrı özgün bir içeriği varmış gibi gözükür. Oysa milliyetçi ideolojinin uluslararası özü değişmez; uluslararası düzeyde ortak temel amaçları güden bir sınıfın, burjuvazinin ulusal kesimlerinin siyasal iktidarını temellendirip güçlendirmeyi amaçlar. Her ulusal topluluğun tarihsel dokusu arasındaki farklar milliyetçiliğin ulusal biçimlerine kendine özgü bir renk kazandırır; burjuvazinin ulusal kesimleri arasındaki çatışmalar milliyetçiliği yer yer şoven bir nitelikte biçimlendirir; bağımlı ulusların bağımsızlık özlemleri ulusal burjuvazide de emperyalist burjuvaziden kopma eğilimlerini özendirek milliyetçiliğe bir süre anti-emperyalist bir yön verebilir. Ama milliyetçilik her zaman uluslararası bir ideolojidir ve ikiz karşıt kozmopolitizmden ayrılmaz. Özellikle uluslaşmanın tarihsel nedenlerle geçtiği, kapitalist dünya sistemiyle eşitsiz gelişme temelinde ve bağımlılık ilişkileri içinde bütünleşen toplumlarda milliyetçilik her zaman bağımlı nitelik taşır.

BAĞIMLI ULUS
MİLLİYETÇİLİĞİ

Bağımlı ulus milliyetçiliğinin temel niteliği, yalnızca "ithal" değerlere dayanması, yöneldiği topluma bir "aşı" gibi aktarılması değildir. Bu özelliği ba-

ğımlı ulus milliyetçiliğini daha çok biçimsel bakımdan belirler ve zaman zaman gerçek özünü gizlemeye yarar. Bağımlı ulus milliyetçiliğinin temel niteliği, kapitalizm öncesi yapıların verili coğrafi sınırlar içinde kalıplaştırdığı, bağımlı kapitalist gelişmenin de genellikle derinleştirdiği kültürel ve toplumsal eşitsiz gelişme koşullarını veri alması ve bu koşulları, ideolojik yanıltmaya dayalı bir "bütünlük" söylemi içinde sürdürüp yeniden üretmeye yönelmesidir. Bu nedenle bağımlı ulus milliyetçiliği, yeni siyasal örgütlenmeye önderlik eden ve toplumun öteki kesimleri üzerinde tarihsel ayrıcalıklara dayalı üstünlüğünden yararlanan bir seçkinler zümresinin ya da zümrelerinin ideolojik hegemonyasına dönüşür. Toplumun ulusal kimliği ve değerler sistemi, bütün kesimlerinin etkin demokratik katılımıyla oluşan özgün güçler dengesinin belirlediği ulusal bir oydaşma temelinde değil, seçkinler zümresinin üstünlüğünü, ideolojik ve kültürel tekeline mutlaklaştıran bir onaylatma ilişkisi içinde tanımlanır.

Seçkinlerin milliyetçiliği, Batıdan aktardığı demokratik ülküleri ya kısa sürede unuttur ya da totaliter, baskıcı bir söylemle bağdaştırmaya çalışır. Seçkinlerin ideolojik ve kültürel tekeli, tarihsel haklılığı ezelden gelen doğaüstü ya da "fitri" erdemlerden alan ulusun, bireyler ve sınıflar üzerindeki mutlak üstünlüğü savıyla temellendirmeye çalışılır. Seçkinler milliyetçiliğinin son sözü, "ulusal bütünlüğün" sözde siyasal simgesi devletin yüceltilmesi, putlaştırılmasıdır. Bu nedenle bağımlı ulus milliyetçiliği kaçınılmaz olarak devlet milliyetçiliği biçiminde yozlaşır. Devlet milliyetçiliği, seçkinler zümresinin ulusal birlik için öngördüğü ideolojik ve kültürel kâhplar ile toplumun geleneksel değer sistemleri arasındaki kutuplaşmanın, toplumun kültürel bölünmesinin de temelidir.

İSLAM'IN SİYASAL GELENEĞİ

İdeolojik düzeyde Arap milliyetçiliğinin kökeninde, İslam'ın, Arap toplumlarını birleştirebilecek bir siyasal güç işlevini yerine getirememesi yatar. Başlangıçta Arap toplumlarının siyasal uyanışı, İslam'ın kaynaklarına dönerek bu toplumlar ve tüm İslam dünyasını çağdaş Batı uygarlığının üstünlüğüne direnebilecek ve yeni bir uygarlık akımı yaratabilecek bütünlüğe kavuşturma ülküsü biçiminde kendini göstermiştir.

Bu ülkünün karşılaştığı başlıca engellerden biri, İslam geleneğinin, İslam inancına ve kültürüne bağlı toplumların çağdaş koşullarda yeniden örgütlenmesine önderlik edebilecek bir siyasal yapılanma önerisi, bir devlet kuramı geliştirmemiş olmasıdır. Emeviler döneminden başlayarak İslam, toplumların siyasal yapısını biçimlendirmek ve ona egemen olmak yerine ilke olarak dışı siyasal iktidara bağımlı, onun korumasında ve güdümünde ya da devletle edilgen bir karşılık içinde olmuştur. Siyasal değil ideolojik ve toplumsal bir kurum olarak İslam'ın egemenliği, devlet karşısındaki göreceli özerkliğiyle, ilke düzeyinde sivil toplum ile sınırlı kalmıştır. Halifelik kurumu, İslam'ın devlet üzerinde hükümlanlığının aracı

İktidardaki Baas rejimlerinin temel özelliği Arap milliyetçiliğinin anti-demokratik geleneğini bu kez "sosyalist", "popülist" bir söylem ardında daha da pekiştirerek sürdürmeleri olmuştur... Baas milliyetçiliği, Arap ulusunu diriltmek bir yana, Arap toplumları arasında gerçek bir ülkü ve eylem birliğini, siyasal bir bütünleşmeyi sağlamanın olanaksızlığını kanıtlayıcı işlevi görmüştür.

olmaktan çıkmış, egemen güçlerin siyasal iktidarının simgesine dönüşmüştür. Marx'ın Protestanlık için dile getirdiği, "kilisenin en yüce bir lideri olmayınca, dinin egemenliği, egemenliğin dininden, hükümetin iradesine tapmadan başka bir şey değildir" gözlemi, bir bakıma İslam için Protestanlıktan çok daha önce gerçekleşmiştir. Günümüzde bile İslam öğretisinin, Tanrı'nın insan toplumları üzerindeki koşulsuz hükümlanlığını gerçekleştirecek bir devlet iktidarının, toplumu meydana getiren somut özneler aracılığıyla nasıl oluşturulacağını belirleyen tutarlı bir siyasal kuramı geliştirebildiğini söylemek güçtür. Bu anlamda, yaygın kabulün tersine, İslam'ın olgunlaşmış bir teokratik geleneği ya da kuramı yoktur.

İSLAM VE ARAP
MİLLİYETÇİLİĞİ

Arap toplumlarının bağımsız siyasal örgütlenmesi için İslam'ın özgün bir çerçeve sunmaktaki başarısızlığı karşısında Arap milliyetçiliği, bu çerçeveyi Batılı toplumların burjuva-demokratik kurumlarından ve klasik milliyetçilikten aktarmaya yönelmiştir. O nedenle Arap milliyetçiliği ile İslamcı uyanış arasında gerçek bir çatışmanın doğduğu söylenemez. Kuşkusuz bazı İslamcı düşüncüler klasik İslam öğretilerine temelden aykırı olan milliyetçilik ilkesine kategorik biçimde karşı çıkmıştır. Ama İslamcı uyanışın Cemaleddin Afgani, Muhammed Abdüh gibi öncülleri bile Batılı burjuva-demokratik kurumların İslam'ın çağdaş gerçekliği karşısındaki üstünlüğünü örtük biçimde de olsa veri almış, Batı'nın siyasal çerçevesini temelden yadsıyan kökten bir almaşık geliştirmek yerine, İslam'ın kaynağındaki yozlaşmamış siyasal uygulamanın Batılı kurumları ikame edebileceğini kanıtlamaya çalışan, savunmaya yönelik bir tutumla yetinmiştir. Selefîye akımının düşünsel önderlerinden Raşid Rıza, İslam ümmetini Arap unsuruyla sınırlandıracak kadar milliyetçiliğe yaklaşmıştır. Bu gelişmenin, Arap milliyetçiliği kapsamı dışında değerlendirilmesi gereken bir uzantısı, püriten bir mezhep (Vehhabilik) temelinde hanedancı İslam bağnazlığının iktidarını simgeleyen Suudi devlet milliyetçiliği'nin doğuşudur.

Öte yandan Arap milliyetçiliğini kuramsal düzeyde olgunlaştıran düşünürler, bu arada Konstantin Zureyk, Nebih Emin Faris, Halil İskender Kubrusi, Baas Partisi'nin kurucusu Mişel Eflak gibi Hristiyan Arap milliyetçileri de İslam'ı ulusal birliğin vazgeçilmez temellerinden biri olarak tanımlamıştır. İslam, milliyeti belirleyen klasik unsurlara, bazen onlardan çok daha ağırlıklı bir unsur olarak eklenmiş ve yüceltilmiştir. İdeolojik ve siyasal düzeyde ulusallığın gerçek bir almasığ olmaktan çıkmış gözükken İslam, Arap milliyetçilerince, toplumun kültürel birliğini sağlayacak bir bilinç biçimi olarak kavranmış, ulus ve devlet fetişizmini destekleyecek bir yedek güç, eşitsiz bir ortak gibi görülmüştür. O nedenle Arap milliyetçiliği için "laiklik" hemen hiçbir zaman gerçek bir siyasal sorun olmamıştır. Abdurrahman el-Kavakibi, gene bir Hristiyan olan Ne-

cib Azuri gibi öncü Arap milliyetçileri, Abdullah Elayili gibi önemli yazarlar kuşkusuz laik bir devlet kavramını vurgulamış, Arap halifeliği ülküsünü salt dinsel bir yetkiyle sınırlamış (Kavakibi), ama hiçbir zaman Arap milliyetçiliği ile İslam arasında bir uyumsuzluk görmemiştir. Sonuç olarak Arap ülkelerinde laiklik, milliyetçilik ile din arasında birincisi lehine eşitsiz bir uzlaşma, bir tür simbiyoz ilişkisi, İslam'ın devlet çıkarlarına bağımlı kılınması anlamını taşımıştır. Arap milliyetçiliği klasik demokratik ülkelerden uzaklaştıkça "laiklik" de demokratik içeriğinden soyutlanmış, toplumsal güçlerin özgür gelişmesini frenlemenin aracına dönüşmüştür.

DEVLET MİLLİYETÇİLİĞİ

Arap milliyetçiliğinde liberal "gelenek" hemen tümüyle kuramsal düzeyde, siyasal kurtuluş özlemi içindeki toplumlara yeni ideolojiyi sunabilmenin gerektirdiği geçici bir süs boyutunda kalmıştır. Gerek geleneksel seçkin zümreleri gerekse yeni seçkinler, ulusallığı devletin toplum üzerindeki mutlak üstünlüğü ile bir sayan totaliter bir konumu çok geçmeden benimsemişlerdir. Milliyetçiliğin Arap dünyasında yaygınlaşmasında ciddi payı olan. I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı eğitim sisteminde önemli görevler aldıktan sonra Suriye ve Irak'ta da devlet görevlerinde bulunan Satı el-Husri (Satı Bey), ulusun varlığı içinde bireyin kendini "yok etmesi" gerektiğini savunurken İslam'ın "fenâ" (Tanrı'nın varlığı içinde yok olma) kavramına bile başvurmuştur. Çoğu yazar, bireyin devlet varlığı içinde özümlemesi ilkesini, İslam öncesi Arap kabilelerinin dayanışma ilkesi "asabiyyet" kavramına dayandırmıştır.

MISIR MİLLİYETÇİLİĞİ

Tarihsel nedenlerle öteki Arap toplumlarından önemli siyasal ve toplumsal farklar taşıyan Mısır'da milliyetçiliğin başından beri bir "Mısır milliyetçiliği" biçiminde geliştiği öne sürülebilir. Bu ülkede daha 19. yüzyılda gerçekleşen siyasal dönüşümlerle "laik" bir devlet aygıtının temelleri atılmış, ulusal bir devlet örgütlenmesinin adeta çerçevesi oluşturulmuştur. Mısır milliyetçiliğinin Pan-Arap bir söylemi benimsemesi, ağırlıklı olarak, siyasal ve toplumsal kurumlarıyla ötekilere göre

Arap milliyetçiliğinin ünlü ismi Cemal Abdülnasır

belirgin biçimde daha gelişmiş olan Mısır Arap toplumunun başı çekeceği bir Arap birliği olasılığına dayanmıştır. Ama Mısır'ın ancak Suriye ile deneye-bildiği Birleşik Arap Cumhuriyeti modeli, gerek kendi ülkesinden, gerekse çok daha fazla Suriye'nin egemen güçlerinden kaynaklanan direnişin üstesinden gelememiştir. Suriye ile Irak'taki (kısa süreli) Baas rejimleri arasında 1963'te ortaya çıkan birleşme olasılığı Mısır yanlısı unsurlarca engellenmiş, Suriyeli ve Iraklı Baas önderleri ile Nasır arasındaki birlik görüşmeleri de Mısır'ın ağırlıkta olacağı bir birliğe ötekilerin yanaşmaması yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Ulusal burjuvaziye ve öteki orta katmanlara dayalı aktivist, radikal kadroların daha da sağlamlaştırıldığı devlet aygıtı, siyonizmle ve ABD kaynaklı çıkarlarla uzlaşmaya hazır işbirlikçi güçler ile geleneksel iktidar odaklarının eline geçince, bir Arap gücü olarak Mısır milliyetçiliği 1970'lerin ortasında tarihe karışmıştır.

BAAS MİLLİYETÇİLİĞİ

Arap milliyetçiliğinin bir devlet milliyetçiliği biçiminde yozlaşmasında dönemeç noktalarından biri, Baas Partisi'nin ve Baas rejimlerinin yükselişidir. Bu akımın kaynağında, geleneksel seçkinler oligarşisine dayalı "ulusal" rejimlerin saygınlığının tükenmesi, feodal egemenlik ilişkilerinden kaynaklanan temel toplumsal sorunların çözümsüz kalması, özellikle de Filistin'de siyonist bir devletin kurulmasıyla ge-

leneksel Arap milliyetçiliğinin ve onun Avrupa merkezleriyle ittifakının iflası yatar. Bu koşullarda Baas milliyetçiliği, kent orta katmanlarına ve ordu içindeki radikal diriltme (ba's Arapçada, "dirilme, diriltme") ülküsünü dile getirmiştir.

Ama iktidardaki Baas rejimlerinin temel özelliği Arap milliyetçiliğinin anti-demokratik geleneğini bu kez "sosyalist", "popülist" bir söylem ardında daha da pekiştirerek sürdürmeleri olmuştur. Baas "sosyalizmi", giderek daralan bir seçkinler zümresinin toplumun öteki kesimleri üzerindeki baskıcı egemenliğini ideolojik yanıltma merceğinden geçirerek toplumsal çıkarların bireysel çıkarlara üstünlüğü gibi sunmanın aracına dönüşmüştür. Baas milliyetçiliği, Arap ulusunu diriltmek bir yana, Arap toplumları arasında gerçek bir ülkü ve eylem birliğini, siyasal bir bütünleşmeyi sağlamanın olanaksızlığını kanıtlama işlevi görmüştür.

Bugün Baas rejimleri, Suriye'de Hafız Esad'ın önderliğinde küçük bir Nusayri (Şii kökenli bir mezhep) azınlığının, Irak'ta ise Saddam Hüseyin'in kişiliğinde gene küçük bir Tekrit klanının baskıcı iktidarını temsil etmektedir. Suriye 1976'dan bu yana Lübnan'daki Filistin direniş hareketini etkisizleştirmek ve ezmek için İsrail ile doğrudan ve dolaylı işbirliği içindedir. Irak'ta ise Baas örgütlenmesi, 12 milyon nüfuslu bir ülkede 1 milyon tüyeli benzersiz bir ayrıcalık ve çıkar kurumuna dönüşmüştür. 1980 verilerine göre, yaklaşık 640 bin kişiyle güvenlik kuruluşlarında, orduda ve parti milislerinde faal kent nüfusun yüzde 20'ye yakın bölümünü istihdam eden Baas rejimi, İran'daki Şah yönetiminin bile gerçekleştiremediği bir rekora ulaşmıştır. Doğrudan parti denetiminde olmayan her türlü örgütlenme biçimi yok edilmiş, bir zamanlar siyasal bakımdan gerçekten canlı olan kamuoyu baştan sona siyaset dışına itilmiştir. Irak rejimi, bu baskı aygıtını ayakta tutabilmek, Mısır'ın boşalttığı Arap önderliğini ABD ve Suudi desteğiyle ele geçirmek gibi dürtülerle İran'a karşı başlattığı savaşa, İS 636'da İslam öncesi Sasanî Devleti'nin yıkılışını ve İran'ın Araplarca ele geçirilmesini belirleyen Kadisiyye Savaşı'nın anısına "Kadisiyyet Saydam" adını yakıştırmıştır. Arap milliyetçiliği böylece son sözünü söylerken, ABD ve Suudi desteğini kollayabilmek amacıyla artık "sosyalizm" markası da rafa kaldırılmıştır.

Ortadoğu Sorunları

İki İnsan, Kârlı Bir Savaş ve Bir Demokrasi

Gürhan Uçkan

GAZA '67

*Çölün kumları üzerinde ölü pıhtılaşmış saçları kıvrır kıvrır yatıyor.
Bir silâh tüccarının gösterisinde parlak bir ağıt gibi:
Yine gelecekler,
dualardan sonra ölü yıkandıktan sonra bir tur daha atmaya yine gelecekler.*

*Çabuk, ana
Ölüm satıcıları kapımızda bir silâh al bana!*

I. Choonara

28 Şubat 1987, Olof Palme'nin vurulduğu yerde nöbet tutan cendikalar ve yeni bir soru: Cinayeti silah kaçakçıları mı işledi?

Foto: Gürhan Uçkan

Kârlı bir cumartesi sabahı, kentin dış semtlerinden birinin alışveriş merkezinde gördüm onu. Yirmi yaşını henüz bitirmiş gibi, gözüküyordu. Yün eldivenlerinin parmak uçları örülmemişti ve yardım kumbarasını tutarken parmaklarının uçları gözüküyordu. Sarışındı, boyluposluuydu. Meydanın en büyük süpermarket'inin önünde aylık bir gazeteyi satıyordu. Arkasına, iki ağacın arasına bez bir bandrol asmıştı: "Katil ülkelere silah satışına hayır!" gibi bir şey yazıyordu. Bir beş yılı var bu sahneyi görüşümün; o an için, burada yaşayan birisi açısından fazla bir özelliği olmayan bu sahneyi görüşümün. Bir dernek adına oradaydı belli ki; derneğin adı da aklımda kalmadı zaten. Hemen herkes dükkanlar kapanmadan alışverişini yapıp evine dönme derdindeydi, o ise İsveç silahlarıyla

uzak ülkelerde insanlar ölmesin istiyordu.

Sonra, şöyle bir üç yıl sonra, onu yeniden gördüm. Çiseleyen yağmurun altında, naylona sardığı gazetesini satıyordu. Arkasına küçük bir masa kurmuş, yine naylon altına küçücük kitapçıklar dizmişti. Yanına yaklaştım, gazetesini, küçük bir "Barış Yılı Masa Takvimini" aldım. İki de kitapçık seçtim.

Derneğin adı, İsveç Barış ve Uzlaşma Derneği olarak çevrilebilir. Bu derneklinin adı ise Henrik Westander'di. Ne ki onun adını öğrenmem, Olof Palme'nin ölümünden sonrasına denk geldi. Benimle birlikte birçok kişi de bu inançlı, inatçı ve özverili gencin adını, yıllar sonra onun ve arkadaşlarının dediklerinin doğru olduğunu Amerikalı bir gazeteci kanıtlayınca öğrendi. Gecikmiştik, ben utandım; diğerlerini bilmem.

İran-Irak Savaşı, tarihe dünyanın en kârlı savaşı olarak geçmeye aday. İsveçli bir gazetecinin bu tanıma hemen eklediği gibi bu kâr, hiç kuşkusuz savaşı yaşayanlara ait değil. Savaş sayesinde semirenlere, güzide iş adamları haline gelenlere, kısacası çok rafine hırslılara ait.

İrangate olayı -skandalı demiyorum çünkü şaşırılacak bir şey yok- tatlı kâr peşinde koşan ülkelerin can düşmanlarına bile çok etkili silâhlar satabildiğini kanıtladı. SIPRI'nin verilerine göre bugün dünya silâh satışlarının % 51'i Ortadoğu ülkelerine yapılıyor. Resmen ve açık silâh satışı, her satıcı ülkenin kendi yönetimini ilgilendiren; kimine göre bir ahlâk meselesi, kimine göre de bir ekonomi-politik (ya ikisi bir arada, ya da ayrı ayrı) anlayış sonucu. Ne ki eğer oldukça ileri bir demokraside, halkın serbest seçimi sonucu geçerli olan

bir anayasada (yani tepeden inme değil) şu maddeler varsa, durum değişiyor:

- Silah dışsatımı,
- savaş içinde olan ülkelere,
- silahlı iç anlaşmazlıkları olan ülkelere ve

- Birleşmiş Milletler'in insan hakları bildirisi ve bunun çerçevesi içindeki kararlarına aykırı olarak davranıldığı bilinen, ya da böyle olmasından kuşku duyulan ülkelere yapılmaz.

"Oysa durum hiç de böyle değil." diyor Henrik Westander, "o zaman, sırayla 1950-1983 arası yaşanan tüm savaşları tek tek incelemeye başladım. Gerçekler beni şaşırttı. 1950'den bu yana (1983) 107 savaştan 63'ünde adı geçen ülkelere İsveç, en geç, savaşın başlamasından iki yıl öncesi, silah satmıştı. Aynı süre içinde, silahlı iç çatışmalar yaşanan 39 ülke de İsveç'ten silah edinmişti (...) Bilgileri değişik savaştan edinmiş olmam, bana tarihsel bir perspektif kazandı. İsveç silah dışsatımı ile biz, sömürgecilerin savaşlarını desteklemiştik. Vietnam Savaşı dışında bütün savaşlarda, ABD ve Avrupalı sömürgeci ülkelerin yanında yer almıştık."

İsveç'in 13 büyük şirketinde (birisi devlete ait, gerisi özel) yaklaşık 50.000 işçinin işi, dışsatım için silah üretmek. Bu şirketlerin dışsatım gelirlerinin toplamı, 1982'de 2 milyar kronu (1 kron = 114 TL -şimdilik-) bulmuştur. Bu rakamın bugün iki kat arttığı sanılıyor. Ülke dış ticaret geliri içindeki payı, % 0.9 ile % 5 arasında değişiyor. Oran olarak düşüklük, bazı silah türlerinin "savunma silahı" olarak, savaş malzemeleri içine alınmamasından kaynaklanıyor. Aynı şekilde, sözkonusu dışsatımın önemli bir bölümü, araçlar vasıtasıyla, silahların son montajı yurtdışında bitirilerek yapıldığı için istatistiklerde yer almıyor. Ne ki İsveç gibi nüfusu oldukça az bir ülke için yalnızca bu işten geçinenlerin sayısı, çok önemli bir ekonomik faktör oluşturuyor. Enflasyon oranının ve işsizlik yüzdesinin, toplu sözleşmeleri yakından ilgilendirdiği İsveç için bu faktör, gerçekten çok önemlidir.

İsveçli "Barışçılar", sosyal demokrat hükümetlerin ve paylarına düşen kısaca süre içinde sağ hükümetlerin, Endonezya'nın Doğu Timor'da giriştiği soykırımını nasıl görmemezlikten geldiklerini, birbirlerinin tam zıttı çizgideki iki ayrı Dış Ticaret Bakanı'nın (Sosyal

Olof Palme'nin mezarı: güller, her dilden teşekkürler ve beyaz mendiller...

demokrat Mats Hellström ile sağ kanattaki bir partinin bakanı Hadar Cars) nasıl aynı sözlerle konuyu geçiştirmeye çalıştıklarını kanıtladılar. Ne ki bizim bu yazıda ilgilendiğimiz şey, İsveç Barış... derneğinin yıllardır bangır bangır açıkladığı gerçeklerin, en son 3 Aralık 1986'da Nobel Kemi şirketler grubunun en önemli üyesi Bofors'un bilgisayarla yönetilebilen, isabet gücü son derece yüksek Robot 70 roketatarlarını İran'a sattığı gerekçesiyle polise yapılan suç duyurusu ile bir kez daha yinelenmesine karşın, nasıl olup da İsveç gibi demokrasi anlayışı çok gelişmiş bir ülkede hiçbir etkenliği olmaması ve Olof Palme'nin öldürülüşünden tam bir yıl sonra Richard Reeves adlı Amerikalı gazetecinin The New York Times Ma-

gazine'de yaptığı açıklama yayınlanana dek hiçbir tepki doğurmamış olmasıdır. Richard Reeves birçok ülkede, yüzü aşkın kişiyle -ki aralarında İsveç kabinesinin üyelerinin de olduğunu ileri sürüyor- yaptığı görüşmelerden sonra, Olof Palme'nin, İran-Irak arasında arabuluculuk yaptığı sırada, kendi ülkesinin İran'a silah sattığını öğrenerek, ikinci parti gönderimi engellemesi sonucu öldürülmüş olabileceği görüşünü ortaya attı ve birden keşfedildi (!) Henrik Westander ve onun derneği. Öyle bir keşfedildi ki, can güvenliği tehlikede olduğu için yer altına girmek zorunda kaldı kendisi! Tehditler, izlenmeler, tanıkların korkutulmaları ve kuşku verici intihar benzeri olaylar, şu satırların yazıldığı sırada sürmekte.

İran'a ulaşan Robot-70'ler, Singapur aracılığı ile gönderilmiştir. Die Welt'ten tutun Washington Post'a dek birçok oldukça güvenilir yayın organı bu gerçeği açıkladılar. Oysa İsveç hükümeti, on gün öncesine dek, hiçbir şey bilmediğini yineledi durdu. Ne ki çorap bir kez sökülmeğe görsün, sonu gelmiyor. Eski Dış Ticaret Bakanı Hellström, şimdiki Tarım Bakanı, basın tarafından "yan çizme şampiyonu" olarak ilân edilmiş durumda. Hükümetin en saygın üyelerinden, eski Göçmen Bakanı, şimdiki Dış Ticaret Bakanı Anita Gradin, "... bu konuyu öğrendiği anda polise durumu ilettiğini" söylerken polis, böyle bir şeyden haberleri olmadığını açıklıyor! Ve Başbakan Ingvar Carlsson, bir bildiğini, bir bilmediğini söylediği için "... artık hızlı söyleşileri kabul etmeyeceğini" açıklıyor.

Yazıda adı geçen Henrik Westander (soldaki) ve yakın arkadaşı Lars Jederlund

Robot 70; İran'a İsveç'in ünlü Bofors şirketine Anayasa çiğnenerek satılan bilgisayarlı, yüksek isabet ve patlama gücü olan roket atar: Şu sıralar İsveç'te hükümet bunalımına yol açabilecek derecede önemli bir olayın konusu.

İsveç Barış... derneğinin gazetesi, hani şu bizim yirmi yaşını yeni doldurmuş gencimizin üşüyen parmak uçlarıyla beş yıl önce sattığı gazete, son sayısındaki başyazıda (Nisan '87) "Bunlar hükümet için gerçekten yeni mi?" diye soruyor? "... polisin araştırmalarına, Nobel grubunun itiraflarına karşın Singapur'a silah satımı hâlâ durdurulmadı. Singapur'a silah satımını durdurmak için hükümetin elinde belge yok, dedi Başbakan Ingvar Carlsson Martın sonunda. Sağır kulaklara boşuna haykırır insan."

Hükümetin parlamentoda çoğunluğu arkasına alabilmesi için desteğine gereksinimi olduğu Sol Parti Komünistleri'nin yayın organı Ny Dag'da Birgitta Gustavsson soruyor: "Olof Palme, İran-Irak arasında arabuluculuk yaptığı sırada, şu sıralar ortaya çıkmakta olan bir silah ticareti skandalının yaşandığı ülkenin başbakanıydı. Birçok şey yanında, İsveç'ten yönetilen bir yasadışı silah karteli oluştu Avrupa'da. Amaç İran'a patlayıcı madde ve cephaneye ulaştırmaktı. Acaba Palme, o kartelin işlerini engellemeye mi çalıştı? Hem Avrupalı silah tüccarları için, hem de İran'ın silah edinmesi için bir tehlike mi oluşturdu?" (5/3-87)

Ülkenin en büyük akşam gazetesi Expressen, 10 Nisan tarihli sayısındaki başyazıda, "Bofors skandalındaki sisler dağıldıkça bulmaca genişliyor" diye yazıyor. "Bu konuda spekülasyonlar korkunç bir hızla arttığı halde hükümet, iki aydır durumu bildiğini gizledi. (...) Önceki günkü başyazımızda, ülke-

mizde 'politik sorumluluk kavramı' ranyından çıkıyor diye yazmıştık. Şimdi yaşananlar, hükümetin bunun yeni örneğini verdiği yönünde."

Ülkenin en büyük sabah gazetesi Dagens Nyheter'de ise tanınmış yazar Karl Erik Lagerlöf, olayın Anayasa Komisyonu'na gittiğini belirtirken, orada sosyal demokratların çoğunlukta olduğuna, Endonezya'ya silah satımı tartışmalarında Mats Hellström'ü savunan parti arkadaşı Olle Svensson'un komisyona başkanlık ettiğine işaret ediyor. "Komisyonun eşdost ilişkilerinden arınmış olduğuna dair elimizde ne gibi bir garanti var?" diye soruyor. "... politikamızda dışsatım gelirleri, insan değerinin yerini aldıkça, ahlâk konusu kuma dökülen su gibi yok oluyor. Bir yandan başka ülkelerdeki katillerin ellerine bacağı tutuşturken ülke içinde şiddete karşı kampanya açmak olmaz. Her şeyin birbiriyle ilgisi vardır. Hükümet sorumluluğunu alarak görevinden ayrılmalıdır. (14/4-87)

Adam sırtıyor. Ofset baskı derginin, çok renkli sayfaları içinden sırtıyor, peltek peltek. Sayfa arası bir yana, ünlü TIME'a kapak bile olmuş, 31 milyon dolara alıp 9 milyon dolar ek masraf yaptığı DC-8 uçağında, 200.000 dolarlık antik yatağında oturmuş Kur'an okuyor. (Bir sayfa ileride, Noel'i nasıl görkemli kutladıklarını öğreniyoruz, o başka!) Adamın, ünlü Queen Elizabeth'e ait Britannia gemisini gölgede bırakan, helikopterli gemisi, 100'ü aşkın otomobili (külüstür Oldsmobile de-

ğil herhalde), safsan Arap atlarından oluşan ahır, bir düzine evi, Kenya'dan İspanya'ya dek birçok yerde çiftlikleri olduğunu okuyoruz. Külkedisi'ne parmak ısırtan partiler verdiğini ve bulunduğu yere uygun olarak kullanması için Arap ve Batı tipi giysilerinden oluşan çok büyük bir gardrobu birlikte taşıdığını da öğreniyoruz. DC-8 uçağında her an alttaki ve üstteki manzarayı yansıtan elektronik göstergeler ve ekranlar içinde uçarken, günde 250.000 doları bu yaşamı sürdürmek için harcadığını da ekliyor TIME.

Bu adamın adı Adnan Kaşıkçı. Suudi Arabistanlı silah tüccarı.

Gözümün önüne, karlı havada gazete satan genç geliyor. Bir bacağı gergin, öteki bükük, yaylanarak, Franko için "rezil katil", Reagan'ın Nikaragua politikası için "on iki yaşındaki kız çocuklarının ırzına geçenleri destekleme," diyen Olof Palme geliyor. Arkasında partisinin kırmızı bayrakları, Norra Ban Meydanı'nda, 1 Mayıs günü. Vurulduğu yere bir adet kırmızı gülle gelen kötürüm ve yaşlı kadının resmini çekmeye çalışıyorum, net çıkmıyor. Nöbet bekleyen işçinin resmi ise çok net.

Biryerlerde büyük yalanlar atılıyor ve başka yerlerde çok kişi ölüyor. On iki yaşındaki oğlunu alından öpen baba "cihada" yolluyor. Biryerlerde imzalar atılıyor ve sonra "hâtırlanılmıyor", biryerlerde halk kandırılıyor.

Henrik Westander, ülkesinde değişik hükümetlerin hep aynı şeylere göz yumduklarına dikkati çekerek, çözümün uyanık, politize bir kamuoyu oluşturulmasında olduğunu söylüyor. Ancak, tepkisini gösterebilen; politikanın, bu işi meslek edinenlerin tekelinde olmadığına, en gencinden en yaşlısına dek her bireyin oluşturduğu kamuoyunun son sözü söyleyeceğine inanan halkların gerçek demokrasiyi getirip koruyabileceğine inanıyor, anladığım kadarıyla.

Kar, DC-8, Palme'nin vurulduğu nokta, soğukta terleyen bir başbakan... Açıp Hasan Hüseyin'in dizelerini okuyorum:

"...yüklenmişler paraları/kalmışlar altında insansızlığın
yüklenmişler silahları/kalmışlar korku cehenneminde
ne uykuları uyku/ne dışları dışlık
çok sürmez göreceksiniz
başlıklar ateş etmeğe
kendî gölgelerine..."

İçim ısınıyor, anlatamam. □

Uygulama Bağlamında İslam ve İnsan Hakları

Mehmet Semih Gemalmaz

Temel Hak ve Özgürlükler açısından Arap Ortadoğusu ihlallerle örülüdür. Kendi halkına sopayı gösteren bu sistemleştirilmiş tercih, özünde, yönetimlerin havucu uluslararası sermaye ile paylaşmasının güvencesini oluşturmaktadır. İnsan Haklarından söz etmeyi bir risk haline getiren başlıca etmen, tıpkı dünyanın pek çok bölgesi için geçerli olduğu gibi, mevcut dengelerin kurduğu statükonun sorgulanacağı endişesidir.

Bu yazıda iki güncel konu, 1980 sonrası dönemde özellikle kurumsallaşarak gündemde kalan iki alan "İslami yaklaşım" ile "İnsan Hakları" ilişkisi bir potada bütünleştirilerek ele alınmaktadır. Yazının kapsamı çok geniş olmakla birlikte, pratik bir zorunluluk olarak bu iki konuyu içeren kuramsal ilişkiden çok, bir alan sınırlandırarak, Arap Ortadoğusu devletlerinde İnsan Hakları uygulamalarına değinilecektir. S. Arabistan, anlatımımızda odak alınacak, ancak bazı genel sonuçlara ulaşılabilecektir.

Bilindiği gibi, Arap Ortadoğusu'nda, İslam'ın, göksel yaşam kadar dünyasal yaşamı da düzenlemesi ilkesi kurumsallaşmıştır. Bu olgu, farklılaşan siyasal rejim yapılaşmasında belirleyici olan özelliktir. Hukuk düzeni de, tıpkı siyasal rejim gibi, İslam ile (Şeriat Hukuku) bütünleşmiştir.

ŞERİAT HUKUKU, BATI KÖKENLİ HUKUK

Buraya kadar yapılan saptamalar, büyük ölçüde, bilinenlerin yinelenmesidir. Ancak, bu bilinenler eksiktir; her eksik gibi, son çözümlemede, yanıltıcıdır. Bölgede egemen olan hukuk düzeni, bütünüyle, düalist karakterdedir. Şeriat Hukuku ve Batı kökenli hukuk bu düalizmin birer yanıdır. Kuşku yok

ki, bu düalizm, bir gereksinimin anlatımıdır; giderek bir zorunluluğun göstergesidir ve tüm anti-propagandalara karşı saf haliyle teolojik nitelikli bir hukuk düzeninin modern dünyamızda yeri olamayacağına da açık bir kanıttır.

Bu düalist yapı, 1930'lerden itibaren yabancı sermayenin, uluslararası tröstlerin özellikle petrol ve yan ürünleri üretimine yönelik yatırımlar nede niyle, bölgeye kendi hukuk düzenlerini de getirmelerine bağlanamaz. Tröstlerin birlikte getirdikleri hukuk, ilkece, ilgilendikleri teknik alanla sınırlıdır ve kendileriyle işbirliği yapan yerli yönetimle üretilen zenginliklerin değişen koşullara göre değişen ölçülerle paylaşılması kapsamını aşmaz.

Oysa bu sınırlılık, sadece ön evreler için doğrudur. Çünkü, bir düzene her hangi bir yerinden sızan yabancı hukuk, zamanla etki alanını genişletmekte ve başlarda öngörülmemesine karşın, "muhafazakarlığın" etkin biçimde sürdürülmek istendiği toplum yaşamını da giderek daha çok düzenlemektedir.

Bir yanda, modern dünyanın teknolojisine ve bilimine duyulan gereksinim ile yabancı işgücü gereksinimi, öte yanda da uluslararası ilişkilerin artan yoğunluğu karşısında, temel özelliği baskı olan yönetimlerin, kendi meşruiyetlerini yeniden üretebilmek için Şeriat Hukuku'nun çağdışı yaptırımlarına sıklıkla

bel bağlamaları olgusu, öne çıkmaktadır. Oysa en çok kendilerine özgü olmalarının beklenebileceği sivil yaşamı düzenleyen pek çok alanda da gelişmiş Batılı hukukun etki ve çizgilerini görmek olasıdır. İş yaşamını düzenleyen mevzuattan ticaret ve ekonomi yaşamına ilişkin düzenlemelere, basın yayın alanında eğitime kadar pek çok alan, bu etkileşimlerle saf dinsel karakterini yitirmiştir.

Öngörülebileceği gibi bu sürecin iç ve dış iki dinamiğine işaret edilebilir. Dış dinamik, sözü edilen uluslararası ilişkiler ve uluslararası sermayenin bu bölgede yerleşmesi, kurumsallaşması; iç dinamik ise olanca baskıya karşı bir uyanışın somut belirtileri ve bazan açık bazan örtük iktidar çekişmeleridir, denebilir. Bölgenin türdeş bir yapıya sahip olmaması, birçok bölge devleti için bizzatı İslam Devriminin ihraç edilebilirliği endişesi, bölgenin sıcak sulara ulaşmadaki stratejik önemi gibi bir di zi etmen de bu arada sayılabilir.

Bölge devletlerinin karakteristiği olan düalist hukuk yapısı, normlar hiyerarşisi açısından ele alındığında, daha net bir hukuk çatışmasını sergiler. Şu nedenle. Şeriat'ı, hukukun ilk ve temel kaynağı sayan anayasalar arasında, Suriye (1973), Mısır (1971), Kuveyt (1962), Bahreyn (1973), Katar (1970), BAE (1971) Anayasaları sayılabilir. Şeriat'ı bütün hukukların kaynağı sayan, Yemen Arap Cumhuriyeti Anayasası (1974), yazılı anayasası olmamakla birlikte doktrin ve uygulama ile anayasanın Kuran olduğu sonucuna ulaşan Suudi Arabistan ve Umman, bu listeye eklenebilir. İnsan Hakları uygulamalarını hukuksal yapı çerçevesinde değerlendirmek bir zorunluluk ise, normlar hiyerarşisini gözlemlemekle yetinen kaba bakış açısının tuzaklarına düşmemek de zorunludur.

Düalizm olgusuna eklenebilecek bir

diğer anahtar, tarihsel ortak mirasa karşın, her ülkenin kendi sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyine, siyasal örgütlenme biçimine ve sistemine bağlı olarak farklılıkların bulunmasıdır. Başka deyişle, bu alanlarda da homojen bir yapı yoktur. Bununla birlikte, bölge için, dinsel ortak temelden söz etmek elbette ki olasıdır.

İSLAM İLE İNSAN HAKLARI ÖRTÜŞÜR MÜ?

Saptamalarımızın bizi ulaştırdığı nokta, İslam ile İnsan Haklarının örtüşüp örtüşmeyeceği, bütünleşip bütünleşmeyeceği sorusunu olgunlaştırmıştır. Ancak bu soru, temelde, İnsan Haklarının nitelendirilmesi, kimliğinin belirlenmesi sorusuna bağlıdır.

İnsan Hakları düşüncesi, tarihsel gelişimi içerisinde, klasik formülasyona sadık kalmadığında, kapitalist üretim biçimine bağlı olarak liberal düşüncenin kurumsallaştırılması ve yeniden üretimi işlevini yüklenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken yön, "İnsan Hakları" ve "klasik formülasyon" saptamasıdır. Gerçekten de, Batı kültürünün dışında geleneksel kültürler (Hint, Çin, İslam Kültürleri gibi) de İnsan ve hak kavramlarına yer vermişlerdir. Nedir ki arada temelli bir ayrım vardır. Bu kültürlerde birey, toplum karşısında, haklarla donatılmış özerk bir varlık sayılmaz. Bütünün bir parçası olarak algılanır. Hakkın, politik topluma karşı kurumsallaştığı biçimindeki geleneksel varsayım, klasik formülün dışında kalır.

Ne ki, özellikle yüzyılımızın son yarısından başlayarak İnsan Hakları, gerek düşünce gerekse de ulusal, bölgesel ve uluslararası boyutta hukuksallaşma bağlamında, hızla, evrensel bir kabulün koşullarını taşıma düzeyine ulaşmaktadır. Bu süreçte, çifte standart kullanılması biçiminde beliren siyasallaşma açmazının, İnsan Haklarının, giderek, daha çok hukuk disiplininin sınırlarına sokulmasıyla giderilmesi dikkati çekmektedir.

O halde, günümüzde ulaşılan aşamada, İnsan Haklarına aykırı uygulamaları, artık, farklı ya da kendine özgü ideolojik, hukuksal-siyasal yapılaşmalar gerekçe göstererek meşrulaştırmanın olanağı kalmamıştır.

Soruna bu açıdan bakıldığında, örnek olsun, Suudi Arabistan'ın "Her Türlü İrk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Konvansiyon"u imzalamak-

tan sakınırken gerekçe olarak ileri sürdüğü, "İslami ilkelere dayandırılmış bir düzende zaten ırk ayrımcılığı yer bulamaz" görüntüsü de çürümektedir. Esasen, İnsan Haklarını koruma sorunsalı, zorunlu bir önkoşul olarak, İnsan Haklarının tanınmasını, güvence altına alınmasını ve bunun mekanizmalarının kurulmasını gerektirmektedir.

Çok geniş bir alanda gözlenip izlenebilecek uygulamaları, evrensel bir "consensus" için de ölçü sayılabilecek, Temel Haklar alanına indirgediğimizde Arap Ortadoğusu devletlerinde de bir dizi sorunun gündemde olduğu açığa çıkar.

Şeriat düzeninin cezalandırma anlayışı (kafa kesme ya da taşlama yoluyla yapılan kamuya açık ölüm cezası infazları; çeşitli suçlar için öngörülen kol kesme ya da kırbaçlama gibi yaptırımlar, vb.); din özgürlüğünün sınırlandırılması, özellikle dinsel azınlıkların bir muhalefet gücüne erişmesi yolunun kapatılması; kolektif özgürlüklerde geniş çaplı sınırlamalar (sendikal özgürlükler, toplanma özgürlüğü, vb. gibi); siyasal plüralizmin bütünüyle yasaklanması (bazı devletlerde, değil partiler plüralizmi, tek parti bile yasaklanmıştır); basın ve yayın özgürlüğü üzerinde siyasal erkin doğrudan ya da dolaylı etkin denetimi (ülkeye giren her basılı eserin tek tek denetlenmesi, örneğin mayolu bir kadın karikatürü bulunan yabancı gazetenin ülkeye giren her nüshasının o bölümü boyanarak satışa sunulması ya da doğrudan içeriğe yönelik olarak yönetimi eleştiren bir yabancı makalenin kesilerek yahut üzeri boyanarak kamuya sunulması, vb.); düşünce, bilim ve sanat özgürlüğünün hem dinsel değerler hem de rejim sorunu olarak algılanıp baskı altında tutulması gibi, evrensel İnsan Hakları standartlarına aykırı pek çok uygulama sürmektedir.

Kadın-erkek eşitsizliğinin kurumsallaşması (S. Arabistan, Evrensel Bildiri'ye karşı çıkarken, cins eşitliği, seyahat özgürlüğü, din değiştirme gibi konularda metnin S. Arabistan'ın geleneksel düzeni ile çeliştiğini ileri sürmekteydi); dayak ve kamçılama ya bir disiplin önlemi olarak yer verilebilmesi (Kuveyt, S. Arabistan gibi); genel olarak hapis hane koşullarının olumsuzluğu (bütün bölge devletleri); usûli haklarda yerli-yabancı eşitsizliği (tercüman temin etmeme gibi, Kuveyt; mahkemelerde yabancı karşısında kendi uyruklarına öncelik tanımak gibi, Katar); kayıp kişiler olgusu (Kuzey Yemen gi-

bi) da, yukarıda örnekleri verilen olumsuzluklar listesine eklenebilir.

STATÜKONUN SAVUNUCULARI

Arap Ortadoğusu devletlerindeki bu aykırı uygulamalar gözler önüne serildiğinde iki tür reaksiyon alınmaktadır. İlki, "bu bölgede farklı bir sistem yapılaştırılmıştır; İnsan Hakları uygulamalarını her bölgede izlemek doğru değildir, bu olası olsaydı bile adı geçen bölge için değişik gözlemler kullanmak, farklı ölçülere dayanmak gereklidir" biçiminde özetlenebilecek bir karşı tutumdur. Bunun çürütülmesi daha kolaydır. Çünkü böyle bir karşı çıkışın modası geçmiş, inandırıcılığı yitmiştir. İnsan Haklarının evrenselliğine yol açan temel standart normlar (işte, öldürülme, işkence görmeme, keyfi tutuklanmama, düşüncüyü açıklayabilme...) dünyanın her yoresi için geçerlidir, önemlidir ve küçümsenmemesi gerekir. Diğer reaksiyon ise, kuramsal boyutta soruna yaklaşıp, İnsan Hakları ile İslamın bütünleştiği savını ileri sürmek biçiminde belirmektedir. Bu görüşü savunulara göre, Kuran'da en az 14 temel hak (yaşama hakkından mülkiyete, düşüncüyü açıklamadan ekonomik haklara, kişi güvenliğinden özel yaşamın gizliliğine dek) düzenlenmiştir. Ne var ki, bu tür değerlendirmeler yapanların, öngördükleri listenin seküler İnsan Hakları karşısında eksiklik ve boşlukları bir yana, o listeyi sınırlı baktığında bile İslamın en yoğun kurumsallaştığı, Arap Ortadoğusu'ndaki ihlâl olgusunu görmemezlikten gelmelerine bir açıklama kılıfı bulmak gerekecektir.

Gerek kuram ve özellikle de uygulama açısından değerlendirildiğinde, en azından Temel Hak ve Özgürlükler alanında Arap Ortadoğusu ihlallerle örülüdür. Kendi halkına sopayı gösteren bu sistemleştirilmiş tercih, özünde, yönetimlerin havucu uluslararası sermaye ile paylaşmasının güvencesini oluşturmaktadır. İnsan Haklarından söz etmeyi bir risk haline getiren başlıca etmen, tıpkı dünyanın pek çok bölgesi için geçerli olduğu gibi, mevcut dengelerin kurduğu statükonun sorgulanacağı endişesidir. □

Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz., Mehmet Semih Gemalmaz, "Arap Ortadoğusuna İnsan Hakları Uygulamaları Açısından Bakış", "Anıme İdaresi Dergisi", S: 20, 1987.

Zamanı Kullanmak mı? Yoksa...

Dr. Erdal Atabek

Epey oldu, gazeteden çıkmış yürüyordum. Niyazi Dalyancı'yla karıştık. Niyazi'yi de nasıl severim. Çoktandır görmemiştım.

"Nerelerdesin Niyazi, görüşemiyorum canım."

"Burdayım işte, çalışıyoruz. Sen ne yapıyorsun?"

"İşte canım biliyorsun, çalışıyorum."

"Görüşelim vallahi, özledik."

"Ben de çok özledim. Görüşelim."

Ayrıldık. Bitti gitti. Bu karşılaşmaların hep birbirinin benzeri, anlamsız, gereksiz konuşmalarını düşünürüm de gülesim gelir. Ben onun nerede çalıştığını biliyorum, o benim nerede çalıştığımı biliyor. Birbirimizi özlüyor muyuz? Evet özlüyoruz, biliyorum. Öyleyse ne mi?

İşin özü, zamanı kullanamamak. Zaman da öyle bir şey ki, sen onu kullanamadın mı o seni kullanıyor.

Zamanın bizim dışımızda biçimlenmesine öyle kızıyorum ki. Hoş, kızıyorum da ne oluyor? Hiç.

Her şeyimiz önceden belirlenmiş. Bugün pazartesi. Çalışma günü başlıyor. Şimdi iş zamanı. Yemek zamanı geldi. Uyku zamanını geçirmemek gerek, sonra uyuyamazsın. Her şeyin zamanı var. Şimdi zamansız. Zamanla zaman yanlış. Zaman geçmek bilmiyor. Zamanla yarışıyorum. Zamanımı yok. Ne zaman? Her zaman. Hiçbir zaman.

Zamanla boğuşuyoruz. Pek ayrıma varamıyoruz ama, zamanla boğuşuyoruz.

"Sen ne söylüyorsun kardeşim. Bana zaman yetmiyor. Günün 24 saati yetmiyor. En çok uykuda geçen zamana acıyorum. İşe ayrılan zaman zorunlu. Okunacak kitaplar birikti. Birini bitirmeden ikisini alıyorum. Bunun sineması var, tiyatrosu var, arada birini görmek gerekiyor. Benim sorunum zaman yetmezliği. Dinlenmeye bile zaman ayıramıyorum. Yapmayı istediğim ni-

ce şey var, zaman bulamıyorum. Sen ne diyorsun."

Doğru söze ne denir? Kimbilir kâcımız bu durumda?

"Yok, pek öyle değil canım. Öncelikler diye bir şey var değil mi? Dağınık biriyse o da senin sorunun. Ben 'program' derim. Bir program yapıyorsan zamanını iyi kullanırsın. Her şeyi bir arada yapmak olanaksız değil mi? Ne yapacaksın? Bir program yapacaksın. Ayın, günün belli olacak. Önceliklerini saptayacaksın. Aksamalar olursa düzelteceksin. Yoksa zaman geçer gider, sana da arkasından bakmak kahr."

Buna ne buyrulur? Buna bir şey buyrulmaz, şapka çıkartılır.

"Program düşüncesi iyi. Arkadaşın metodik bir kafası olduğu anlaşılıyor. Ama her şey metot sorunu değil ki. Yaratıcılık diye bir şey de var. Kendini yaşamamanın akışına bırakmak, şöyle dürtülerini yoklamak, içindeki kaynakları kendi akışıyla görmek. Bunlar ne olacak? İnsan her şeyin programlandığı bir robot değil ki?"

Buyrun bakalım. Kimi dinlersen o haklı geliyor insana.

"Bunlar felsefe âbi. Okumuş yazmış âbilerin lâfları. Yok, değerli âbiler. Her sözlerine kulak vereceksin. Altın değerinde lâflar ederler. Kulak vereceksin ki istifade edesin. Ben, bazısını anlarım, bazısını anlamam. Nekadar anlasam benim kârıma.

Bana sorarsan, benim zaman diye bir derdim yok. Benim haftam, günüm, derdim zorum maçıdır âbi. Maç muhterem âbim, maç. Bir maçtan bir maça yaşıyorum ben. Geri yanını bir torbaya koy. İşmiş, evmiş, ıvırmış, zıvırmış, hepsi olur muhterem âbim. Hepsini kendi yolunda gider. Maçlar olsun bana yeter. Yazın maçlar durmuyor mu, say ki ben yaşıyorum."

Bu sevgili kardeşimize ne diyelim. Yaşsa diyelim. Sen çok yaşsa.

Ne zaman okursunuz? Şey, zaman buldukça.

Ne zaman konuşacaksınız? Sonra, sonra. Şimdi zamanı değil.

Ne zaman düşünüyorsun beni? Her zaman. Her zaman düşünüyorum.

Ne zaman evleneceksin? Aradığımı bulduğum zaman.

Ne zaman sevmiştin? Bilmem, belki de hiçbir zaman.

Zamanı geldi mi? Daha değil, hele biraz sabırlı ol.

Zamansız mı geldim? Ne demek, tam da aklımdan geçiyordun.

Sizin zamanınızda böyle miydi? Bizim zamanımızda her şey başkaydı.

Zaman her şeyi nasıl da değiştiriyor...

Zamana karşı tepkilerimizin çok farklı olması ne kadar şaşırtıcı değil mi. Zaman geçmesin diye düşündüğümüz mutluluk anları. Zaman geçsin diye düşündüğümüz sıkıntı anları. "Zaman durdu" dedimiz büyük heyecan anları. Birbirinden değişik tepkiler, birbirinden değişik duygular.

Sonra, zamanın nasıl geçtiğini birdenbire anlatan olaylar.

İnsanın bir ödül alması. Kızının evlenmesi.

Evde eline geçen eski bir 10 kuruş. Bir dostunun ölümü.

Bütün bunlar, geçerken fazla düşünülmemiş yılları birdenbire üstüste koyuverir. Nasıl da geçmiş zaman? Nasıl da birikmiş yapılan çalışmalar? Nasıl büyümüş kızımız? Nasıl eskimiş paralar? Ölen dostumuzla nasıl geçmiş yıllar?

Geçmişin izleri geleceğin çizgilerinden çok daha belirli.

Geleceğin ufkunda insanlığın hedefi diye düşündüğümüz sınır 2000 yılını geçmiyor. Ne kaldı 2000 yılına? Sadece 13 yıl mı? Bugün 13 yaşında olan bir çocuk-genç 26 yaşında 2000 yılını görecek. Belki bizler de göreceğiz. Ya sonrası? Nerede 2050 yılının hesapları? Nerede 2200 yılının olabirlikleri?

Galiba, yüzyıl kavramında da zamanı kullanamıyoruz.

Zamanı kullanamamak, zamanın bizi kullanması demek.

Öyle de oluyor. Zaman bizi kullanıyor. Yaşlanmanın bir tanımı da bu olmalı.

Zamanı yaşayıp bitirmiş olana ilimiz de bundan mı acaba? Yaşayacak olana, daha yaşayacak olana ilimiz bundan mı zayıf?

Arkamızda kalan zamana önümüzde uzanan zamandan daha çok bakıyoruz ya, insana bakışımız da öyle.

Sevgi duyduğumuz, saygı duyduğumuz insanlarımız var. Toplumsal öne-

mi büyümüş, bunu hak etmiş insanlarımız var. Kendimizi, bize verdiklerine borçlu duyduğumuz insanlarımız var. Ne mutlu bizlere ki böyle insanlarımız var.

Peki, biz, bu insanlarımızı duyduğumuz sevgiyi, duyduğumuz saygıyı göstermek için ne bekliyoruz?

Dilim varmıyor ama, söylemeden edemeyeceğim, bütün bunlar için bu insanlarımızı yitirmeyi mi bekliyoruz?

Neden ölen insanlarımızı anıyoruz da, onları yaşarken kutlamayı bilmiyoruz?

Yoksa, pek ayırımı varmadan biz-

ler de "ahretçiliği" mi yeğliyoruz?

Yitirdiklerimizin değerini ölümlerinden sonra mı anlıyoruz desem, değil.

Hayatlarını, bizi düşkırıklığına uğratmadan bitirdiklerini gördükten sonra, onları değerlendiriyoruz diye düşünsek, ne büyük haksızlık.

"Yaşarken pek âdet olmamış" desek, böyle sınırlamalara boyun mu eğceğiz demek gerek.

Yoksa, içimizde doğru yanlış, yerli yersiz iz bırakan bazı birikimlerin tedirginlikleri var da, insanımızı yitirdikten sonra bunların önemi kalmıyor da, ondan mı böyle bir tutum? Hele hele böylesi?

Tembellik mi, savsaklamak mı, ne ne?

Bir kez daha, zamanı kullanamıyoruz ve zaman bizi kullanıyor.

Düşündüğümü söylemek istiyorum.

İnsanlarımızı yaşarken kutlayalım. Onları bağrımıza basalım. Onlara sevgimizi, saygımızı doya doya gösterelim. Onlar da hak ettikleri bu sevgiyi, saygıyı yaşarken görsünler, yaşadıklarının boşa gitmediğini bir de böyle görsünler. Bir de böyle gönensinler, bir de böyle kıvansınlar. Bir kez daha güçlensinler, bir kez daha böyle yaşadıklarına sevin sinler. Bir kez de sevinçlerinden ağlasınlar. Gelin, insanlarımızdan bu güzelliği esirgemeyelim.

Sevdiklerimizi anma törenlerinde içim burkuluyor.

"Ne olurdu, böyle bir toplantı yaşarken yapılsaydı da o da görseydi" diye düşünüyorum.

"Ölüm, sen ne güçlüydün" demek geçiyor içimden, "senin yaptıklarını hayat bize yaptırıyor."

Bir anma töreninde hepimiz "onun" için toplaniyoruz, ama aramızda "o" yok. Bunda bir haksızlık yok mu? İnsanın içini burkan bir haksızlık?

Galiba asıl haksızlığı hayata karşı yapıyoruz. Hayatın içinde olanlara karşı yapıyoruz. Geleceğe haksızlık ediyoruz.

Hani biz gelecekte sorumluyduk? Hani biz, geleceğin biçimlenişine katkıda bulunmaktan yükümlüydük? Hani biz, ...

Hadi gelin, kendimizi de hırpalamaktan vazgeçelim. Neleri aşmamız gerekiyorsa aşalım da, ölüme gösterdiğimiz saygıyı hayata da gösterelim.

Zaman bizi kullanmasın da, biz zamanı kullanalım.

Ne dersiniz?

Nezih Danyal

Orhan Taylan'ın İnsanları

Ülkü Yalım

Orhan Taylan altmış resimden oluşan, atölye adını verdiği sergisini 27 Mart 1987'de Ankara'daki Tanbay Sanat Galerisi'nde açtı. Açılış gününün kalabalığı resimlere ulaşmayı ve izlemeyi hemen hemen olanaksız kıldığı halde, izleyicilerin coşkulu ortamda kendilerini iyice kaptırdıkları rahatca gözlenebiliyordu. Orhan Taylan'ın insanların tarafından taşarak izleyicileri saran sıcaklık ve bir köşeye kurduğu atölyesinin onları daha da rahatlatan havası sanatçı izleyici bütünleşmesinin iyi bir örneğiymiş sanırım. Daha dingin bir ortamda, resimleri yeniden izleyebilmek ve iyice içime sindirebilmek için, birkaç gün sonra yeniden gittim bu sergiye. Resimlerin önünde tek tek durup bakarken, Özcan Yalım'ın şu dizeleri gelip koluma girdiler, bana eşlik etmeye başladılar:

"İnsanın insana insanı
Nasıl özlettiğini görmüş
İnsanın insana
Neler ettiğini görmüş
İnsanın
Hiç bitmediğini
Kötünün hep bittiğini görmüş
Başka nasıl yapılır bu resimler"

Haklısın dostum, çok haklısın diyordum ozana. Gerçekten insanın hiç bitmeyeceğine inanmak, kötüye onurla başkaldırmak adına yaratılabilir bu güzellikler. İnsanın insana neler yapabileceğini görüp, yine de yılmamak, insana güvenmek adına yaratılabilir. O zaman da resmi yapanın coşkusu onu izleyeni de sarıp sarmalar işte böyle. Sanatçıdan izleyiciye akan bir sıcaklık... Sanatın ulaşmak istediği yer değil mi bu?

Gezmeyi sürdürüyorum sergiyi. Yine dizelerle kolkolayız, birbirimizi onaylıyoruz durmadan. Evet, dostum, diyorum, kötünün bittiğini görmek bir mutluluktur.

Orhan Taylan 1965 yılında Roma Güzel Sanatlar Akademisi dekoratif re-

Orhan Taylan / Foto: İsa Çelik

sim bölümünü bitirmiş. Resimlerinde zaman zaman dekoratif özellikler yakalamanın nedeni bu olsa gerek diye düşünüyorum. Ama bu resmi "doğayı insan gözünün gördüğü gibi yorumlama"nın dışına taşıyan bir kişilik özelliği getiriyor ona. Gerçi günümüz resim eleştirmenlerinin çoğu, artık bu tür resmi -özgünlüğü tartışılmaz olsa bile- modası geçmiş buluyorlar, öncü resimden yana görünüyorlar; ama ben bu katı yargıya katılmıyorum. Resmin, daha doğrusu sanatın işlevi tek değildir, pek çok işlevi vardır, diye düşünüyorum. Herkes öncü resim yapmak zorunda mıdır? Orhan Taylan, insanlara, insanın yaşamını böylesine içten anlatabiliyorsa ve izleyiciyle böylesine içten ve sıcak bir ilişki, bir bağ kurabiliyorsa, sanatı işlevini yapmış olmuyor mu?

Sergide yağlıboya resimler de var. Daha çok ölüdoğa betimlemelerinde yağlı boya kullanmış sanatçı. Onlar gerek teknik ve gerekse anlatım biçimi olarak insan figürlerinden çok değişik bir tat veriyorlar bana. Kocaman güllerle şaşırtıyorlar beni.

Sergiden çıkarken bir yandan da, "acaba Orhan Taylan neden bu kadar az renk kullanıyor" diye düşünüyorum. Renkten kaçıyor mu, yoksa kendini anlatmak için o denli çok renge gereksinme duymadığını mı vurgulamak istiyor. Ya da kullandığı değişik malzeme ve kendine özgü yaratma tekniği içinde, yakaladığı bu sıcak rengi, insanın sıcaklığını en iyi yansıtan renk olduğu için mi yeğliyor. Çünkü gerçekten sıcak ve içten insanlar Orhan Taylan'ın insanları. □

Oskar Maria Graf: "Yakın Beni!"

Çev. Hacer Kaygun

10 Mayıs 1933 akşamı Naziler, Almanya'nın çeşitli kentlerinde büyük kitap yakma törenleri düzenlediler. Bunların içinde en tanınmış, Berlin'de (o zamanki adıyla) Opera Meydanı'nda yapılan törendir. Marx'ın, Kautsky'nin, Tucholsky'nin Freud'un, Heinrich Mann'ın, Erich Maria Remarque'ın, Erich Mühsam'ın Bertolt Brecht'in ve daha başkalarının eserleri yakılıyor ve yasaklanıyordu. Faşistlerin, iki yıl içinde Almanya'da yasakladığı kitap sayısı 4000'i bulmuştu.

Oskar Maria Graf, aşağıdaki çağırışı, Nazilerin kendisini zararsız yazarlar listesine alması üzerine yazmış ve yazı dünyanın çeşitli gazetelerinde yayımlandıktan sonra, yazarın kitapları da yakılmış ve yasaklanmıştır.

Türkiye'de hiç tanınmayan Graf, 22 Temmuz 1894'de Bavyera'nın Berg kasabasında doğdu. Babası fırıncı olan yazar, baba mesleğini öğrendikten sonra, uzun yıllar ekmek fabrikalarında çalıştı. 1915-1917 yıllarını, savaş katılmayı reddettiği için, akıl hastanesinde geçirmek zorunda kaldı. 1919'da Münih'teki Kasım Devrimi'ne katıldı. 1933'de Viyana'ya sürgüne gitmek zorunda bırakılan Graf, 1938'de New York'a geldi ve ölümüne kadar (28 Haziran 1967) bu kentte yaşadı.

H.K.

Yakın beni!

Almanya'daki hemen tüm solcu ve kararlı sosyalist düşünürler gibi, ben de, yeni rejimin bazı lütuflarını hissetmeye başladım: tesadüfen Münih'te olmadığım bir sırada, polisler evime girmişler; amaçları, beni tutuklamak. Yeri doldurulması mümkün olmayan müsveddelerimin büyük bir bölümüne, güçlüklerle biraraya getirilmiş kaynak araştırma malzemesine, işimle ilgili tüm yazışmalarına ve birçok kitabıma el koymuşlar. Bütün bunlar, şimdi, muhtemel bir yakılmayı beklemektedir. Ve böylece ben de, toplama kampından kurtulmak için, evimi, işimi ve -belki de en kötüsü- vatan toprağını terketmek zorunda kaldım.

Ama sürprizlerin en güzeli, payıma asıl şimdi düşmüştü. 'Berliner Börsencourier'in yazdığına göre, adım, yeni Almanya'nın beyaz yazarlar listesinde bulunmakta ve 'Wir sind Gefangene' ('Bizler Tutukluyuz') başlıklı ana eserimin dışında, bütün kitaplarımın okunması tavsiye edilmektedir! Yani ben, 'yeni' Alman ruhunun temsilcilerinden biri olmakla görevlendiriliyorum!

Kendi kendime, ne yaptım da bu hakareti hak ettim, diye boşuna so- ruyorum.

Üçüncü Rayh, Alman edebiyat dünyasının belli bir öneme sahip hemen bütün eserlerini aforoz ederek, kendini gerçek Alman edebiyatından ayırmıştır; en önemli yazarların büyük çoğunluğunu sürgüne gitmek zorunda bırakmış ve onların eserlerinin Almanya'da yayınlanmasını imkansız

hale getirmiştir. Önemli bir şey yaptığını sanan ve rüzgâra göre yön değiştiren bazı yazarların dünyadan habersizliği ve şu anda iktidarda bulunan zorbalara engel tanımayan vandalizmi, edebiyatımızdan ve sanatımızdan yana dünyada ağırlığı olan ne varsa, hepsinin kökünü kurutmaya çalışmaktadır. Bunların çabası, 'Alman' kavramının yerine, darkafalı bir milliyetçiliği yerleştirmektir. Bu milliyetçiliğin aklıyla, en küçük özgürlükçü bir kıpırtı bile ezilmekte; bu milliyetçiliğin emriyle, bütün dürüst sosyalist yoldaşlarım izlenmekte zindanlara doldurulmakta, işkence görmekte, öldürülmekte, ya da umutsuzluktan intihara zorlanmaktadır!

Almanlıkla uzaktan yakından hiç, ama hiçbir ilgisi olmayan işte bu barbar milliyetçiliğin temsilcileri, beni de kendi 'düşünürleri'nden biri saymaya cesaret ediyorlar; beni, dünya vicdanının önünde yalnızca kara bir liste olan kendi beyaz listelerine alıyorlar!

Bu şerefsizliği hak etmedim ben!

Bütün yaşadıklarımın ve yazdıklarımın sonra, şunu istemeye hakkım vardır: Kitaplarım, kahverengi gömlekle cinayet çetelerinin kanlı ellerine ve çürümüş beyinlerine geçeceğine, odun yığınlarının saf alevlerine teslim edilsin!

Yakın Alman ruhunun eserlerini! Bu ruh, tıpkı sizin alçaklığınız gibi, hiçbir zaman sönmeyecektir!

(Bütün ciddi gazetelerden, bu protestoyu basmaları rica olunur.)

Oskar Maria Graf

İnönü ile Bilim, Üniversite, Gençlik Sorunları Üzerine Söyleşi

"Çare Demokrasinin Yerleşmesidir"

Erdal İnönü/ Güney Gönenç

□ **GÜNEY GÖNENÇ** - Sayın İnönü, adı yurt dışındaki bilim çevrelerinde bilinen birkaç Türk bilim adamından birisiniz. Son derece parlak bir akademik yaşamınız olduğunu biliyoruz. Bilim yaşamınız hakkında bize kısaca bilgi verir misiniz? Bilim adamı olmaya sizi özendiren etkenler nelerdi, başarılarınızda kişisel yeteneğin, çalışmanın ya da başka etmenlerin rolleri neler oldu?

□ **ERDAL İNÖNÜ** - Teşekkür ederim, bana iltifat ediyorsunuz. Bilim alanındaki şöretim söylediğiniz kadar değil aslında, fakat hayatımın çoğu bilimle uğraşmakla geçti. Öğrencilik yaşamımdan başlayarak bilime katkı yapacak bir hayat geçirmeye çalıştım. Ankara Fen Fakültesi fizik bölümünü bitirdim. Sonra doktora yapmak için Amerika'ya gittim. Orada Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'nde önce yüksek lisans sonra, gene teorik fizik alanında doktora çalışmaları yaptım. Döndükten sonra Ankara Fen Fakültesi'nde asistan, sonra doçent olarak çalıştım. Amerika'ya gidip bir süre daha, atom enerjisinin uygulanmasıyla ilgili bir program çerçevesinde tekrar teorik fizikle ilgili araştırmalar yaptım. Nükleer enerjinin teorik temelleri, matematiği ile ilgili olarak çalışmalar yaptım. Sonra Türkiye'de üniversitede çalışmalarına devam ettim. O zaman ODTÜ açılmıştı, orda uzunca bir süre kaldım, sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde, İstanbul'da Gebze'de kurulan Temel Araştırmalar Merkezi'nde çalıştım. Arada gene yurt dışına gidip çeşitli merkezlerde çeşitli sürelerde kaldım. Özeti bu.

Tabii başarı, olabildiği kadar, insanın kişisel gayreti ile gerçekleşiyor. Bilimde başarı da, başka başarılarla olduğu gibi insanın iradesine, isteğine ve yılmadan çalışmasına bağlı.

Başka etkenler de yardımcı oluyor ama en büyük etken insanın kendisinin istemesi ve gerçekten bütün zamanını, düşüncesini bu doğrultuda yoğunlaştırmasıdır.

□ **Büyük fizikçi, Nobel ödüllü Wigner ile birlikte çalıştınız. O günlere ilişkin anılarınız var mı? Ayrıca bilim çevrelerinde doktora tezinizin, kozmik ışınlar üzerindeydi sanıyorum, sadece 7 sayfadan ibaret olduğu söyleniyor, böyle bir efsane var, doğru mu acaba?**

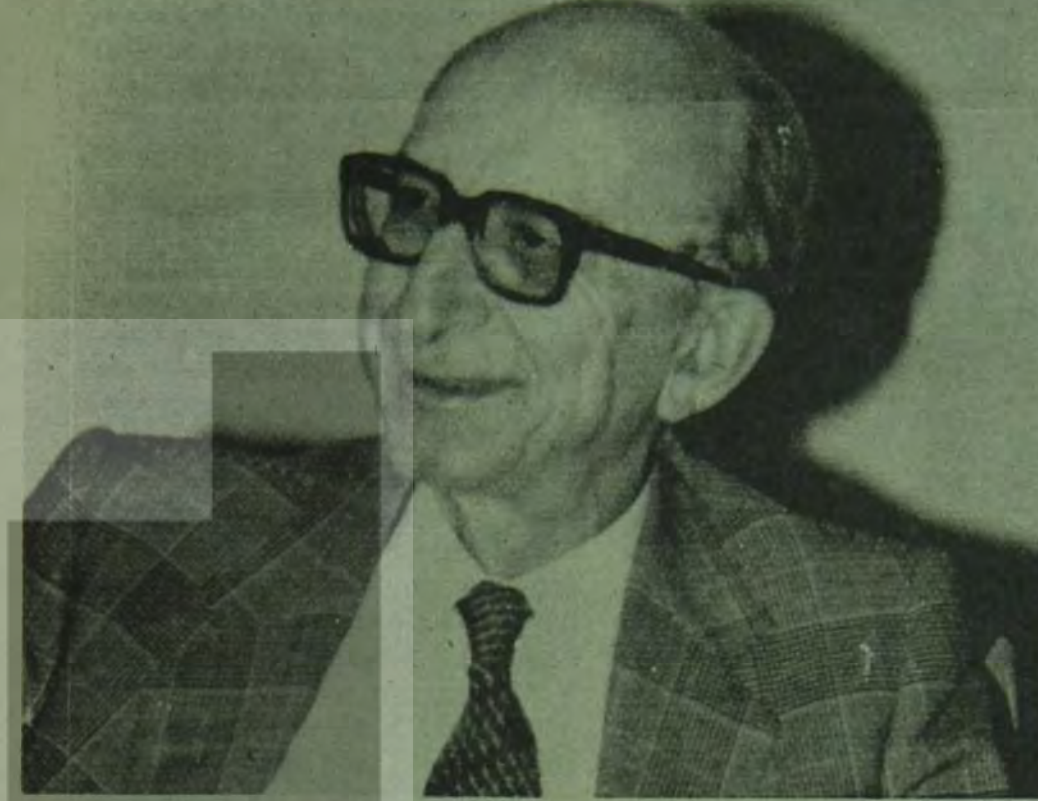
□ Yok, yanlış o. Doktora tezim 7 sayfa değildi, uzunca bir tezd. Benim daha çok tanıdığım çalışmalar, doktora sonrası adını andığınız Wigner ile yaptığımız çalışmalardır. Onlar kısadır. En çok adı anılan çalışmam da Sayın Wigner ile birlikte, "Grupların Kontraksiyonu" konusunda yaptığımız çalışmadır ve o kısadır. Çalışmalarımın en tanınmışı odur. Grupların Kontraksiyonu veya büzülmesi diye tanımlayabileceğimiz bir kavramı o zaman tesadüfen aklımıza getirip geliştirmiştik; o çalışma daha sonra matematik ve fizik alanlarında kullanıldı. Tabii Wigner ile çalışmak benim için büyük bir mazhariyet olmuştu. Wigner, Macaristan'da ve Almanya'da eğitimini gördükten sonra Amerika'ya gitmiş, yerleşmiş bir fizikçi Kuantum mekaniğinin 1927'de kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan çok canlı araştırma hayatı içinde bilim, kendi dehasıyla büyük katkılar yapmış bir insan. Ayrıca insan olarak çok ilginç birisidir. En ilginç tarafı da, büyük bir gerçekçi olmasıdır, denebilir. Son derece kibar bir insandır. Fakat bu kibarlığıyla gerçekçiliği birarada gider. Birisinin teorisini dinlerken en acımasız eleştirileri yapar. Ama karşısındakini kırmadan yapar, o bakımdan gayet orjinal bir kişiliği vardır. Bana büyük yardımı oldu. Daha sonraki ça-

lışmalarında ve yeniden gittiğimde, bana çok yol gösterdi.

Bu arada aklıma Wigner ile ilgili bir anı geldi, onu anlatayım. O anının benim bugünkü hayatımla da bir ölçüde ilgisi var. Orada doktoramı yaptıktan sonra, Türkiye'ye döneceğimi söylemiştim Wigner'e. Önce üzüldü, tam burda iyi çalışmaya başlamıştın, niye şimdi gidiyorsun, demeye getirdi. Fakat, tabii vatanına gideceksin dedi arkasından da. Bunu normal kabul ettiğini ifade etti. Yalnız bu arada bir şey söyledi, ben o zaman bu sözün gerçek değerini anlamamıştım. Ve şaşmıştım nereden çıktı bu diye. Ama Wigner zaten böyle beklenmedik gözlemler yapan birisiydi. Dedi ki, "Macaristan gibi, Türkiye gibi ülkelerde bilim adamlarını bekleyen bir tehlike de şudur: İnsan böyle yerlerde her şeyi yapabileceğini zanneder, her dala, her alana girmeye çalışır. Bu doğru değildir aslında". Ben bu sözün çok doğru olduğunu sonradan gördüm. Tabii kendisi de Macaristan'da uzun bir süre yaşadığı için bunu tecrübe ile söylüyordu. Gerçekten kendi ülkemizde çok rastladığımız bir durum bu. Uzmanlarımız kolaylıkla pek çok dalda çalışmaya başlıyorlar ve asıl kendi uzmanlık dallarında yapabilecekleri katkılar azalmış oluyor. Ama bu da tabii, hayatın bir gerçeği.

□ **Sayın Hocam, birçok değerli bilim adamımız yurt dışına gitti; ülkedeki olumsuz koşulların etkisiyle, ya da yurt dışındaki araştırma olanaklarının çekiciliği yüzünden. Siz, örneğin Cahit Arf gibi Türkiye'de kalmayı yeğleyen bir bilim adamısınız. Kalmak-gitmek ikilemini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu konuda ne söylemek istersiniz?**

□ Bu kişisel bir karar, bir tercih meselesi. Ben Türkiye'de kaldığımdan memnunum. Bilerek Türkiye'ye dön-

düm. Bunu yapmayanlar da oldu. Birçok arkadaşım bugün yurt dışında çalışıyorlar ve bilim alanında çok ün kazandılar; dünya çapındaki isimler arasında sayılıyorlar. Ben onları orada kaldıkları için kınamıyorum. Orada kalarak bilime katkı yaptılar, tanındılar. Zaman zaman Türkiye'ye geldiklerinde yaptıklarını bize anlatırlar. Şimdi pek ilgilenemiyorum ama siyasete atılmadan önce, yurt dışındaki arkadaşlarla sık sık görüşmeye çalışırdım. Bu konuda toplum bakımından yapabileceğimiz şeyler var. Toplum olarak biz; bu arkadaşların tercihlerinin burada kalmak doğrultusunda olmasını sağlamak için bir şeyler yapmak zorundayız.

□ **Sayın Hocam, son yıllarda Türkiye'de, özellikle kamuoyuna yönelik olarak, bilimsel anlayışın bir anlamda zayıflatılması, bir anlamda hurafelerin, bir anlamda kaderciliğin hakim kılınması yönünde bir gelişme gözliyoruz. Bir örnek vermek istiyorum. Okullarda okutulan din dersleri kitabında şöyle bir cümleye rastladım: "Çekirdekte protonlar vardır, protonların hepsi artı yüklü oldukları için birbirlerini itmeleri gerekirken bunların birbirlerini itmeyip yanyana bulunmaları Allah'ın büyüklüğünü ispat eden bir olaydır," şeklinde; Allah'ın büyüklüğünü ispat eden olayları sayarken bunu**

1933 Reformu'nun getirdiği yenilik, üniversitelere araştırma zihniyetini sokmaktı. Halbuki YÖK'ün yaptığı şey üniversitede araştırma anlayışını öldürmek oldu. Onun için YÖK'ün 1933, Üniversite Reformu'na benzetilmesi bilim tarihine saygısızlıktır.

Şimdi yapılması gereken YÖK fırtınasının, YÖK felaketinin getirdiği terslikleri ortadan kaldırmak ve yeniden özerk üniversiteleri geliştirmektir.

rumlara hiç gerek yok. Yapmamız gereken şey, bizim kâinatı öğrenmeye çalışmamızdır. İnsanların, dini duygularını, bu yeni bilgilerle de pekâlâ bağdaştırması mümkündür. Çünkü din, nihayet, inanmak meselesidir. Dini yaklaşım, yani inanç da bu şekilde yanlış bilgilere ihtiyaç duymaz. Tabii bunun yolu rahatlıkla bunları tartışmak ve böyle kısır yorumlar yapıldığında bunun karşısına çıkıp, protonların birarada bulunmasını sağlayan başka kuvvetler olduğunu göstermektir, bunu anlatmaktır. Allah'a inanmak bir inanç meselesidir, protonların nasıl olduğu ise deneylerle ortaya çıkar. Meşhur sözdür; "Allah'ın dediği olur" da, onun ne dediğini anlamak için tabiatı incelemek, serbest bir yaklaşım içinde deneylerle, teorilerle gerçeği görmek gerek.

Bunları aşmanın yolu her şeyi serbestçe tartışmak ve hem inancımızı, hem bilgimizi sağlam tutmaktır. Ama bugünlerde ters bir yaklaşım olduğunu görüyoruz. Son derece yanlış ve toplumumuz için de saptıran, iç karartan ve gelişmeyi engelleyen bir yaklaşım. Bunu aşmamız şart. Demokrasiyi geliştirerek bu kısır yaklaşımların ötesine geçeceğiz.

□ **Sayın İnönü, şimdi Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'nde Einstein'ın 1931'de bilim adamlarına yaptığı bir konuşmadan şu cümleyi okumak is-**

tiyorum. Şöyle diyor Einstein: "Bizat insanın kendisi ve onun yazgısı için duyulan endişeler tüm teknik çabaların başlıca çıkış noktası olmalıdır. Aklımızla yarattıklarımızın insanlık için bir bela değil bir nimet olması isteniyorsa emeğin örgütlenmesi ve üretilenlerin dağıtılmasında karşılaşılan büyük çözülmemiş problemlerin endişesi duyulmalıdır. Denklemlerinize ve grafiklerinize gömülmüşken bunu hiçbir zaman unutmamalısınız."

Bu sözlerin ışığında, siz bu konuda, yani bilim adamının toplumsal sorumluluğu konusunda ne düşünüyorsunuz, bilimsel çalışmayla iç içe olduğunuz günlerde ne düşünüyordunuz, şimdi içinde bulunduğunuz siyasal yaşama geçerken bu konudaki düşüncelerinizin bir rolü oldu mu?

□ Tabii, insanın duygu ve inanç tarafı toplum sorunlarından uzak kalmasını sağlıyor. Bilimde buluş yapmaya çalışırken insanın zihninin bir tarafını açık tutması şarttır. Kendisini önyargılardan uzaklaştırması şarttır. İnsanın bir şeyi bulduktan sonra, nasıl uyguladığını, nasıl kullanıldığını görüp, düşünüp bundan insanların sağlığı veya birbirlerine insanca yaklaşmalarının tersine sonuçlar çıktığını görünce üzüntü duyması ve bunu önlemek için de elinden geleni yapması kendiliğinden gündeme geliyor. Bütün bilim adamları bu duyguyu duyuyorlar. Tabii hepsinin karakteri değişik. Bir kısmı bunu ifade ediyorlar, ama bir kısmı da icatların kullanılması sorumluluğu politikacılara atıyor, diyebiliyorlar. Mesela bir silah bulunmuşsa, bu silahın

insanlığın aleyhine kullanılmasından duydukları üzüntüyü ifade ediyorlar ama barış olsun diye hepsi aynı derecede çalışma göstermiyorlar. Bunu gösterenler de var. Einstein da bunlardan bir tanesi. Hiçbir zaman bir politikacı gibi çalışmamıştır, fakat barış için, toplumsal sorunlar için düşüncelerini söylemiştir. Daha etkili çalışan bilim adamları var. Bilim adamlığını bırakmadan da siyasal gruplara girmiş bilim adamları var. Muhakkak olan, bilimle uğraşırken, onun kendi gereğinin yerine getirilmesidir. Bir bilimsel buluş için çalışırken başka düşünceleri uzak tutmak gerekir. Yoksa insan gerçeği bulamaz; ama gerçeği bulduktan sonra veya o araştırmaya girerken, tabii, ona yol gösteren duygusal yaklaşımlar vardır. Ben eskiden de böyle düşünüyordum, şimdi de böyle düşünüyorum. Şimdi, bilimle ilgim kalmadı, siyasetle uğraşıyorum ve Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için, özellikle sosyal demokrasinin kurulması için çaba sarfediyorum. Bu arada Türkiye'de bilimin gelişmesi için de elimden geleni yapmaya devam edeceğim, ama siyasetçi olarak.

□ Sayın Hocam, şimdi Türkiye'de bilim ortamı denilince akla hemen 5. yılını doldurmuş bulunan YÖK uygulamaları geliyor. Siz araştırmacılığınızın yanı sıra üniversitelerimizde bölüm başkanı, dekan ve rektör olarak uzun yıllar hizmet verdiniz. YÖK yasasının 1933 Üniversite Reformuna benzer bir reform olduğu yetkililerce birçok kez ifade edildi. Siz YÖK'ü nasıl değerlendiriyorsu-

nuz? Üniversitelerimizin günümüzdeki durumu sizce nedir?

□ YÖK'ün 1933 Reformu'na benzer bir reform olduğu sözü bence son derece yanlış. Aynı zamanda bunu 1933 Reformu'na saygısızlık diye de ifade etmek isterim. Çünkü 1933 Reformu'nun getirdiği atılım, yenilik; üniversitelere araştırma zihniyetini sokmaktı. 1933 Reformu, Batı üniversitelerinde olup da, o zamana kadar Osmanlı üniversitelerinde veya Cumhuriyet'in başlangıcındaki üniversitelerde, İstanbul'da pek az bulunan araştırmacılık anlayışının Türkiye'ye gelmesiydi. Halbuki YÖK'ün yaptığı şey üniversitede araştırma anlayışını öldürmek oldu. Onun için bence bu söylenen bilim tarihine saygısızlık ve bilim adamlarının bilgilerine saygısızlıktır. YÖK bildiğiniz gibi başka amaçlarla getirildi. Bir tanesi, öğretim üyeleri dağılımını daha eşitlikçi yapalım, şeklinde, iyiniyetli bir görüş vardı. Ondan sonra, gene iyi niyetli denebilir, ama aslında çok doğru bir yaklaşım değil, üniversitelerde yaşadığımız anarşi dönemindeki karışıklıklar olmasın, diye bir yaklaşım var idi. Aslında bu ikisi YÖK'ü getirdi. Araştırmayı arttıralım, diye bir fikir başta da yoktu. Tabii ki sonuç, tam tersi oldu. YÖK bunları yapamadı. Çünkü anarşi ortamı meselesi üniversite meselesi değildi. Bütün Türkiye'de ki bir ortamdı ve o zaten ortadan kalktı. 12 Eylül idaresinden sonra artık anarşi diye bir şey kalmadı. Yani o gerekçe başka türlü karşılandı. Koordinasyon için eskisinden daha kuvvetli bir organ kuruldu; ama koordinasyon yapayım derken, üniversitelerin özerkliğini, farklı yaklaşımlarını, araştırma havasını ortadan kaldıran bir koordinasyon çıktı ortaya. Yani merkezi bir baskı ortaya çıktı. Öğretim üyelerinin dağılması; eh o, eskiye nazaran biraz daha iyi gerçekleşti ama, bu da bir takım zorlamalarla olduğu için, üniversitelerin doğal gelişme doğrultusu göz önüne alınmadığı için, yani ortamı ile, ihtiyaçları ile, araştırma projeleri ile uygun bir gelişme göz önüne alınmadığı için, gene bugün, herhangi bir eşit öğretim üyesi dağılımı olduğu söylenemez. Büyük eksikler, bütün üniversitelerde var. Onun için de YÖK'ün reform yaptığı hikayesi, ne amacı bakımından ne de verdiği sonuç bakımından, gerçekleri yansıtmıyor.

□ Üniversitelerin tekrar üniversite adına yaraşır bir düzeye getirilebilmesi nasıl mümkün olabilir? Bu ko-

nuda şimdi ve ileride ne gibi çabalar ve önlemler gerekecektir? YÖK'ün kaldırılması mı gerekecektir?

□ Bir defa YÖK'ün kaldırılması gerekiyor. Şimdiki sistemin, bir cendere halinde devamından hiçbir olumlu sonuç çıkmaz. Tabii YÖK'le yerleştirilmek istenen alışkanlık nesillere sinerse tekrar onları rahat düşünmeğe alıştırmak epey zaman alacaktır. Bu yüzden YÖK'ü bir an önce kaldırmak gerekiyor. Üniversitelerin üniversite çalışmalarının yolu belli, eskiden de Türkiye'de üniversiteler vardı. Uzun süren çabalar sonunda belirli bir gelişme sağlanmıştı. Yapılacak şey, onlara daha büyük olanaklar sağlamak, öğretim üyesi, laboratuvar, kütüphane olanaklarını artırmak, Batı ile ilişkilerini daha iyi kurmak, yaptıkları araştırmaların Türkiye'de kullanıma olanaklarını artırmak; böylelikle sanayimizle, tarımımızla ve sosyal yapıyla daha iyi ilişki kurarak, onları Türkiye'nin sorunlarına cevap veren ve dünya bilimine de katkı yapan merkezler haline getirmektir. Dolayısıyla, şimdi yapılması gereken, bu YÖK fırtınasının, YÖK felaketinin getirdiği terslikleri ortadan kaldırmak ve yeniden özerk üniversiteleri geliştirmektir. Bu da çok zaman alacaktır. Aslında üniversitelerin canlılığını, havasını veren pek çok öğretim üyesi kaçtı, ayrıldı; bir kısmı geri dönmez artık. Ama havası kurulsun bunların bir kısmı döner, en önemlisi, gençler, umutla üniversitede araştırma yapacak, öğretim yapacak öğretim üyesi olarak yetişmek üzere üniversiteye gelirler. Aldığım haberlere göre bugün böyle bir heves kalmadı gençlerde. Üniversiteyi artık, yetenekli gençler, bir hayat tarzı olarak görmüyor. Araştırma yetenekleri varsa, ya dış üniversitelere gitmeye çalışıyorlar veya işletmeciler olarak, uygulayıcı olarak özel sektörde çalışıyorlar. Tabii bu da iyi bir şey de, araştırmacı olmak isteyenlere, üniversitenin olanakları verilmeli. Üniversite hayatı insanlığın tarihi boyunca vardı. Bunu ortadan kaldırmaya kimsenin hakkı yok. YÖK'ten herhalde kurtulacağız ve üniversitenin Türkiye'de ne olduğunu gösterdiğimiz zaman, kaybettığımız zamanı telafi yollarına girmiş olacağız.

sıra TÜBİTAK'a gelmiş görünüyor. İlk bir kanun hükmünde kararneme ile yapılmak istenenlerin şimdi bir yasayla gerçekleştirilmesi söz konusu. TÜBİTAK'ın da özerkliğinin

tümüyle kaldırılmasının istendiği anlaşılıyor. Öte yandan TÜBİTAK'ta şu günlerde belirli dünya görüşündeki kişilerle hızlı bir kadrolaşmaya gidildiği gözleniyor. Siz TÜBİTAK'ta da uzun yıllar bilim kurulu üyeliği yaptınız. Bu konudaki düşünceleriniz?

□ Evet, maalesef TÜBİTAK içinde de, daha doğrusu TÜBİTAK'a yönelik yanlış ve tehlikeli bir gelişme görüyorum. Hazırlanmış olan yasa eğer yürürlüğe girerse TÜBİTAK'ın da bir araştırma kuruluşu olarak devamına imkan kalmaz. Bunun bir benzerini de, daha önce, Atom Enerjisi Komisyonu'nda ve ona bağlı kuruluşlarda,

TÜBİTAK yasasının yanlış bir şekilde çıkmaması için bilim çevrelerinin yakın ilgisi gerekir. Tabii şimdiki ortamda, bilim çevrelerinin de pek etkisi olmuyor. Seslerini çıkaramıyorlar zaten.

örneğin Çekmece Nükleer Araştırma Merkezi'nde yaşamıştık. O zaman da, atom enerjisi alanında araştırma yapmak için kurulmuş olan bu merkezin yaptıklarının Türkiye'ye faydası olmadığı sözde gerekçesiyle ve uygulamayla yakından ilgili bir çalışma şekli kurulacaktır, diye ortaya çıkıldı; bilim çevreleriyle ilişkisi kesildi ve sonunda ne bilim kaldı, ne uygulama kaldı, orda sadece siyaset ve siyasetin belirli bir görüşü hakim oldu. Bir azınlık görüşü hakim oldu. Kuruluş amacıyla hiç

ilgisi olmayan bir yapı ortaya çıktı. Ve bu bir daha düzeltilmedi. Ondan sonra başka siyasetçiler geldi, bu azınlık görüşünün etkinliği kalmadı ama, bu bozulma düzeltilip baştaki amaca uygun bir yapı ortaya çıkarılamadı. Çok korkuyorum ki, aynı şey şimdi de TÜBİTAK'ın başına gelebilir. Çünkü söylenenler yine aynı. Uygulamaya yönelik projeler yapacak bir hale getireceğiz, deniyor. Onun için de bilim çevreleri ile ilişkisi kesilecek, sonunda aynı sınıktı ortaya çıkacak. Ne doğru dürüst uygulama yapılacak, ne bilimsel araştırma yapılacak; sadece iktidarda olan siyasal görüşün bir kanadı orada etkili olacak. Ve böylece içine kapalı bir hale gelecek ve sonra düzeltilmesi kolay olmayacak. Üniversitelerdeki sorunu çözmek daha kolay; çünkü, üniversitelerin bilinen bir yapıları var, saptırmalar kısa süreli olabilir, ama sonunda kendi haline bırakırsanız bilimle ilişkileri sayesinde yine toparlanabilirler. Ama devletin bir araştırma kuruluşu olarak ortaya çıkan bir kuruluş, eğer devlet ona çok dikkatle bakmazsa, artık düzelemez; çünkü onun uluslararası ilişkileri yok. Ve onun iyi yaşayıp yaşamadığıyla ilgilenen insanlar da çok az. Dolayısıyla onun kaderi bir defa yanlış yola girerse, bir daha düzelemez. Şimdi TÜBİTAK'ta da aynı şey olacak diye gerçekten korkuyorum. Bunu engellemek için tabii elimizden gelen her şeyi yapacağız. Ama sayımızı biliyorsunuz, yeterli değil. Bu yasanın yanlış bir şekilde çıkmaması için bilim çevrelerinin yakın ilgisi gerekir. Tabii şimdiki ortamda, bilim çevrelerinin de pek etkisi olmuyor. Seslerini çıkaramıyorlar zaten. Ama gerçekten böyle bir tehlike ile karşı karşıya olduğumuzu biliyorum ve bunu, bana burada söyleme fırsatı verdiğiniz için teşekkür ediyorum.

□ Ben teşekkür ederim efendim. Son olarak şunu sormak istiyorum. YÖK yasası yalnızca bilimsel araştırma düzeyini etkilemekle kalmadı, özellikle eğitim düzeyini de etkiledi. Öğrencilerin zaten çok sınırlı olan yönetime katılma hakkını tümüyle ortadan kaldırdı. Özgürce düşünen, araştıran, düşüncelerini ifade eden bir gençlik yerine etliye sütlüye karışmayan, fazla düşünmeyen, soruşturmayan ve yöneltilmeye hazır kuşaklar yetiştirilmesi amaçlanıyor. Bu konuda neler dü-

şünüyorsunuz? Öğrencilerin, gençlerin sorunları sizce nelerdir? Onların bu sorunlarına eğilmenin, bu sorunları çözmekle onların yanında olmanın gerekliliğine inanıyor musunuz?

□ 12 Eylül öncesi dönemde, öğrenciler pek çok şeyle ilgileniyorlardı; o zamanlar toplum sorunları ile ilgilenmeleri, bunların açıkça konuşulması birçok çevreyi rahatsız etti ve o zamanki tahliller sonunda, bildiğimiz saptırmalar sonunda, öyle bir hava yaratıldı ki, öğrenciler kendi dersleri dışında hiçbir şeyle ilgilenmemelidiler.

Gençlere rahatça tartışma imkanı vermek, toplumsal sorunlarla ilgili fikirlerini söylemelerini sağlamak, bu fikirlerin yararlı tarafları varsa yararlanmak, yoksa, onların yanlış olduğunu gene gençlerle tartışarak görmelerini sağlamak gerekir.

Onun için de YÖK'le, yasalarla dünya kadar önlem alındı. Bu yanlış oldu. Yapılması gereken, öğrencilerin bu sorunlarla ilgilenmeye devam etmelerini ama bunları çözmek için silahlara sarılmamalarını sağlamak, birbirine benzemeyen veya karşıt fikirleri taşıyan insanların da bu sorunları ve önerileri tartışabileceğini daha üniversite çağında gösterebilmek, aynı alışkanlıkları sonra siyasette de göstermek ve bütün ülkede serbest tartışma ortamını devam ettirmekti. Nihayet bir deneme başarısız oldu diye, bütün hayatı

değiştirmek olmaz. O yolda ilerlemek, daha dikkatle ve niçin başarısız olduğunu düşünerek öyle devam etmek gerekirdi. Uygur ülkelerde böyle yapılıyor. Hiçbir yerde demokrasi hiçbir yanlış yola girmeden gerçekleşmiyor. Bütün bu yanlışlar yapılıyor, ama bu yolda ilerleme azmi olduğu için, sonunda, uygar bir yaşam şekli ortaya çıkıyor ve bundan bütün toplum kesimleri, gençleri, yaşlıları hepsi en büyük faydayı sağlıyor. Şimdi yapmamız gereken şu: Üniversitenin, gençlerin toplum sorunları ile ilgilenmeleri gayet doğal; onları önlemek değil onlara uygar ilişkiler içinde olanak sağlamak, bu yolda yardımcı olmak gerekir. Tabii gençliğin sorunları sadece üniversite gençliğinin sorunları ile sınırlı değil. Üniversite dışında da gençliğin sorunları var. İşsiz gençliğin sorunları en önde gelen sorun. İşsizlerin büyük kitlesi gençlik içinde bugün. Bütün bu sorunlar için de serbest tartışma ortamı birinci derecede önemli. Bütün bunları tartışmak, dile getirmek, çeşitli derneklerde, çeşitli ortamlarda kamuoyuna sunmak gerekiyor. Şimdiki tam tersi, ara dönemde başlayan bu yasa-kaçı anlayış Özal Hükümetinde de devam etti. Elbette bunun çıkar yol olmadığı görülmekte ve tabii, demokrasi

içinde yol, gene seçimlerden geçiyor. Seçimlerde, demokrasiye inanmış insanların seçimi kazanması büyük bir ilerleme sağlayacaktır. Kaldı ki Avrupa Topluluğu'na girmek için başvurduk. AT, demokrasi ile yaşayan ülkelerin topluluğudur. Bütün bu ülkelerde sorunları gençler de, yaşlılar da, orta yaşlılar da hepsi rahatlıkla tartışır, dile getirirler, çeşitli fikirlerdeki insanlar fikirlerini daha iyi ortaya koymak için eylemler yaparlar, ama tabii silahlı değil. Birbirlerini öldürerek değil, birbirleriyle kıyasıya vuruşarak değil. Fikirlerini tartışarak yaparlar. Biz de onu yapacağız, yoksa AT'a bizi almadıkları gibi, başvurumuzun da bir anlamı kalmaz zaten. Biz oraya göstermelik girmiyoruz. Aynı değerleri paylaştığımız için giriyoruz. Ve bu değerleri de Türkiye'de gerçekleştirmek ilk görevimizdir. Bunun için de gençlere rahatça tartışma imkanı vermek, toplumsal sorunlarla ilgili fikirlerini söylemelerini sağlamak, bu fikirlerin yararlı tarafları varsa yararlanmak yoksa, onların yanlış olduğunu gene gençlerle tartışarak görmelerini sağlamak gerekir. Bunlar bilinmesi gereken şeylerdir ve gerçekleştirilecektir. Biraz daha uğraşacağız.

□ Teşekkür ederiz, sayın Hocam. □

KENT ENGLISH

Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığında Tescilli

PRATİK İNGİLİZCE KURSLARI

- TAMAMI YABANCI ÖĞRETMENLER
- EN MODERN METODLAR
- EN UYGUN ÜCRETLER
- VİDEO PROGRAMI

HAFTA İÇİ KURSLAR : 4 MAYIS 1987
HAFTA SONU KURSLAR : 6 HAZİRAN 1987

Mithatpasa Cad. 46/3 ANKARA Tel: 34 38 33 - 33 60 10

Normal Bir İşgünü İçin Savaşım

Alaattin Bilgi

"Cumartesi tatilini kaldırmak istedik, olmadı."

Bu sözler Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e ait ve bu yakınarda söylendi (Cumhuriyet, 8 Nisan 1987). Söz konusu olan, ülkemizde çalışanların önemlice bir kesimini ilgilendiren bir sosyal hak. Ama alınıp verilmesinden o rahatlıkla söz ediliyor ki sanırsınız, yalnızca birkaç kişiyle ilgili basit bir alacak-verecek meselesi.

Ama Cumhurbaşkanı'nın bu rahatlığını yadırgamamak gerek. 12 Eylül döneminde çalışma hayatına ilişkin bazı haklar, yönetimce, öylesine büyük bir kolaylıkla geri alındı ki...

Sahip olabildiklerimizin değerinin hiç mi farkında değildik ki bunları bu kadar kolay kaybettik. Yoksa bu hakları çok mu kolay elde etmiştik? Bu haklara sahip olabilmek için ille de Batı'da yaşanan uzun mücadele, uzun ıstırap yıllarını bizim de mi bire bir yaşamamız gerekiyordu? Bir başka zaman kesitinde, bir başka yerde de olsa, verilmiş mücadelelerin önemini bilincimizle kavrayamaz mıydık, kendimizi bu mücadeleleri vermiş olanların sınıfsal mirasçı-

sı olarak duyumsayamaz mıydık? Dünyanın herhangi bir parçasında o hakları kaybetme tehlikesi gelip çatığında, sanki o ilk mücadeleleri verenler kayba uğrayacakmışcasına sorumluluk duyamaz mıydık?

Eğer elde kalmış olanlarını da büsbütün kaybetmek istemiyorsak, bugün birçoğumuza çok sıradan şeylermiş gibi gelen bazı sosyal haklar kazanılınca dek, emekçi sınıf ve tabakaların öteki ülkelerde hangi ateş çemberlerinden geçtiğini anımsamakta yarar var. 1 Mayıs'lar bütün dünyada, bütün çalışanların geçmişte kalan mücadeleyi yıllarını andıkları, ortak kazanımlarını kutladıkları bir gün. Bütün dünyada böyle ama, ülkemizde "kutlamalar"ın önünde yasak var. Ama bu yasak hafızaları tazelemeye, tarih okumaya engel değil.

Alaattin Bilgi, bu kez okuyacağınız yazısında, sosyal haklar mücadelesinin en acılı ama en çarpıcı aşamalarından biri olan 10 saatlik işgünü için verilen mücadelenin tarihsel öyküsünü anlatıyor: 1 Mayıs 1848'in öyküsünü...

B.S.

İŞGÜNÜN UZUNLUĞU

Kapitalist üretim sürecinde birinci perde, cüzdanında para taşıyan kapitalist ile, kasalarında emek-gücü taşıyan emekçinin, serbest piyasada karşı karşıya gelmesiyle açılır. Kapitalist bu emek-gücünü belli bir süre için satın alır. Üretim sürecine katılan emekçi, işgücünün belli bir süresinde emek-gücünün eşdeğerini, geri kalan sürede de kapitalist için artı-değer üretecektir. İşgünün uzunluğu hiç kuşkusuz, gerekli-emek zamanı ile artı-emek zamanının bir toplamıdır. İşçinin kendi emek-gücünün eşdeğerini ürettiği gerekli-emek zamanı belli bir süredir ama kapitalist için harcadığı ve artı-değer ürettiği artı-emek zamanı hiç de sınırları belli bir süre değildir.

Kapitalist, emek-gücünü, günlük değeri üzerinden satın almıştır ve bir işgünü süresince onun kullanım-değeri artık kendisine aittir. Öyleyse o, işçiyi, bir gün boyunca çalıştırma hakkını elinde bulundurmaktadır. Peki ama, bu 'bir işgünü süresince' ya da 'bir gün boyunca' sözlerinden ne anlamak gerekir? Emek-sürecine, kaslarıyla, sinirleriyle, bütün yetileriyle katılan işçi için, şu kadar saatlik işgünü uzun-

bir süredir de, bu sürece sermayesiyle katılan kapitalist için hiç de uzun değil, tersine kısadır bile. Bu durumda, kapitalist için acaba işgünün zorunlu sınırı ne olabilir? "Kapitalist olarak o, ancak kişileşmiş sermayedir. Onun ruhu, sermayenin ruhudur." Ve sermayenin tek amacı, değer ve artı-değer yaratmak, üretim araçlarını, elden geldiğince çok miktarda artı-emek emebilecek değişmeyen öge haline getirmektir. "Sermaye, ölü emektir, ve vampir gibi, canlı emek emmekle yaşayabilir; ne kadar çok emek emerse, o kadar çok yaşar." (2)

Öyle görünüyor ki, kapitalist, metaların değişimi yasasına dayanmakta ve her alıcı gibi, aldığı nesnenin kullanım-değerinden elden geldiğince büyük yarar sağlama, çabası içerisinde. Üretim sürecinin bir kutbundaki kapitalistin niyeti ve amacı besbelli ama karşı kutuptaki emekçi acaba bu işe ne diyor?

Şöyle diyor işçi: Benim sana sattığım meta, öteki metalara pek benzemez. Benimkinin kullanımı, değer yaratır, hem de kendisinden daha büyük bir değer. Hatırlarsan sen de onu bu marifetinden dolayı satın almıştın. Sen sermayenin kendiliğinden genişlediğini sanıyorsun ama, aslında bu, benim emek gücümü harcamamla oluyor. Sen de ben de, piyasa-

sada tek bir yasa tanırız: metaların değişimi yasası. Bu yasa göre, satılan metanın tüketimi, onu satana değil, elbette onu alana aittir. İşte bu yüzden, satın aldığın bir günlük emek-gücüm sana ait oluyor. Ne var ki, bir sonraki gün yeniden emek-gücümü satabilmem için onu her gün yeniden üretmek, harcadığım gücü yerine koymak zorundayım. Yaşlılık ve benzeri doğal tükenmeler bir yana, yarın yine tıpkı bu günkü gibi, aynı normal güçle, sağlıklı, zindellekle çalışmak zorundayım. Sen durmadan bana, 'Aman savurganlık etme, nefsine uyma,' der durursun. Pekte güzel söylersin! Ben de akıllı ve basiretli bir mal sahibi gibi, tek servetim olan Emek-gücüme mukayyet olacağım, onu har vurup harman savurmaktan kaçınacağım. Her gün, yalnızca onun normal ömrü ve sağlıklı gelişmesine uygun düşecek kadarını harcamaya özen göstereceğim. İşgünü sınırsız olarak büyütmeyle, bir gün içinde, benim üç günde yerine koyamayacağım kadar emek-gücü tüketmem senin işine gelebilir. Böyle yapmakla, bir günlük emek-gücü için para ödediğin halde, onu üç gün kullanmış olursun. Bu hem aramızdaki sözleşmeye, hem de değişim yasasına aykırıdır. Bu nedenlerle ben, normal bir iş günü istiyorum. Bütün satıcılar gibi malımın değerini talep ediyorum. Anlaşılan, üretim sürecinde, kapitalist ile emekçi, alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Alıcı kişiliği içerisinde kapitalist, işgünü mümkün olduğu kadar uzatmaya, elinden gelse bir iş gününden iki işgünü çıkartmaya çabalama hakkını kendisinde görmektedir. Buna karşılık, alım satım konu teşkil eden metanın özel niteliği, bunun tüketimine bir sınır konulmasını zorunlu kılmaktadır. İşçi, işgününün belirli normal bir süreye indirilmesini isterken, satıcı olmaktan gelen hakkını kullanmak çabasındadır. "Öyleyse burada bir karşıtlık, her ikisi de değişim yasasının damgasını taşıyan, iki hak arasında bir çatışma vardır."⁽⁹⁾ Oysa her iki taraf da kendisinde aynı hakkı gördüğüne göre, eşit haklar arasında son sözü kuvvet söyler. İşte bunun için, kapitalist üretim tarihinde, bir işgününün belirlenmesi için verilen yoğun bir savaşım sürüp gitmiştir. Bu kanlı, terli, acılı bir savaşım. Bu savaşımın tarafları, kollektif sermaye, yani kapitalist ile, kollektif emek, yani işçi sınıfıdır.

İŞGÜNÜNÜN UZATILMASI

Bu genel saptamalardan sonra, işçi sınıfının, normal bir işgünü sağlanması için sermaye sınıfına karşı verdiği savaşımı iki temel kaynaktan izleme olanağı vardır. Bunlardan ilki, kapitalist üretimin klasik temsilcisi İngiltere'de emekçilerin durumunu inceleyen Friedrich Engels'in 1845'de yayımlanan İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu'dur, diğeri de çok daha kapsamlı olmak üzere Marx'ın Kapital'idir. Bu konuyu Marx da incelerken yine 19. yüzyılda gelişmekte olan kapitalizmin klasik örneğini oluşturan İngiltere'yi esas almıştır. Bu ülkenin burada da ön planda yer almasının nedeni, kapitalist üretimin klasik temsilcisi olmasının yanı sıra, incelenen konularda devamlı ve güvenilir resmi rapor ve istatistiklere sahip tek ülke olmasıdır. Biz burada, emekçi sınıfın direnmesi sonucu işgününde yapılan sınırlandırmalara geçmeden önce, çekirdek halindeki sermayenin, gelişme çağındayken daha fazla **artı-emek** emme hakkını devletin yardımı ile nasıl sağlamaya çalıştığına işaret etmek istiyoruz.

14. yüzyıldan başlayarak, 18. yüzyılın ortalarına kadar çıkartılan İş Statüleri (Statute of Labourers) ile İngiltere'de işgünü devlet zoruyla uzatılmaya çalışılmıştır. VII. Henry

zamanında çıkartılan 1496 tarihli statüye göre toprak işçilerinin işgünü yazın sabah beşten akşam 7-8'e kadardı. Yemek zamanları, 1 saat kahvaltı, 1,5 saat öğle yemeği, yarım saat ikinci kahvaltısı olarak belirlenmişti. Kış aylarında çalışma sabah 5'ten akşam hava kararana kadar sürerkti. Bu konuda pek çok 'Statü' örneği verilebilir ama biz, yüzyılları hızla geçiriyor ve 1770 yılında "Yoksul ve Tembel" işçilerin barınması için düşünülen 'İdeal bir işyeri' (An ideal work-house) tasarısını anmak istiyoruz. Bu ideal işyerine toplanan çalışabilir yoksulların karınları doyurulacak ve buna karşılık günde sadece on iki saatçik çalışacaklardı! "Kapitalist ruhun 1770 yılında fakir fukara için ancak hayal ettiği bu 'Dehşetevi', birkaç yıl sonra sanayi işçileri için dev bir 'İşevi' biçimde gerçekleşti. Bunun adına **fabrika** dendi, ve bu kez, ideal, gerçeğin karşısında solup gitti."⁽¹⁰⁾

ARTI-EMEK HIRSI

Sermaye için işgünü, 24 saatlik tam günün emek-gücünün yeniden işe koşulabilmesi için mutlaka gerekli birkaç dinlenme ve beslenme saati çıktıktan sonraki kısımdır. Demek ki işçi, yaşamının her anında emek-gücünden başka bir şey olmadığı gibi, kullanılabilir bütün zamanı da, sermayenin büyümesine adanmış emek-zamanından ibarettir. Bireyin eğitimi için, fikri gelişimi için, toplumsal faaliyetlerini ve toplumsal ilişkilerini sürdürmesi için kendisine zaman ayırması söz konusu değildir. Sermaye, **artı-değere** karşı duyduğu sınırsız iştah sonucu, işgününün hem fiziksel, hem de manevi sınırlarını en üst noktaya doğru zorlamak eğilimindedir. O, "İnsanın bedeninin büyümesi, serpilip gelişmesi ve sağlığının devamı için gerekli olan zamanı gaspeder. Temiz hava ile güneş ışığının özümsemesi için gerekli olan zamanı bile çalar. Yemek zamanına elkoyarak, elinden geldiğince onu da üretim sürecine katar. Böylece ocağa kömür atılır, makineye yağ verilir gibi, işçiye de, üretim aracı gibi, yiyecek verilir."⁽¹¹⁾

Aslında, **artı-değer** üretimi, **artı-emek**in söğurulmesi demek olan kapitalist üretim biçimi böylece, insan emek-gücünün, normal, manevi ve fiziksel gelişme koşullarını ve işlevlerini yozlaştırır, bu gücün vaktinden önce tükenmesine ve ölümüne neden olur. Bir üye, 1863 yılında, Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada, "Pamuklu sanayii kurulu doksan yıl oluyor... İngiltere'de üç kuşak boyunca varolan bu sanayi kolunun bu sürede, fabrika işçilerinin dokuz kuşağını mahvettiğini güvenle söyleyebilirim diyor."⁽¹²⁾

İşlerin hızlı gittiği dönemlerde, emek piyasasında yeterli emek-gücü bulmak zorlaşır. Örneğin 1834'de, Kuzey İngiltere'de dokuma sanayiinde işçi sıkıntısı çeken imalatçılar, fakir halkın korunması ve bunlara uygun iş sağlanması için kurulan **Yoksulluk Yasası Komisyonuna** başvurdular ve tarım bölgelerindeki fazla nüfusun, kuzeye gönderilmesini önerdiler. Kullanılan ifadeye göre, "... oradaki fabrikatörler bu fazla nüfusu **emer ve tüketebildirdi.**" Komisyonun onayı ile temsilciler atandı ve Manchester'de bir büro kuruldu. Tarım bölgesinden olup sanayi de çalışmak isteyenler saptandı, adları defterlere kaydedildi. İmalatçılar bu bürolara giderek istedikleri kişileri seçiyor ve 'gerekli görülenlerin' Manchester'e yollanmaları için talimat veriyorlardı. Bu adamlar, balyalar gibi etiketleniyor, nehirde kayıklarla ya da karadan arabalarla sevk ediliyor, kimisi de yola yayan koyuluyordu. Çoğu yollarını yitiriyor, aç susuz kalıyorlardı. Zamanla bu sistem, düzenli bir ticaret halini aldı, bu in-

san eti trafiği sürdü gitti. Aslında bu tarımsal **artı-nüfus**, Manchester'li imalatçılara satılmış oluyordu... 1860'da, pamuk ticareti doruğuna ulaşmıştı. İmalatçılar yine işçi sıkıntısı çekmeye başladılar. Ve yine 'et ajanları' adını taktıkları bürolara başvurdular. Bu ajanlar hemen İngiltere'nin güney vadilerine, Dorsetshire çayırlıklarına, Dovenshire tepelerine, Wiltshire'da hayvancılık yapılan yerlere dağıldılar. Lakin boşuna: Fazla nüfus emilip tükenmişti artık. Bu tarım bölgelerini 'et ajanları ve yardımcıları' boşu boşuna taramadan sonra, Londra'ya bir heyet geldi ve **Yoksullar Yasası** Yönetim Kurulu Başkanından, yoksul çocukların barındırıldıkları **İşevleri**'ndeki çocukların Lancashire fabrikalarında çalıştırılması için istekte bulundu. İşte, İngiliz pamuklu ticaretinin pek tatlı kârları sermayedarların cebine akıttığı bu gönenme döneminde sermaye şimdi de vantuzlarını, yetim, öksüz ve yoksul çocukların barındıkları **İşevleri**'ne atıyordu. Bir yandan, tatlı kârlarla büyüyen sanayi, öte yandan, aşırı çalışma sonucu hızla tükenen yetişkin emek-gücü, boşalan safların çocuklarla doldurulmasını gerekli kılıyordu. Sermaye birikimi kolay bir iş değildi ve bunun yolu mutlaka, yalnız yetişkin işçinin değil, yoksulun ve çocuğun da **artı-emeklerinin** söğurulmasından geçiyordu.

İŞGÜNÜNÜ SINIRLANDIRMA ÇABALARI

Normal bir işgününün saptanması ancak, sermaye sahipleri ile emekçi sınıf arasında yıllarca süren çetin savaşımın bir sonucu olarak mümkün olmuştur. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında, makineleşmenin ve modern sanayi doğuşu ile birlikte, işgücünün olabilecek en son sınıra dek uzatıldığı görülür. "Ahlakın ve doğanın, yaşın ve cinsiyetin, gecenin ve gündüzün bütün sınırları yıkılmıştır."⁽¹³⁾ Kapital'in yayımlanması ile birlikte ismi, işçi sınıfının sermayeye karşı verdiği savaşımında onurlu bir yer tutan Fabrika Denetmeni **Leonard Horner**, aralık 1841 tarihli raporunda durumu şöyle saptar: "Bir sınıftan insanların, günde 12 saat çalışmak zorunda kalmaları, kuşkusuz çok üzüntü verici bir durumdur. Bu süreye, yemek zamanları ile işe gidip gelme de katılırsa aslında, bu 24 saatin 14 saati eder. ... Sağlık sorununa hiç girmeksizin yalnızca ahlaki açıdan, 13 yaşından ve sınırlamanın söz konusu olmadığı mesleklerde daha da küçük yaşlardan başlayarak, işçi sınıfının za-

manına hiç ara verilmeksizin bütünüyle elkonulmasının son derece zararlı ve korkunç bir fenalık olduğunu sanırım hiç kimse kabul etmekte duraksamıyacaktır. ... Bu nedenle, kamu sağlığının korunması, düzenli bir nüfus yetiştirilmesi ve büyük halk kitlesine akla uygun ölçüde yaşamdan zevk alma hakkının sağlanması için, bütün işkollarında işgününün bir kısmının dinlenme ve eğlenceye ayrılması çok arzu edilir bir şeydir."⁽¹⁴⁾

Önce bu yeni üretim sisteminin gürültü patırtısıyla şaşkına dönen işçi sınıfı, biraz kendine gelir gelmez, bu insanlık dışı emek sömürsüne karşı direnmeye başladı. Emekçilerin giriştikleri savaşım sonucu, 19. yüzyıl başında, 1803 ile 1833 yılları arasında 5 tane İş Yasası çıkartıldı ise de tutucu İngiliz Parlamentosu, bu yasaların uygulanması için gerekli ödenekleri koymadığı için hiçbir yarar sağlanamadı.

1933 tarihinden sonraki gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür. Makinalı sanayi için normal işgünü İngiltere'de ilk kez, pamuklu, yünlü, keten ve ipek fabrikalarını kapsayan 1833 tarihli **Fabrika Yasası** ile başladı. Bu yasaya göre, normal fabrika işgünü, sabahın beşbuçüğünden akşamın sekizbuçüğüne kadar 15 saattir. 13-18 yaş arasındaki gençler, günün herhangi bir saatinde çalıştırılabilir. Özel durumlar dışında bunlar, bir gün içerisinde 12 saatten fazla çalıştırılmıyacaklardı. Bunlara, gün boyunca birbuçuk saat yemek paydosu verilecekti. Dokuz yaşından küçük çocukların çalıştırılması, istisnalar dışında yasaklanmıştı. 9-13 yaş arasındaki çocuklar günde 8 saat çalıştırılacaktı. Bunların gece işinde çalıştırılmaları da yasaklanmıştı. Ne var ki yasanın boşluklarından yararlanarak fabrikatörler, işçinin çalışma süresinden aşırımlar yapmanın yollarını buldular. Bu işi öylesine ustaca beceriyorlardı ki, artık iyice deneyim kazanmış fabrika denetmenleri bile bu çalıntı zamanı saptamada acze düşüyorlardı.

Ancak, bu yıllarda **Çartist hareket**⁽¹⁵⁾ ivme kazanmış, sermaye sınıfının sözcüleri ile siyasi temsilcileri, geçici bir süre için de olsa işçi sınıfının desteğini kazanma zorunluluğunu duymuşlardı. Bunlar, **On Saatlik Çalışma Yasasının** gerçekleştirileceğini vadetmeye başladılar. Yeni çıkartılan 1844 tarihli ek **Fabrika Yasası**, ile, 18 yaşın üzerindeki kadın işçilere de, yetişkin erkek işçiler ile eşit haklar tanınıyor, iş saatleri 12 saatle sınırlandırılıyor, gece çalışmaları yasaklanıyordu. Ayrıca, vardiya sisteminin kötüye kullanılmasını önlemek için bir dizi yeni önlemler getiriliyordu. Bütün bu koşulların oluşmasında, fabrika işçilerinin sınıf bilincine ulaşmasının ve, yıllardan beri **Charter**'i politik seçim sloganı yaptıkları gibi, **On Saatlik Yasası** da ekonomik seçim sloganı haline getirmelerinin büyük katkısı olmuştur. Artık pek çok işkolunda yeni düzenlemeler sıkı sıkıya uygulanır hale gelmişti.

"Bütün bunlar, modern üretim biçiminin doğal yasaları olarak, koşullardan giderek doğmuştu. Bunların biçimlenmesi, resmen tanınması ve devlet tarafından ilan edilmesi, sınıfların uzun savaşımalarının sonucu olmuştur. Bunların ilk sonuçlarından biri, uygulamada, fabrikadaki yetişkin erkeklerin işgününün, aynı sınırlamalara bağlı olmasıdır; çünkü üretim süreçlerinin çoğunda, çocuklarla gençlerin ve kadınların elbirliği vazgeçilemez bir şeydi. Bunun için, 1844'ten 1847'ye kadarki dönemde 12 saatlik işgünü, Fabrika Yasasına bağlı bütün sanayi kollarında genel ve tekdüze bir uygulama olmuştur."⁽¹⁶⁾

1 MAYIS 1848 ON SAATLİK İŞGÜNÜ

1846-47 yılları, İngiltere'nin ekonomik tarihinde, çığır açıcı yıllar olmuştur. Çıkarılan yasalarla pamuk ve öteki hammaddelerden alınan ithalat vergileri kaldırılmış, serbest ticaret dönemi başlamıştı. Buna karşılık, yine aynı yıllarda, Çartist hareket ile 10 saatlik işgünü savaşımı doruk noktasına ulaşmıştı. İşçi sınıfı, İngiliz Parlamentosunda muhalif katta yeni politik müttefikler bulmuş ve sermaye yanlısı tutucu kanadın bütün direnmelerine karşın, On Saatlik İşgünü parlamentodan geçmişti. 8 haziran tarihli yeni Fabrika Yasası'na göre, Temmuz 1847'den itibaren 'genç kimseler' (13-18 yaş arası) ve bütün kadın işçiler için işgünü, bir ön kısaltma ile 11 saate indiriliyor, ve 1 Mayıs 1848'den itibaren de işgünü, kesin olarak, 10 saatle sınırlandırılıyordu.

Ne var ki sermaye, bu yasanın tümüyle yürürlüğe girmesini önlemek için yoğun bir kampanyaya girişti. Amaçlarına ulaşmak için, işçileri kullanmak ve boşluklarından yararlanarak onları kışkırtmak yolunu seçtiler. Bazı koşullar da sermaye lehine bir ortam yaratmıştı. 1846-47 yıllarındaki korkunç bunalımlar nedeniyle fabrikaların çoğu iki yıllık aşkın bir süre, ya kısa süreli çalışmış, ya da büsbütün kapanmıştı. İşçiler çok zor günler geçirmiş, hemen hepsi borçlanmıştı. Hem yaşamlarını sürdürmek ve hem de biriken borçlarını ödeyebilmek için daha uzun süre çalışmak onlara çıkar yol gibi görünmeye başlamıştı.

Fabrikatörler bir yandan işçilerin bu zaafılarından yararlanırken, öte yandan da, kısalan işgünü telafi etmek için ücretlerde indirim yapmaya başladılar. Önce % 10'luk bir indirim yapıldı ve işgünü 11 saate iner inmez bunu % 8'i aşan bir indirim daha izledi. İşgünü 10 saate inince de bir o kadar daha indirim yapıldı. Bu hesaba göre, kısa zamanda ücretlerde % 25'in üzerinde bir indirim gerçekleştirilmiş oluyordu. İşte tam bu ortamda, işçiler arasında müthiş bir propoganda yürütülmeye başlandı. "Bu girişim sırasında, söylenen yalanın, verilen rüşvetin yapılan tehdidin sınırı yoktu."⁽¹⁾ Bu yasanın kendilerini ezdiği yolunda dilekçe veren işçiler, sonradan yapılan sözlü soruşturmada, bunların kendilerine zorla imzalatıldığını söylediler. Evet ezildikleri doğrudur ama, onları ezen bu yasa değildi. Bunu soruşturma sırasında iş denetmelerine açıkça söylüyorlardı. Bu yolun sömürmediğini gören fabrikatörler, bu kez de, hem basında ve hem de parlamentoda feryada başladılar. Şimdi hedef, tarafsız fabrika denetmenleri idi. Bu denetmenler, zavallı işçileri sözde kendi insancıl heveslerine alet ediyorlardı. Bu manevraya karşılık denetmen Leonard Hörner, Lancashire fabrikalarında bir çok tanık dinledi. Dinlenen işçilerin % 70 kadarı 10 saatlik işgününden yanaydı; geri kalanı 11 ve 12 saatlik işgününe yeğliyorlardı.

Fabrika sahipleri bu konudaki çabalarını sürdürmekten caymıyorlar, son bir çare olarak işsizler arasında rekabet yaratma çabalarını sürdürüyorlardı. Bu da kalıcı bir sonuç vermedi ve On Saatlik Yasa, öngörüldüğü gibi, 1 Mayıs 1848'de yürürlüğe girdi. Böylece 1 Mayıs İngiliz proleteriyasının tarihinde önemli bir tarih oluşturmakla beraber, sermaye sınıfı da, kolay kolay pes edecek ve artı-emek sömürüsüne yasal düzenlemeler ile de olsa kendigilinden son verecek gibi değildi. Kaldı ki, "bu sırada, liderleri tutuklanan ve örgütü dağıtılan Çartist partinin uğradığı başarısızlık, İngiliz işçi sınıfının kendi gücüne olan güvenini sarstı. Aradan çok geçmemişti ki, Paris'teki Haziran ayaklanması ile bu ayak-

lanmanın kanlı bir biçimde bastırılması, Kıta Avrupasında olduğu kadar İngiltere'de de egemen sınıfların bütün fraksiyonlarını, toprak ağaları ile kapitalistleri, borsa kurtları ile dükkancıları, himayeciler ile serbest ticaretçileri, hükümet ile muhalefeti, rahipler ile zındıkları, genç orospular ile kocamış rahibeleri, mülkiyetin, dinin, ailenin ve toplumun kurtarılmış ortak feryadında birleştirdi. İşçi sınıfı her yerde lanetlenmiş, yasa dışı ilan edilmiş ve suçlanmıştı. Artık fabrikatörlerin elini kolunu bağlayan bir şey kalmamıştı. Şimdi yalnız On Saatlik Yasaya karşı değil, 1833'den beri emek-gücünün 'serbestçe' sömürülmesini bir ölçüde sınırlamayı amaçlayan her türlü yönetmeliğe karşı da başkaldırıyorlardı."⁽²⁾ Egemen sınıfların bütün faksiyonlarını yanlarına alan kapitalistler, yasalara karşı giriştikleri bu ayaklanmayı, her türlü kurnazlığı ve hileyi elden bırakmıyarak iki yıldan fazla sürdürdü.

SERMAYE SAHİPLERİ AYAK DIRİYOR

Yasalardaki boşlukları, akıl hocaları -günümüzün holding profesörleri- aracılığı ile iyi öğrenen sermaye sahipleri, son olarak saptanan 10 saatlik işgününün yalnız gençler ile kadınları kapsamına aldığını öne sürdüler ve, gençler ile (13-18 yaş arası) kadınları işten çıkartmaya ve yetişkin erkeklerin hemen hepsini yeniden gece işinde çalıştırmaya başladılar.

İkinci olarak, çalışma saatlerinin sabah 9 ile akşam 7 arasında sınırlandırılması karşısında, sabah bir saatlik ve akşam yarım saatlik yemek paydoslarının, işgünü içinde değil, sabah 9'dan önce ve akşam 7'den sonra yapılmasını savunmaya ve bunu uygulamaya başladılar. Yani işçiler yemeklerini, işe gelmeden ve işten çıktıktan sonra evlerinde yiyecekler ama bu yeme-içme iznini onlar vermiş olacaktı! Tevekkeli değil, eskiler: 'Para akıl, giyim, yürüyüş öğretir.' demişler!

Yine yasaları kendilerine göre yorumlayarak, çocukları, günün belli saatlerinde, aralıklar verilerek çalıştırmak suretiyle işgününi uzatmak yoluna başvuruyorlardı. Böylece "Onlara daha yüksek ücret ödeyebilmek için, kafalarına yanlış düşünceler sokulmuş işçilerin çıkarlarına uygun hareket etmiş oluyorlardı. On Saatlik Yasa altında, Büyük Britanya'nın sinai üstünlüğünü sürdürmenin mümkün olan tek planı buydu."⁽³⁾

Bu uygulama karşısında, fabrika denetmenleri yargı yoluna başvurmaya başladılar, ama çok geçmeden fabrikatörler atağa kalkarak İçişleri Bakanlığı'na öyle bir dilekçe yazılarına tuttular ki, 5 Ağustos 1848 tarihli bir genelgeyle, bakan denetmenlere, "genç işçilerin, yasada öngörülenden daha uzun süre fiilen çalıştırıldıklarına inandırıcı neden bulunmadıkça, yasa hükümlerine uyulmadığı ya da bunların vardiya ile çalıştırıldıkları konusunda fabrika sahipleri aleyhine rapor verilmemesi" için uyarıda bulundu. Ancak denetmenler, bakanın bu uyarısına kulak asmayarak, usulsüz uygulamalar karşısında yasal kovuşturmayla devam ettiler. Ne çare ki bu kez de karşılarına taşra sulh yargıçıları çıkmıştı. İş mahkemelerindeki bu yargıçlar, uygulama gereği, ücret almıyorlar ama genellikle işverenler arasından seçiliyorlardı. Bu kuruluştaki mahkemelerden hakça bir karar çıkması elbette bekelenemezdi. Nitekim, yargıç, işveren olunca fabrika denetmenlerinin bütün çabaları boşa gidiyordu. Leonard Hörner bir raporunda şöyle diyordu: "Yasanın uygulanması için yedi ayrı mahkemede açtığım on davada, sulh yargıçla-

rından ancak birisi yasayı destekledi. ... Yasanın böylesine uygulanmaması karşısında artık dava açmanın gereksizliğine karar verdim." Yargı yolunun bu biçimde tıkanması bir yana, fabrikalardaki 15 saatlik çalışma sırasında, uygulanan sözde vardiya sistemi ile, çocuklar ile genç işçiler, kimi zaman aynı fabrika içerisinde, iplik atölyesinden, dokuma atölyesine, kimi zaman da bir fabrikadan başka bir fabrikaya aktarılıyor ve böylece denetim olanağı büsbütün ortadan kaldırılmış oluyordu. Denetmen Hörner bu uygulamaya şöyle isyan ediyordu: "Nasıl olur da 'vardiya sistemi' adı altında, işçileri sonu gelmez tertipler içerisinde, bir orada bir burada kullanan, her Allahın günü herkesin çalışma ve dinlenme saatlerini durmadan değiştiren ve böylece belli bir ekibi aynı anda aynı işyerinde bulmayı olanaksız hale getiren bir düzende denetim görevi yerine getirilebilir?"⁽⁴⁾

Sermaye ile emek arasında sürüp giden ve aslında, sermayenin yasalara karşı ayaklanmasından başka bir şey olmayan bu savaşım, nihayet iki yıl sonra, İngiltere'nin dört büyük mahkemesinden biri olan Maliye Mahkemesi'nin (Court of Exchequer) verdiği bir kararla sermayenin zaferiyle sonuçlanmış oluyordu. Bu mahkeme, 8 Şubat 1850'de, bir dava sonunda, fabrikatörlerin kuşkusuz 1844 yasının ruhuna aykırı hareket ettiklerine, ama yasanın kendisinin de, onu anlamsız hale getiren bazı sözcükleri içerdiğine karar verdi. Engels'in o sırada bir yazıda belirttiği gibi, "Bu karar ile On Saatlik Yasa yürürlükten kalkmış oluyordu."⁽⁵⁾ Şimdiye kadar vardiya sistemini gençlerle kadınlara uygulamaktan çekinen patronlar, bu karara dört elle sarıldılar.

EMEKÇİLER SAVAŞIMLARINI SÜRDÜRÜYOR

Ne var ki, emekçi halkın da geride bıraktığı yarım yüzyıllı aşan bir deney birikimi vardı. Yaşadıkları olaylar onları da bilinçlendirmişti. Nitekim, sermayenin görünüşte kazandığı bu kesin zaferin hemen ardından yoğun bir tepki oluşmaya başladı. "Emekçi halk, şimdiye kadar, katı ve eksilmeyen bir direnme göstermekle beraber pasif bir tutum içerisindeydi. Oysa şimdi, Lancashire ve Yorkshire'de tehdit edici protesto toplantıları yapılıyor: Göstermelik On Saatlik Yasa düpedüz dalaveraydı, parlamento aldatmacasıydı ve hiçbir zaman da uygulanmamıştı"⁽⁶⁾ Emekçi sınıf haklarını zorla almaya kararlıydı.

Durumun ciddiliğini ilk fark eden yine fabrika denetmenleri oldu. Sınıflar arası düşmanlığın inanılmaz bir gerilim noktasına ulaştığı konusunda hükümeti uyardılar. Bunun yanı sıra, kimi patronlar da durumdan hoşnut değillerdi. Yargıçların tutarsız ve çelişkili kararları yüzünden işler büsbütün karmakarışık hale geldiği gibi, yasalar da her bölgede ayrı ayrı uygulanıyordu. Büyük kasabalardaki fabrikatörler yasaları çiğnemenin yollarını buluyorlardı ama, taşradakiler vardiya sistemi için yeterli işçi bulamadıkları gibi, işçileri atölyeler ve fabrikalar arasında taşıma olanağından da yoksundular. "Oysa, sermayenin doğuştan gelen ilk hakkı, emek-gücünün kapitalistlerce eşit olarak sömürülmesi" değil miydi?⁽⁷⁾

İşte bu koşullar altında, patronlar ile işçiler, 5 Ağustos 1850 tarihli ek fabrika yasası ile, parlamentonun da onayladığı bir uzlaşmaya vardılar. 1850 tarihli fabrika yasası, kapsadığı sanayi kollarındaki bütün işçilerin işgünlerini düzenlemiş oluyordu. Bundan sonraki yıllarda emekçi sınıfın gücü, toplumdaki gelişme ve çeşitli sınıflardan edindiği

müttefiklerin sayısı, ve daha da önemlisi, kendi sınıfının bilincine ulaşması ile birlikte arttı. 1850'yi izleyen 13 yıl içerisinde İngiltere'de pek çok işkolu daha bu yasa kapsamına alındı.

SONUÇ

On saatlik işgününün resmen yürürlüğe girdiği 1 Mayıs 1848 tarihi, uygulamadaki bütün engellemelere karşın, İngiliz emekçi sınıfının bir zaferini belirler. Yukarıda ana çizgileriyle izlemeye çalıştığımız savaşım ve gelişmeler sonucu, 1863 yılında pek çok işkolu, sonradan yapılan ek ve değişikliklerle On Saatlik Yasanın kapsamına alındı ama emekle sermaye arasındaki savaşım bitmiş değildi. Yasa kapsamına giren işkollarında patronların direnmesi sürdüğü gibi, yasa kapsamına girmeyen ve özellikle küçük sanayi birimlerinde çalışma koşulları fabrikalardan bin beterd. Marx'ın Kapital'de, bu küçük sanayi kollarındaki durumu incelediği bölüm,⁽⁸⁾ tüyler ürpertici olduğu kadar, parlak bir tarihsel inceleme niteliğindedir. İngiliz proleteriyasının, sermayeye karşı verdiği bu savaşımın yankıları, kıta Avrupası'na olduğu kadar Atlantik'in ötesine de ulaşmış, Fransa ve Amerika'da da işçi hakları konusundaki savaşım hızlanmış ve yeni haklar elde edilmiştir.

Öyle anlaşıyor ki, batıda emekçi sınıf haklarını yarım yüzyıllı aşan bir savaşım ve bilinçlenme sonucu parça parça söküp kopartmış, ve ensonu bu haklar geride bırakılmış bir nitelik ve dokunulmazlık kazanmıştır. Ve yine öyle anlaşıyor ki, bu hakları, bir savaşım ve bilinçlenme sonucu değil, politik düzenlenmeler sonucu elde eden emekçi kesimin bu hakları koruması kolay olmuyor ve bir yasa ile verilen haklar, bir başka yasayla alındığı zaman bu kesim ve doğal müttefikleri gerekli tepki ve direnci gösteremiyor. □

- (1) Karl Marx, Kapital, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1978, s. 247
- (2) a.g.y., s. 247
- (3) a.g.y., s. 249
- (4) a.g.y., s. 290
- (5) a.g.y., s. 279
- (6) a.g.y., s. 281
- (7) a.g.y., s. 291
- (8) a.g.y., s. 291
- (9) 1830-1840'lı yıllarda İngiliz işçi sınıfının giriştiği bir hareket, Çartistler (Chartists), herkese oy hakkı verilmesi, gizli oy, çalışma saatlerinin sınırlandırılması, ücretlerin artırılması için parlamentoya çeşitli dilekçeler verdiler. Bunların reddedilmesi üzerine giriştikleri genel grev askeri birliklerce bastırıldı. 1848'den sonra Çartist hareket hızını yitirdi ama öne sürdüğü fikirler etkili olmaya devam etti.
- (10) a.g.y., s. 296
- (11) a.g.y., s. 297
- (12) a.g.y., s. 299
- (13) a.g.y., s. 301
- (14) a.g.y., s. 303-304
- (15) a.g.y., s. 305
- (16) a.g.y., s. 305
- (17) a.g.y., s. 305
- (18) a.g.y., Üçüncü Kesim- Sömürüye Yasal Sınırlar Konulmayan İngiliz Sanayi Kolları, s. 257-270.

Asım Bezirci
ŞAİRLERİMİZİN DİLİYLE BARIŞ
İnceleme ve Şiirler
CEM YAYINEVİ

Asım Bezirci
HALKIMIZIN DİLİYLE
BARIŞ
İnceleme ve Şiirler
GÖZLEM YAYINLARI

Para, Faizler ve Sermayenin Getirisi (2)

Güntaş Özler

ODTÜ eski öğretim üyelerinden Doç. Dr. Güntaş Özler geçen sayımızda yer alan aynı başlıklı yazısını "Reel kârların düşüşü acaba talep yetersizliğinden kaynaklanıyor olabilir mi?" sorusuyla bitiriyor ve bunun yanıtını bir sonraki yazısının başlığı belki de birçoğumuzun ilgisini çekmiyor, bizim dışımızdaki bir olgudan söz ediliyormuş izlenimini veriyor. Biz her iki yazıyı da okumanızı öneriyoruz. Anlatılan, temelde, dar gelirlilerin sorunudur.

B.S.

YATIRIMIN REEL GETİRİSİNİ TEKNOLOJİ BELİRLER AMA...

Teknoloji, alet makina ve teçhizatın insan hüner, bilgi ve becerisi ile biraraya gelmesi olarak tanımlanabilir. Her yatırım ise bir biçimiyle farklı ve özgün bir teknoloji oluşturur. Sermaye ve emeğin benzer oranlardaki bileşiminin fiziksel getirisi (bir saatlik, bir günlük veya yıllık üretimi) çok değişmeyecektir. Tam rekabet koşullarında farklı makina ve teçhizatın da oluşsa, aynı yatırımdan benzer sonuçlar alınacağını varsayabiliriz. Böyle olmamışsa, kötü bileşim zaman içinde üretim sürecinden elenir. Yatırımın verimliliğini ise piyasa fiyatı ile birim maliyetler arasındaki fark belirler. Emek ve sermayenin belli bir bileşiminin, örneğin bir iş gününde 10 birim mamul üretmesi fiziksel bir olgudur. Ama bu bilgi, yatırımın getirisini hesaplayabilmek için yeterli değildir. Buradan ortalama maliyetleri hesaplayabiliriz fakat mamul fiyatlarını bilmediğimizden yatırımın verimi hesaplanamaz. Fiyatları bilemeyiz çünkü 10 birim malın satışından emin olamayız. Birim zamanda üretilen bütün mallar piyasada geçerli fiyatla satılabiliyorsa, kâr oranı derhal belirlenecektir. İşte tam rekabet varsayımı bu işe yarar. Üreticiler fiyatları etkileyemezler. Mamulün piyasa fiyatı, herhangi birinin davranış ve kararlarından bağımsız olarak oluşur. Böyle koşullarda yatırımın reel getirisinin, üretimin teknolojik koşulları tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür.

Diğer bir deyişle, eğer ürünün talep sorunu yoksa, kâr ve getiriyi teknolojik değişkenler belirleyecektir.

Anlaşıyor ki, yatırımın verimliliği teknolojik koşullara olduğu kadar, piyasa talebine de bağlıdır. Teknolojik koşullar veri iken toplam talebin ne kadar önemli olduğunu yarım yüzyıl önce bize Keynes gösterdi. Toplam talebin, ekonomik aktivitenin en önemli belirleyicilerinden biri olduğu zihinlere yerleşti.

NİÇİN KÂRSIZLIK?

Geçen ayki yazımızda, Ege Cansen'in ifade etmiş olduğu kârsızlık olgusuna değinmiştik. Sayın Cansen'e göre kârsızlık, yatırımın reel getirisi ile parasal faiz arasındaki, ikincisi lehine olan farktan kaynaklanmaktadır. Yani, borç kaynakların faiz yükü, kârın tamamını silip götürmekte ve sermayeyi kemirmektedir. Şirket bilançolarında görülen nominal (parasal) kârlar, bu süreci gözlerden kaçırabilir, ama değiştiremez. Yıllarca kâr etmiş olan kuruluşların birdenbire nasıl sıkıntıya düştüklerini başka nasıl açıklayabiliriz? Bu olgu bankalarda çok daha belirgindir. En sıkıntılı kurumlar bile sürekli olarak kârlı bilançolar üretmektedirler. Daha da ötede, az ya da çok kâr etmiş olduklarını düşünen bazı şirket ve kurumların gerçekte sermayeden yemekte oldukları ancak zaman içinde anlaşılabilmektedir.

Bunlar sezgiye ve geçmiş tecrübelerle dayanan gözlemler; genelleme yapılabilmesi için ampirik olarak saptanması gerek. Bu tür çalışmalar ise yapılmıyor. "Kârsızlık olgusu geneldir" diyemiyoruz. Ancak böyle bir olasılığı da hesaba katmadan edemeyiz. Burada, Cansen ile birlikte kârsızlık olgusunun varlığını ve en azından mal piyasasında genellik arzettiğini varsayıyoruz.

O halde, varsaydığımız kârsızlık olgusu-

nun nedenleri üzerinde düşünmek gerek. Piyasada cari olan faiz oranı, sermayenin reel getirisinden büyük ise, bu parasal bir çelişkidir. Çünkü hiç kimsenin bir somun ekmek üretilip, iki somun paylaşmaması.

Nominal veya parasal faizlerin, reel faizleri aşmasının nedeni krediye olan talebin denetlenememesidir. Hiç şüphesiz talebin canlı kalmasında en önemli etmenlerden biri devletin doymak bilmez bir fon kullanıcısı olmasıdır. Bunun üzerinde çok yazılıp konuşuldu. Biliyoruz ki devlet, piyasadan istediği ölçüde borçlanabilmek için, faizleri tırmandırmak durumunda kalmaktadır. Ama başlıca sebep bu değildir. İşletmeler çelişik bir kredi talebi ile piyasaya girmektedirler. Yatırım için değil, cari harcamaları için bile krediye başvurulmaktadır. Kredi mekanizması bir yeni yatırım finansmanı olmaktan çok, mali yapıları giderek bozulan işletmelerin cari giderlerini karşılayan bir biçime dönüşmüştür. İşletmeler, deyim yerindeyse, "can havliyle" borçlanmaktadırlar. Her ne olursa olsun bir süre daha ayakta kalmak amaç olunca, kredi faizlerinin düzeyi önemsizleşmektedir. Borç alınırken sorun edilmeyen faizler, geri ödeme yapılması gerektiğinde can yakmaktadır. Parasal faizin yükselmesi yatırım taleplerini azaltmaktadır. 1980 sonrasında yatırımların GSMH içindeki payı düşmüştür. Bu anlamda, faiz politikası, yatırımları belki de istenmeyen bir denetim altına almayı başarmış, ancak kısa dönemli fon ihtiyacını kontrol edememiştir. Şu anda egemen olan kredi talebinin niteliği bu ikinci tipteki gibidir. Bu durumda faiz arttıkça azalan bir kredi talebi yerine, faiz arttıkça artan, "pervers" bir kredi talebi ile yüzyüze kalmaktadır. Kredi veren kurumlar da bunu iyice biliyorlar. Ama bir defa bağlamış oldukları fonlarını kurtarabilmek düşüncesi, uzun süre onları, kredi müşterilerinin taleplerini karşılama çizgisinde tuttu. Şimdi görülüyor ki genel olarak beklentiler olumsuz biçimde sonuçlanmaktadır. Bankaların bu noktada sızlanmaları artık etkisiz hale geldi. Yeni şirket kurtarma yasa-sı, bankaları kârsızlığa ortak ediyor.

Bunun bir de ilginç ama dikkatle irdelenmesi gereken sonucu var. Finansman sektörü, sanayinin patronu olma yolunda yeni bir olanak ele geçirmiştir. Kurtarma yasası ile bankalar, istemeden de olsa ekonominin en büyük patronu olmak üzeredir. Türkiye'de "finans-kapital" egemenliği yaşanmaktadır.

Türk sanayiinin çıkış yolu belkide sistem üzerinde yoğunlaşan yükleri azaltmaktan geçmektedir. Bu başlı başına önemli bir konu. Burada sadece işaret etmekle yetineceğiz.

ATIL KAPASİTE — TOPLAM TALEP:

Türk imalat sanayiini ve sektörlerin yapısını inceleyenleri ilk bakışta çarpacak olan gerçek, "atıl kapasite"dir. Kapasite kullanımı tüm sektörlerde farklılık göstermekle birlikte, nadiren % 60'lara ulaşmaktadır. Kapasite kullanımı açısından % 50'ye ulaşmayan sektörler vardır. Örneğin dayanıklı tüketim maddeleri üreten sektörlerde durum böyledir. Şu anda imalat sanayiimizin sorunu, 1980 öncesinde olduğu gibi hammadde ve enerji yokluğu değildir. Kapasite kullanımındaki yetersizlik, talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu gerçeği görmemiz gerekiyor.

İşte yatırımın reel getirisinin, parasal faizleri ödeyememesinin en önemli nedeni budur. Sanayi ürettiği malı (genel olarak) satamamaktadır.

Bu noktada, sayın Cansen'in "kârsızlık" olarak nitelediği olgunun daha anlaşılabilir bir biçimde adını koymakta yarar görüyoruz: Kârsızlık dediğimiz şey düpedüz "durgunluk"tür. Hemen şunu da ekleyelim ki, bu görüntü genel olmakla birlikte Türk ekonomisini tümüyle temsil etmemektedir. Bu yazımızda ulaşmak istediğimiz nokta da bu.

İKİLİ YAPI; ŞAŞIRTICI GÖRÜNÜM:

Yukarıda çizilen görüntü ile, bugüne kadar çeşitli kaynaklardan verilen Türk ekonomisi görüntüsü açık bir zıtlık sergilemektedir. Resmi politika (uygulanamamasına rağmen) enflasyona karşı bir stabilizasyon politikasıdır. İlke olarak, harcamaları kısmayı yatırımları yavaşlatmayı ve dolayısıyla parayı kontrol altında tutmayı öngörmektedir. Hızlı olduğu söylenen büyümenin yavaşlatılmasını savunmaktadır.

Bu yazımızda ifade edilenler ise, kârsızlık-durgunluk olgusunu önemsemekte, Türk ekonomisinin en önemli sorununu talep yetersizliği olarak belirlemektedir. Atıl kapasite olgusuna ek olarak, işgücü fazlasının da yıllardır % 16-17 dolayında olduğunu ve düştürülemediğini söylemek gerekir. Şu soru sorulmalıdır; % 8'lik büyüme performansı işgücü fazlasını biraz olsun eritemiyorsa, Türkiye işsizlik sorununu nasıl çözecektir?

Burada yaptığımız gibi, kârsızlık olgusunu "durgunluk" ile özdeşleştirebilirsek, Türk ekonomisinin 1986 yılında deklare edilmiş olan % 8'lik büyüme performansını sorgulamak gerekmektedir. Diğer yandan, resmi politikanın hareket noktaları doğru kabul edilirse, % 30'ların altına düşürülmeyen genel fiyat artışlarıyla, "kârsızlık-durgunluk" açıklaması için şüphe duymak gerekir.

Büyüme oranı şişirilse bile, % 30'ların üzerinde seyreden bir enflasyon yeterince gerçek. Kârsızlık-durgunluk bir hüsnü kuruntu ise, % 16'lık işgücü fazlası yeterince somut, atıl kapasite ise göz önünde. Enflasyon ve işsizlik reddedilemeyecek iki gerçek. İkisi de gelip geçici değil. Yıllardır birlikte yaşıyorlar. Bu çelişkinin bir açıklaması olmalı diye düşünüyoruz.

BİLİNENİ İSİMLENDİRMEK, SONUÇLARI ÜZERİNDE DÜŞÜNMEK:

Türkiye kişisel gelir bölüşümünün bozuk olduğu ülkelerden biridir. Günümüze kadar yapılan bütün çalışmalar bunu gösteriyor. 1963, 1968 ve 1973 yılında yapılmış olan hane halkı gelir dağılımı araştırmaları yaygın bir eşitsizliğin varlığını ortaya koyuyordu.

Finasman sektörü, sanayinin patronu olma yolunda yeni bir olanak ele geçirmiştir. Kurtarma yasası ile bankalar, istemeden de olsa ekonominin en büyük patronu olmak üzeredir. Türkiye'de bir "finans-kapital" egemenliği yaşanmaktadır.

1986 yılında yayımlanan bir diğer çalışma 1973 çalışması sonuçları ile kıyaslanabilir bir analizi 1978 ve 1983 yılları için gerçekleştirdi (*). Bu çalışmada Prof. Celasun 1973 araştırmasının sonuçlarına benzer sonuçlar elde etti; 1973 çalışmasındaki bazı eksiklikleri de gidererek yeni tahminlerde bulundu. Celasun'un çalışması bir alan çalışmasına dayanıyordu, gelirleri tarımsal ve tarım-dışı olarak iki geniş kategoride sınıflamaktadır. Buna göre de Prof. Celasun, a) Tarım ve tarım-dışı gelirlerin ortalamalarının çok farklı olduğunu, b) Tarım gelirleri arasında da büyük ölçüde eşitsizlik bulunduğunu, c) Tarım-dışı gelirlerde de eşitsizliğin büyüme-te olduğunu, d) Hızla genişleyen ticaret sektöründe ekonomik rantların yoğunlaştığını saptamıştır.

Fonksiyonel bölüşüm açısından bakıldığında ise, net gelirin kesimler arasındaki paylaşımı ilginç ipuçları vermektedir. Boğaziçi Üniversitesinden Süleyman Özmucur'un yapmış olduğu bir çalışma (**), 1984 yılında net gelirin paylaşımını şöyle belirlemektedir: Tarım: % 20,1; maaş ve ücretler: % 21,5; faiz, kâr, kira ve rant: % 58,4. 1983 yılında bu kesimlerin payları sırasıyla şöyle idi: % 20,3, % 24,8 ve % 54,9. Görüldüğü gibi, 1984'ten 1985'e faiz, kâr, kira ve rant

kategorisinin ağırlığı artmaktadır. Bu gelişmenin 1985 ve 1986 yıllarında da sürmüş olması sürpriz olmamalıdır.

Bu sayısal bilgiyi şöyle anlamak mümkündür: Ekonomimizin mal üreten sektörlerinde bir daralma sözkonusu iken, bu üretim üzerindeki rantıye talepleri yoğunlaşmaktadır. Bunu destekleyen bilgi, kabaca ulusal gelirin % 52'sinin hizmet sektöründe, % 28'inin sanayide ve % 20'sinin de tarımda yaratılmasıdır.

Hane halkı geliri temel alındığında ise, üst gelir diliminin, gelirden aldığı pay itibarıyla önemli ölçüde farklılaşmış olduğu görülmektedir. Celasun'un çalışmasında, 1973 yılından 1983'e fakir sayılan hanelerin gelirleri sabit kalırken, zengin hanelerin ortalama gelirleri % 3,3 oranında artmıştır.

1978 yılından sonra ise her tür gelirin nisbi olarak kötüleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu eğilim 1984 yılına kadar sürmüştür. Daha sonraki yıllar için ise deklare edilmiş büyüme hızlarından başka elde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tarım kesiminde ve ücretlerdeki reel daralmanın sürmekte olduğu söylenebilir. 1978 sonrası olumsuz eğilimler, eşitsizlik ölçütleri ile birlikte düşünüldüğünde bunun adı artık "gelir dağılımındaki dengesizlik" değildir. Bu uzun-dönemli olgu artık toplumsal katmanların iyice farklılaştığını ortaya koymaktadır. Ben ülkemizdeki bölüşüm eğilimlerini böyle görmüyorum. Bunun da Türk ekonomisi açısından önemli bazı sonuçlar içerdiğini düşünüyorum.

Türk ekonomisi artık homojen bir bütün olarak düşünülemez. Homojen olduğu düşünülürse, daha önce ifade etmiş olduğumuz çelişkilere yanıt bulabilmek olanağı bulunmamaktadır. Verilerle desteklenmemiş bir ilk izlenim olarak, durgunluk ve enflasyonun farklı katmanların sorunları olduğu akla gelmektedir.

İKİLİ YAPIDAN NE ANLIYORUZ

İkili yapı üzerindeki tartışmalar iktisatta oldukça eskidir. Gelişmekte olan ekonomilerin sorunlarına eğilmekte oldukça yararlı bir yaklaşım sağlamıştır. Ancak buradaki ayırım geleneksel sektör (tarım) ile modern sektör arasındadır.

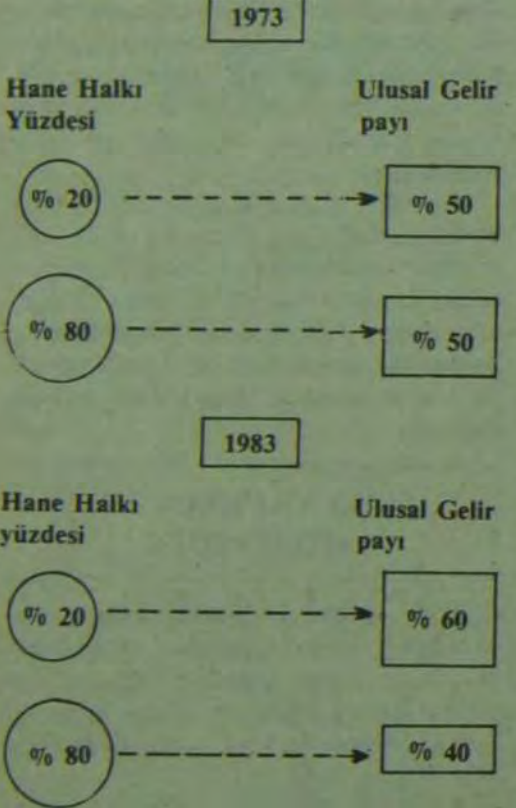
Bizim düşündüğümüz ikili yapı ise tarım/tarım-dışı ayırımından çok düşük ve yüksek gelir gruplarına mal ve hizmet sunan sektörler arasındadır. Bununla birlikte Prof. Celasun'un bulguları, geleneksel anlamında dualistik bir yapının varlığını bir ke-re daha ortaya koymaktadır. Bu önemli bulguya rağmen, Türk iktisatçıların bundan bir başlangıç hipotezi olarak yararlandıklarını hiç sanmıyorum.

Gelirin fonksiyonel bölüşümü, bizim pratik amaçlarımız açısından daha kolay kavranabilir sonuçlar vermiştir. Tarım ve ücretleri birarada düşünürsek, bunun net ulusal gelir içindeki payı kabaca % 40 dola-

yındadır. Kâr, kira, rant ve faiz gelirleri ise kalan % 60'ı paylaşmaktadır. İlk kategorinin payı zaman içinde düşerken, ikinci kategori artmaktadır. 1963 yılından 1984'e kadar eğilim bu yöndedir. Son yıllardaki eğilimler de aynı yoldadır.

Diğer taraftan, Celasun üst % 20'lik grubun net ulusal gelirden aldığı payı % 56 dolayında hesaplamaktadır. Geriye kalan % 80 ise % 44'ü paylaşmaktadır. Rant, kâr, kira, ve faizin payı da % 60 dolayında olduğundan, bunun yaklaşık olarak hane halkının % 20'sini ilgilendirdiğini söyleyebiliriz. Hiç şüphe yok ki, üst % 20'nin geliri ile Rant, kâr kira ve faiz gelirleri arasında bire birlik bir işleme yapılamaz. Ancak bu tip gelirlerin üst gelir dilimlerinin kazanç tipleri ile uyumlu olduğunu rahatlıkla varsayabiliriz. Bu kaba tesbitten sonra ekonomimizi, 1) Hane halklarının % 20'sini ilgilendiren ve net gelirin % 60'ını alan kesim, 2) Hane halklarının % 80'ini ilgilendiren ve net gelirin % 40'ını alan kesim olarak ikiye bölyoruz.

İki araştırmanın bulgularından, zaman içinde, bu iki kesimden ikincisinden birincisine gelir transferi olduğu anlaşılır. Şimdi aşağıdaki sayıların yaklaşık olarak doğru bir kesimsel dağılım olduğunu varsayalım:

Şekilden de görüldüğü gibi birinci kesimin payı zaman içinde % 50'den % 60'a çıkarken, ikinci kesimin payı % 50'den % 40'a düşmüştür. Üretime ilişkin kararların bölüşümünden bağımsız olarak verildiğini varsayarsak, kısa dönemde bu kesimlere mal ve hizmet sunan sektörlerin ürün kompozisyonu değişmeyecektir. Bu yapının bazı sonuçları şunlardır:

a. İkinci kesimde alım gücü (fiili talep) gerilediğinden, fiyat artış hızları genel ortalamanın daha altında olacaktır. Fiyatların reel olarak gerilemesi söz konusudur.

b. İkinci kesime mal ve hizmet sunan sektörlerin elinde önemli ölçüde stok birikecektir.

c. İkinci kesimin tükettiği mal ve hizmetleri üreten sektörlerde, kapasite kullanımında gerileme ve işsizlik artışı gözlenecektir.

d. Vadeli satış, taksitle satış kampanyaları, ödemelerde kolaylık biçimindeki satış gayretlerine daha yoğun bir biçimde rastlanacaktır.

Tarım kesiminde ve ücretlerdeki reel daralma sürmektedir... Bunun adı artık "gelir dağılımındaki dengesizlik" değildir. Bu uzun-dönemli olgu toplumsal katmanların iyice farklılaştığını ortaya koymaktadır.

e. Birinci kesimde alım gücü arttıktan, bu talebin yöneldiği sektörler nisbi bir büyüme sürecinde olacaklardır.

f. Genel enflasyon ortamının en önemli silahı olan "mark-up" (periyodik fiyat artışları) bu sektörlerde daha çok görülecek, fiyat artışları, genel endeksin üzerinde olacaktır.

g. Bu sektörlerdeki istihdam olanakları gerileyecektir.

h. Lüks tüketim talebi genişleyecektir. Bu özellikler hızla çoğaltılabilir. Ancak farklılaşmanın sonuçlarını görebilmek açısından bu kadar yeterli. Bu kesimlerden herhangi birinin sorunlarını genelleştirmek bizi büyük yanlışlara sürükleyecektir. Nitekim sayın Özal "Bu milletin cebinde para olmasa tatil yerleri böylesine dolar mı?" diyerek, bu tür yanlışlardan birini sergilemişti. Bizim tahminimiz de bu yönde. Tatil yerleri sınırlı yakak kapasitesiyle dolacaktır ama

geçen yıl iki çift ayakkabı alanlar bu yıl belki de bir çift alabilecekler. Sütembank'ın satışları da artacaktır. Bu artış ise diğer ayakkabı üreticilerini güç durumda bırakacaktır.

Burada çok kaba çizgileri ile farklı bir bakış açısı sunuyoruz. Analizin ayrıntılandırılması ve verilerle desteklenmesi gerek. Bu haliyle sadece denenmesi gereken bir önerme niteliğinde. Doğru olabileceği ölçüde yanlış da olabilir. Ama enflasyon-kârsızlık paradoksunu çözebilecek bir perspektif oluşturmaktadır.

SON SÖZ:

Kârsızlık olgusunu veri olarak yola çıktık. Kârsızlık ve durgunluğu özdeş tuttuk. Kârsızlık-durgunluğun arkasında reel ve nominal faizler arasındaki farklılığın olduğu savunı irdledik. Yatırımın reel getirisi, reel faizi belirtiyorsa, talep unsurunun önemli olacağı ortaya çıktı. Talep yetersizliği en azından bazı sektörlerde yatırımın reel getirisini sınırlandırıcı unsur olarak belirlendi. Talep yetersizliği de Türkiye'nin ikili yapısından kaynaklanan bir olgu olarak öne çıktı, gelir dağılımının zaman içinde kötüleşmesi tüketicilerin % 80'ini etkiledi ve satın alma güçlerini geriledi. Buna "halk sektörü" dersek, halk sektörü bir bunalım ekonomisine dönüşmüştür. Üst % 20'nin kesiminde ise işler tıkırında gidiyor. Enflasyon varlığının çok da şikayetçi olmadığı bir ufak rahatsızlık. İşsizlik ise halkın sorunu. Üst kesimi ırgalamayan enflasyon halk üzerinde "perişan edici" olmaktadır.

Siz de kendi toplumsal konumunuza göre kendi baş ağrınızı seçebilirsiniz. □

(*) CELASUN, M. "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983; Estimated Measures of Inequality and Poverty", ODTÜ Çalışma Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1 ve 2, 1986, s. 193-216.
(**) ÖZMUCUR, S. "Gelirin Fonksiyonel Dağılımı, 1963-1984", Basılmamış Çalışma, 1986

Felsefe dergisi

Yabancılaşma Sorunu ve Çözümüne

'87/3

TÜM BAYİLERDE

Günter Grass'la bir söyleşi...

Fareler ve İnsanlar...

Çev. Sevgül Uludağ

"Dişi Fare" romanıyla nükleer savaş sonrası anlatan Günter Grass, 20th Century and Peace dergisinin bu romanıyla ilgili sorularını yanıtladı. Aşağıdaki söyleşi, derginin Aralık 1986 tarihli sayısında yer almıştır.

SORU: "Dişi Fare" adlı romanınızda, Dişi Fare insanlara dönerek şöyle der: "Son... Herşey bitti. Siz artık yoksunuz, geçmişe aitsiniz. Sizleri, tarihe karışmış eski canavarlar gibi düşünüyorlar. İlk defa ama artık sonsuza dek pis dolaplarınızı çeviremeyeceksiniz artık..." Sayın Grass, farenin görüşünü paylaşıyor musunuz?

GRASS: Fare romandaki bir karakterdir, olaylara, kendine özgü bir bakış açısı vardır ve bu bakış açısı oldukça nettir: "Siz artık yoksunuz" diyor insanlara. Ancak romanda bir diğer karakter daha vardır, o da benim, yani Öyküyü Anlatan. Bu karakter Fare'yle tartışmaya girerek insanların tehlikeye düşmüş bir ırk olmalarına karşın hâlâ var ve geleceğin efendileri olduklarını kanıtlamaya çalışır.

Şimdi konu şudur: Ben Vahiy'i, İncil'de Aziz John tarafından anlaşıldığı biçimde görmüyorum. İnsan ırkı korkunç bir sona mahkum edilmiş değildir. İnsanlığı bugün tehdit eden kendi kendini yok etme tehlikesi, bizzat insanoğlunun kendinden kaynaklanıyor. Ve bu da şu anlama geliyor: bu tehlike ancak insanoğlu tarafından ortadan kaldırılabilir.

□ Bu, kitabınızın bir uyarı olduğu, uygarlığı trajik bir sonla tehdit eden çığınca yarışın durdurulmasına çağrıda bulunduğu anlamına mı geliyor?

□ Evet, dolaylı da olsa bir çağrıdır. Bir doktrin ileri sürecektir değilim; insanların umutlarının ellerinden alınmasına karşıyım.

□ Bir yazarın, bir ulusun bilinci rolünü oynayabileceğine inanıyor musunuz? Çağdaş politik gerçeklikte edebiyatın sizce yeri nedir?

□ Bir ulusun bilinci -ne denli berbat bir deyim bu; Henrich Böll ile bana tekrar tekrar bu rol verilmek istenmiş ve ikimiz de kendi adımıza tekrar tekrar bunu reddetmişizdir. Bunun yanında bir yazarın roman dünyasıyla, karakterlerinin gerçek politik bir durumun dinamiklerine herhangi ciddi bir etki yapabileceğine pek inanmıyorum.

Her gün ürkütücü verilerle karşı karşıya kalıyoruz. Örneğin, dünyamızda her yıl 40 milyon insanın açlıktan öldüğü biliniyor. Yıldan yıla büyüyen bu sayı ve benzeri istatistikler, artık üzerimizde bir iz bırakmıyor. Kaldiki istatistikler, gerçekte olup bitenleri tümüyle yansıtamaz. Ve eğer edebiyat bizlere insan topluluğu içinde olup bitenleri anlamaya yardım ediyorsa, o zaman böylesi bir rolü kabul edebilirim.

□ Fakat siz felaketten sonra dünyadaki durumu anlatıyorsunuz. Sürecin devam ettiğini söylemiyor ancak bu sürecin tamamlanmış olduğunu söylüyorsunuz, romanınızda. İnsanlık yoktur artık. Bu da, okurlarda çeşitli tepkiler doğurabilir. Örneğin bazı okurlar, yazgılarına uysalca uyup kaçınılmaz olana teslim olabilirler...

□ Romanımda fare, olayların, yıkım noktasına nasıl ulaştığını anlatmaktadır. Fareler sık sık uyarılarda bulunmuşlar fakat insanlar buna tepki göstermemişlerdir. Bunun yanı sıra, daha önce de belirttiğim gibi, romanda bir Öykü-Anlatıcı vardır, televizyonunu açıp şöyle der: "Bak fare, televizyon hâlâ yayın yapıyor. Bu da, bizlerin hâlâ var olduğu anlamına geliyor. Geleceğimiz kendi ellerimizdedir." Kitapta her iki olasılık da -yani yıkım ve kurtuluş- terazidedir. Denge, ya biri, ya öteki tarafından sırasıyla bozulmakta ve ancak sonuçta, insan ırkının yok olması daha olası bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

□ Her şeye karşın, genel izlenime göre romandaki egemen karakter Fare'dir. Başlangıçta Öykü-Anlatıcı biraz direniş gösterir, fakat sonuçta, kaybeden de o olur.

□ Evet, Fare, İnsan'ın gece ve gündüz düşlerini işgal eden, düşüncelerini değiştirmeye başlar. Ve sonuçta, romanın malzemesini oluşturan sürekli tartışmada üstünlük kazanır. Bu benim hatamdır. Fare'yle tartışmalarda, İnsan'ın konumunu destekleyecek savları tüketiverdim. Üzüntüyle itiraf etmeliyim ki, Fare daha inandırıcı, daha ikna ediciydi. Fare'yle tartışırken, İnsan tumturaklı sözcüklerin ötesine geçemedi. Ve bu da Fare'nin alay etmesine neden oldu.

□ Siz de edebiyatın gerçekliği değiştiremeyeceğine inananlardan mısınız? Öykü Anlatıcı'nın sonuçta yenilgiye uğramasının nedeni bu mudur?

□ Edebiyat, silahlanma yarışının ölüm çizgisine doğru gidişini durduramamaktadır. Benim kuşkuçuluğum, herşeyin bir sözcükler denizinde boğulmakta

Günter Grass:

"Dünyada Yeni Türde Bir Faşizm Ortaya Çıkıyor"(*)

Ünlü yazar Günter Grass'ın, nükleer bir savaş sonrası anlatan romanı "Dişi Fare"ye Federal Almanya'da gerici çevreler büyük bir tepki gösterdi. Bu tepkiler üzerine ülkesinden ayrılarak Hindistan'a giden Günter Grass, geçen yılın sonlarında Kalküta'da Hindistanlı ozanlar, gazeteciler ve politikacılar için yaptığı bir konuşmada "Dünya Bir Kıyamet Günü'ne ortam hazırlıyor, ancak bu incil'de sözü edilen değil, insanların yaratacağı bir Kıyamet Günü olabilir" demiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Dünyada yeni türde bir faşizm ortaya çıkıyor. Bu yeni tür faşizm. A.B.D.'de, Reagan yönetimince ortaya çıkarılıyor..."

(*) Yeni Düzen, 4 Aralık 1986, Lefkoşa

olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Dünyada hiçbir şeye çözüm bulunmayışının nedeni de budur. Yoksullukla askersel harcamalar arasındaki yakın bağı biliyoruz. İstatistiklerden, gazetelerden, kitaplardan bunu biliyoruz. Yani yeterince bilgilendirilmiş durumdayız, ancak buna karşın, belirleyici hiçbir şey olmuyor. Bunun içindir ki benim savlarım, Fare'ninkilerden daha az ikna edici olmaktadır.

Evet. Fakat neden kaderciliğin, iyimserliği yeneceğine inanıyorsunuz?

Benim kendi karakterim, Avrupa'da büyük aydınlanma çağında oluşmuştu. Fakat bu kitapta, aydınlanmanın iflasını anlatmam gerektiğini duydum. Örneğin yüksek hedefe ulaşmadaki başarısızlığını, yani, insanlığı eğitmedeki başarısızlığını. İnsanlar, eylemlerinin felaket yüklü olduğunu anlamalarına karşın, başka türlü davranamıyorlar. Bunun da ötesinde, çılgın eylemlerini, hayali engeller, "Özgürlüğün bedelinin ödenmesi gerekir", gibi gerekçelere başvurarak haklı göstermeye çalışıyorlar ve bu da ancak silahlanma yarışının çığ gibi büyümesine yol açıyor. Bu, aslında, aydınlanmanın tam karşıtıdır...

Romanınızın tümüyle hiç de neşeli olduğunu söyleyemeyiz. Kişi şu anda, sizin daha çok, fantazinin gücüne inandığınızı ve Avrupa'nın aydınlanmasının ana özelliği olan ilerlemeye duyulan iyimserliği reddettiğinizi söyleyebilir...

Ama ilerlemenin kötü yanı, manti-

ğin sadece tümüyle teknolojiye indirgenmiş olması olgusunda yatmaktadır. Ve tabii, ilerlemenin tek hedefi olarak ekonomik büyümenin görünmesinde...

Bunun sonucu olarak düşlerimizi artık ciddiye almıyoruz. Aydınlanmanın ilk dönemlerinde -bunu anlamak için Montaigne'in denemelerini okumak yeterlidir- bilinçaltının tüm öğelerinin apaçık kabulü vardı; İnsan'ın bir dereceye dek kendi içinde mantıksızlık taşıdığı ve bunun korunması gerektiği belirtiliyordu. Bu ortadan kaldırılamaz, düzeltilemez; çünkü, insan doğasının bir parçasıdır. Ancak zaman geçtikçe, bu öğenin rasyonellik süreciyle bastırılmasına karar verildi. Buna benzer bir süreç zamanımızda da yaşanıyor. Başkan Reagan'ı konuşurken dinleyiniz, o aydınlanmanın bir yankısını duyacaksınız... Ancak şimdi aydınlanmanın değişik hedefleri vardır ki buna, uzayın fethedilmesi vs. dahildir... Ve bu da, milyonlarca insanın yeterince karınlarını doyuramadıkları ABD gibi bir ülkede oluyor. Eğer aydınlanma ve ilerlemeden kastedilen buyusa, bunlara ihtiyacım olmadığından eminim...

İyi. Romanınızda bunu açıkça reddediyorsunuz. Ancak bize öyle geliyor ki siz, edebiyatın yararlılığı düşüncesini, yazarların ilerici rolle re sahip olma düşüncesini de reddediyorsunuz. Bu doğru mudur?

Çağdaş kuşak, başka hiçbir kuşağın yaşamadığı biçimde, gelecek denen bir zaman düşüncesinden yoksun kılınmıştır. 1945'te, gençlik günlerimi-

zin yıkım içindeki dünyasında kendini bulan bizim kuşağımızı düşündüğümde, o zamanlar, yıkıntılar arasında umutların var olduğunu hatırlayabiliyorum. Yalnızca yok edilmiş kentler yeniden kurulmuyor, ama aynı zamanda değişik bir Almanya düşü de bulunuyordu, bu düşüme gerçekleştirmesine olanak tanınmamıştır. Şimdiki genç kuşak için durum daha farklıdır. Geçmişte bir yazar, kitaplarını yasaklayabilirsiniz, ama bir gün gelecek diktatörlük ortadan kalkacak ve kitap sonsuza dek var olacak diyebiliyordu. Aydınlanma döneminin tüm evrimi, gelecek denen bir öge olmadan kavranamaz. Şimdi, her şeyi ve herkesi rasyonelleştirmenin inatçı çabası sonucu, kendimizi zaman kavramından yoksun kıldık, yani gelecek kavramından yoksun kıldık.

Geleceği olumsuz bir önerme olarak görürken, yine de yazmayı sürdürüyorsunuz. Böylesi bir durumda, tıpkı bir kayayı tepeden aşağı yuvarlandığını gören Sisifos'un kine benzer duygular taşıyor olmalısınız. Böylesi bir ruh haliyle nasıl yaşayabiliyorsunuz?

Ben böylesi bir ruh haline alışkınım. Genç bir adamken, Camus'yü okuduğumda, kayanın hiçbir zaman tepenin doruğunda duramayacağını, İnsan'ın görevinin sürekli o taşı tepenin doruğuna çıkarmak olduğunu anladım. Bu anlamsız olsa bile. Bu nedenle -bunun biraz yüksekte uçmak olduğunu farkındayım- yazmaya devam edeceğim. Ve kendimi yalnız da hissetmiyorum. Bu durumda pek çok kişi vardır. Ve her zaman, bizlere katılmaya, mümkün olduğu sürece nefes alabilmek için yeni motifler bulmaya, bunları tasarlamaya hazır bir yazar olacaktır.

Camus'nün Sisifos Miti'nde, ilk bakışta saçma gibi gelen bir tümce vardır: "Sisifos'un oldukça mutlu bir insan olduğunu düşünmek mümkündür." Geleceğin bir felaket olacağını düşünen Günter Grass'ın Sisifos gibi mutlu bir adam olduğuna inanmamız mı gerekiyor?

Romanda Dördüncü Bölümün başlangıcını ele alınız. "Yaşamdan ayrılmam gerektiğini düşledim" diye bir şiir vardır. Şiir, yaşamı güzel kılan her şeyi sıralar -en küçük şeylerden en ciddi şeylere kadar. Ben yaşama yük değeri veriyorum. Benim için yaşamdan daha güzel bir şey yoktur.

Ancak bir süreden beri, hemen her gün, yaşamdan ayrılma konusunu yakından inceliyorum, yaşamdan ayrılacak bir insanmış gibi inceliyorum, çevresindeki dünyaya her şeyi hafızasında saklamak istermişcesine son kez bakan bir insan gibi inceliyorum.

Yazarın görevinin felaketleri önceden sezinlemek, Cassandra rolünü oynamak olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

Ben her zaman bu rolü oynadım. Ve kimse benim tahminlerime inanmıyor.

Romanınızda oldukça ilginç bir pasaj var, burada Fareli Köyün Kavalcısı'nın öyküsünü tekrar anlatıyorsunuz ve açıkça punk pop kültürüne değiniyorsunuz. Dünyanın sonu ile ilgili olarak Orta Çağlar'da duyulana benzer türden bir korku ile, günümüz toplumunda bir krizin ve olası bir felaketin farkında olunması arasında ortak herhangi bir yan görüyor musunuz?

Tepkiler açısından, evet, ortak bir yan görüyorum. Fakat neden açısından ortak bir yan görmüyorum. Orta Çağlar'da insanları saran, dünyanın sonunun geldiği korkusu, daha çok sosyal felaketlerden kaynaklanıyordu. O dönemin ressamı yapıtlarını sık sık Aziz John'un "Vahiy"ine dayanıyorlardı. Bu, dıştan gelecek bir şeye karşı, kaçınılmaz bir şeye karşı korkuydu. Günümüzde, daha önce belirttiğim gibi, korku, İnsan'ın kendi eliyle yarattığı bir şeydir. Geçmişte Kara Ölüm [veba] karşısında insanlar tümüyle savunmasızdılar, hiçbir şey yapamıyorlardı, salgının önüne geçilemiyordu. Ancak bizler, kendi yarattığımızı aşmak için çok şey yapabiliriz. Oysa bunun tam tersini yapıyoruz. Bizler, insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir şey yapıyoruz. Teknolojik ilerlemeden ötürü, kendi sorumluluğumuzu bilgisayara vermeye başlıyoruz. Bu, kendi haklarımızın gönüllü olarak devredilmesi sürecidir; bu, insanları özgür ve olgun kılmayı hedef alan aydınlanmayla çelişen bir davranış biçimidir. Aslında sorumluluğumuzu cihazlara yüklüyor, sorumlusuzlaşıyoruz. Bu canavarca bir süreçtir ve dehşetli bir gerilemeyle paralel ilerlemektedir.

Romanınızda ana karakter bir fare dir, ve fare sözcüğü kitabın adında da görülmektedir. Ben tiksinti ve korku duyguları üzerinde oynamak istediğiniz için mi yaptınız? Fa-

re, günümüzde insanları saran bir korkunun özü müdür?

Fare'den başka hayvanları ortaya koyan başka kitap başlıkları da vardır. 1950'li yılların ortalarında yayınlanan ilk kitabımın adı (bir şiir kitabıydı) "Die Virzue der Windhuhner"di. Daha o zamandan hayvanlar, insanlara bakıyor, onları koruyordu. Her zaman, gezegenin tek varlıkları olmadığımızı, yeryüzündeki diğer canlılara egemen olunmasını anlatan Eski Ahit'i reddetmemiz gerektiğini düşünmüştüm. Eski Ahit'teki sözcükler kabadır ve çevrenin zarar görmesine, pek çok türün yok edilmesine, İnsan dışındaki hayvanlar için geniş bir aşağılamaya yol açmıştır. Farelerden söz açılmışken, 50'li yıllarda yazdığım bir oyun vardır, "Hochwasser" (Tufan) adlı bu oyunda iki fare bulunmaktadır -Strich ve Perle. Tufanda tümüyle şaşkına dönen insanların tersine, fareler gerçek birer realist gibi davranmışlardır.

O insanlar, farelerden çok şey öğrenebilirlerdi, farelerin önsezisinden, duyarlılığından, alarm veren sistemlerinden. Romanın sonunda İnsan ve Fare tek bir varlığa dönüşecek şekilde birleşirler...

Bu İnsan'ın fikridir, Fare'nin değil. Evet, bu, mitlerde ve tarihte köklerini bulan gen mühendisliğidir. İnsan, imgeleminde bir mitolojik cavanar yaratmış ve ona kutsal özellikler bahşetmiştir. Tüm büyük dinler bu İnsan'la hayvan arası yaratıkları içermektedir: köpek kafalı insan, kuş kafalı insan, Minotaur'lar vs. Romandaki bölümlerden birinde, Oskan Matzenet böylesi yaratıklardan söz açar ve şöyle der: "Eğer tüm bu şeyler var olmuşa, neden bir insan-fare düşlemeyelim?" Sonuçta ortaya çıkan bir hilkat garibesidir. Ancak ben genetik manipülasyonlardan çok, dikkatinizi öteki hayvanlara, vahşi doğa ve yaşamı aşağılamaya çekmek istiyorum. Eğer bu aşağılama toplumun diğer alanlarına yayılmamış olsaydı, tüm bu deliler, tüm bu Yıldız Savaşları avukatları çılgınlıklarının ilerleme olduğunu iddia edemeyecekler, bununla övünmeyeceklerdi.

Böylece günümüzde ancak taşlama ve mizahı kullanarak aydınlatma görevi yapabileceğinize inanıyorsunuz, öyle mi?

Evet. Ve bu yeni bir şey değildir. Voltaire'in "Candide ou L'Optimisme"ni düşününüz. Bu olağanüstü bir

kitaptır, fantastik bir kitaptır, aynı zamanda öğreticidir de.

Bize göre, anlattığınız dört ana öyküden -Fare ile Öykü-Anlatıcı arasındaki diyalog hariç- belki de en iyi öykü ormanın ölümünü anlatan öyküdür, Grimm Kardeşler'e katılan masal karakterlerinin ölmekte olan bir ormanı kurtarmaya gidişleridir. Ancak tümü de ejderhalar, uzay ejderhaları tarafından yutulurlar. Belirli durumlarda, masallar, politik ve toplumsal gerçekçiliği gerçek olayları anlatan öykülerden daha iyi yansıtır.

Evet, düşünce şudur: eğer ormanları yok edersek, insanlık masalların yokluğunda yokolacaklardır. Masalsız bir insanlık korkunç bir şeydir.

Korkunç bir şey ama yazdığınız tüm ciddi öyküler hep kayıplarla, yenilgilerle, ayrılıklarla noktalanıyor.

Bu felaket yüklü bir dönemde, felaket yüklü bir kitaptır. Zamanımıza, durumumuza uygun düşmektedir. Ben bu durumu, ulaşabildiğim tüm araçlarla, göz yaşlarıyla cilalamadan anlatmaya çalışıyorum. Hatta böylesi çaresiz durumlarda komik olan her şeyi bulup çıkarmaya çalışıyorum. Ne ki bu kitabı, umutları çoaltmak için yazmadım. Daha çok, bu kitap aracılığıyla okurlarımın korkuma saygı duymalarını istedim, çünkü, eğer umut için bir temele sahip olmak istiyorsak, bunun için iki önkoşul zorunludur: durumun nesnel analizi ve kendimizi içine düşmeye zorladığımız tuzaktan korku...

İMECE
KÜLTÜR VE SANAT DERGİSİ

P. K. 54 S İ V A S

Şimdi bizim olana ulaşmanın zamanıdır!

Anadolu'da aralıksız yayınıni sürdüren, devrimci dergiciliğin örnek adı:

İMECE 3 YAŞINDA!

Abone Koşulları:

Yıllık: 2000 TL.

Yurtdışı: 50 DM.

Posta Çeki Hesap No, K. Atatürk adına 197955

Çelişkisiz Bir Dünyada Yaşayıp Yaşamadığımızı Hiçbir Zaman Anlayamayacağız

Ali Nesin

Bu köşede yazdıklarımı gereğinden fazla soyut bulanlar olabilir. Onlara göre matematikçiler bugün artık gereksiz işlerle uğraşıyorlardır. Oyun oynuyorlardır. Onları ikna etmeye çalışmayacağım ama başka seçeneğimizin olmadığını savunacağım.

Güzel bir yaz gecesi, polise görünmeden sevdiğinizle elele kolkola dolaşıyorsunuz. Bir an durdunuz, gökyüzündeki yıldızlara daldınız. Sevgiliniz, - Ne düşünüyorsun? diye sordu.

Gecenin keyfini bozmamak için yalan söylüyorsunuz. Çünkü siz o anda sevgilinizin x rengi gözlerini değil, öbür dünyalarda akıllı yaratıkların olup olmadığını, varsa ne tür bir mantığa sahip olduklarını, nasıl bir matematik geliştirdiklerini düşünüyorsunuz. Benim hiç kuşum yok. Bütün bu 'soyut' kavramlar doğal kavramlardır; bizim bu dünyada geliştirdiğimiz bilimler, mantıklar, matematikler salt bizim kafa yapımıza özgü değildir. Olsa olsa mantıksızlıklar bize özgüdür. Hangi dünyada yaşarlarsa yaşasınlar, bütün akıllı yaratıkların bir Gödel'i ya vardır ya da olacaktır. Yeter ki başlarında YÖK olmasın. □

" $2 + 2 = 4$ " önermesinin bir teorem olduğunu herkes bilir. Ama bu, " $2 + 2 = 5$ " önermesinin de bir teorem olamayacağı anlamına gelmez. Allah korusun, yarın öbür gün bir matematikçi çıkarır ve " $2 + 2 = 5$ " önermesini kanıtlar.

Böyle bişey olabilir mi?

Bu sorunun yanıtı sizi şaşırtmazsa sizi hiç bişey şaşırtamaz. Ama önce soruyu biraz daha bilimselleştirelim.

Daha önce yayınlanan yazılarımızda sıklıkla bir kuramın belitlerinin olduğunu, matematikçinin bu belitlerden hareket ederek teoremler kanıtladığını söylemiştik. Ancak bu belitlerden bir çelişki çıkarsa o kuramın matematiksel bir değeri yoktur. Örneğin, bir kuramın belitlerinden " $x \neq x$ " önermesini, yani x 'in, x 'e eşit olmadığını kanıtlayabilir-

sek o kuram çelişkili bir kuramdır ve çelişkili bir kuramda istediğiniz her şeyi kanıtlayabilirsiniz.,

Bir davette, Bertrand Russell'dan " $1 = 2$ " önermesinden kalkarak kendisinin Papa olduğunu kanıtlamasını isterler. Aslında bu soruyu soran kişiler, çelişkili bir kuramda her önermeyi kanıtlayabileceğimize inanmadıklarından, Bertrand Russell'ı sıkıştırmak isterler. Kolay mı?

- Beni ve Papa'yı boş bir odaya koyun. Odada kaç kişiye? diye sorar Russell.

Bütün salon,

- İki kişisiniz, diye haykırır.

- Ama iki, bire eşit. Demek ki odada bir kişiymişiz. Yani Papa'yla ben aynı kişiymişiz!

Bugün hepimiz, çocuklarımız dahil,

matematik yapıyoruz. Yaptığımız matematiğin çelişkili olup olmadığını bilmek en doğal hakkımız. En azından bilmek istememiz gerekir. İşte matematikçiler bu haklarını 1900 yılında kullanmışlar.

Bilindiği gibi bugün matematik, kümeler teorisinin üstüne oturtulmuştur. (Söylemeden geçemeyeceğim: Dikkat ettiyseniz hiç modern matematikten bahsetmiyorum. Çünkü öyle bir matematik yoktur. Bugün matematik bilmeyenler "ben modern matematik bilmem" diyerek sanki başka bir matematik biliyorlarmış izlenimini verdiklerinden öyle bir matematiğin varlığına inanmak işlerine gelir). Neyse ne diydük? Kümeler kuramı bütün matematiğin temelidir. Dolayısıyla eğer kümeler kuramı çelişkiliyse bütün matematiksel kuramlar da çelişkilidir. Hilbert 1900 yılında, matematikçilerden kümeler kuramının çelişkisiz bir kuram olduğunu kanıtlamalarını ister.

Hilbert bizlerden bir kanıt istemektedir, matematiksel bir kanıt... Her kanıt gibi, bu kanıt da bir takım belitleri kullanacaktır. Hangi belitleri? Yapılması istenen bu kanıtlama hangi kuramda yapılacaktır? Doğal olarak kümeler kuramında... Yani Hilbert bizlerden, kümeler kuramının belitlerini kullanarak, kümeler kuramının belitlerinden bir çelişki, örneğin $x \neq x$, çıkarmayacağını kanıtlamamızı ister!

O yıllarda böyle bir kanıtlamanın yapılabileceğinden hiç kimse şüphelenmez. Matematikçilerin kendilerine olan güvenleri sonsuzdur. Ancak uzun çalışmalar sonuç vermez ve matematikçiler yavaş yavaş böyle bir kanıtlamanın kümeler kuramında yapılamayacağını düşünmeye başlarlar. Aslında bu düşünce bile matematikçilerin kendilerine olan güvenini gösterir; madem ki kanıtlayamıyoruz, kanıtlanamayacağımızı kanıtlayalım!

Hilbert ve Gödel'i bu üçüncü yazı... Her iki matematikçinin fotoğraflarını önceki yazılarla birlikte yayınlamıştık. Bu kez de bu köşenin yazarının fotoğrafını yayınlıyoruz. Ali Nesin, matematikten ve matematikçilerden korkulmaması gerektiğini simgelemek için olsa gerek, "çocuk"lu bir fotoğrafını göndermiş. [B.S.]

Kolay değil! Bir önermenin kanıtlanabileceğini kanıtlamak için, o önermeyi kanıtlamak yeter. Kanıtlanamayacağı nasıl gösterilir? Teker teker bütün kanıtları denemeye bu ölümlü dünyada yeterli zamanımız yok...

Kurt Gödel çok uğraşır böyle bir ka-

nıt için. Söylenenlere göre çok yaklaşmıştır, ama başaramaz. Sanıyorum 1940'lı yılların başlarında, Cohen adlı bir matematikçi kanıtlar:

Kümeler kuramında kümeler kuramının çelişkisiz bir kuram olduğu kanıtlanamaz!

Ya birgün kanıtlanırsa demeyin, kanıtlanamayacağı kanıtlanmış. Yani kümeler kuramı kendisinin çelişkisiz olduğunu kanıtlayabilecek güçte değil.

Daha güçlü bir kuramda böyle bir kanıtlama yapılabilir. Örneğin, kümeler kuramının bütün belitlerini ve "Kümeler Kuramı çelişkisizdir" belitini içeren bir kuramda böyle bir kanıt yapılabilir. (Çünkü kanıtlamak istediğimiz önerme bu güçlü kuramın bir beliti!).

Doğrusu rahatsız edici bir durum... gibi gelebilir matematiğe dışarıdan bakan birisi için. Bir bilim dalına yaşamınızı adanmışsınız, ama o bilim dalına ne kadar güvenebileceğinizi bilmiyorsanız, bilemiyorsunuz, ve en korkuncu hiçbir zaman bilemeyeceğinizi biliyorsunuz.

Aslında matematikçileri pek rahatsız etmez bu durum. Her teoremin başına "eğer kümeler kuramı çelişkisizse" cümlecini getirmek onları doyurur. Üstelik, eğer matematik çelişkiliyse dünyanın sonu değildir (bu konuda çoğunuzla anlaştığımıza eminim). Kümeler kuramının belitlerinde yapılacak küçük bir değişiklikle parazit giderilir ve matematik bu değişiklikten pek etkilenmez. Tabii bu yalnızca bir kanıttır. Bu kaniya öyle bir gecede varılmamıştır, binlerce yıllık bir deneyim söz konusu... □

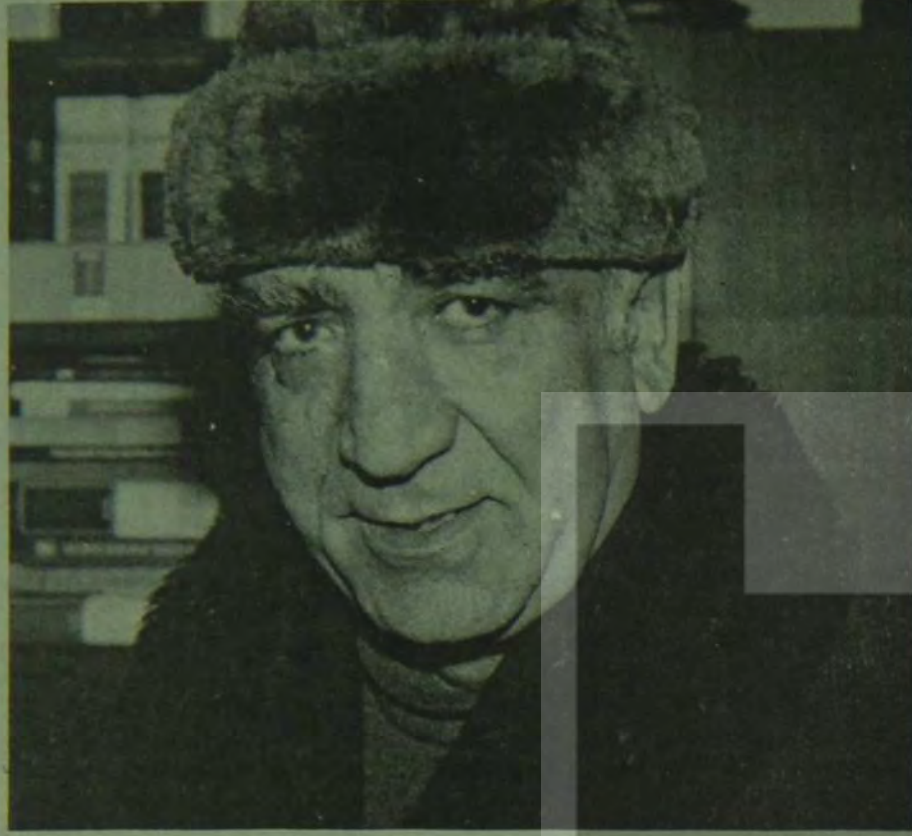
İŞÇİ MÜCADELELERİ VE SENDİKACILIK

Alpaslan Işıklı
Türkiye'de
İşçi Hareketi
Yıldırım Koç
İşçi Hakları
Şehmus Güzel
1980 ve İşçi Hakları
Richard Hyman
Marksizm'de
Sendikacılık
Tayfun Ertan
Madenciler Grevi
"Belge"
G. Afrika'da COSATU
Gülner Savran
Althusser
Korkut Boratav/
Zülküf Aydın

Tarım Tartışması

Faruk Pekin
DİSK
Fahri Aral
Türk-İş'te Muhalefet
Şevket Pamuk
Gelir Dağılımı
Ömer Sakalsız
Mühendis İdeolojisi
Adnan Ekşigil
Theodorakis ve Biz
Oğuz Oyan
Sağlık Yasası Tasarısı
Tulay Arın
SHP/DSP
Can Ilgın
Jakobenizm
Gülner Savran
Yapısalcılık ve
Sonrası

Direnmeler Ozanı

DAR GEÇİT

İki doruk arası bir dar geçitte
Sevgi de boğuntuda artık erdem de
Eşik altına saklanan bir anahtar gibi
Kapandı tüm yapraklar, günü gelesiye,
Sen ki hem burdasın hem kaç yıldız ötede
Ermişlere özgü bir tepkisizlik
Yaz ortası güz gölgeli yüzünde.

Ben ki ozan, söz tanrısı
Sözsüzleşiyorum bunca söz arasında
Bakışsız suskunluğunun önünde.

Yıllandıkça ekşiyor tenimiz de
Ve biz
Kayatuzu yalayan bir dil örneği
Değip geçiyoruz gençliğe, güzelliğe.

Kendinde başlıyor insan, kendinde bitiyor yine
Ve hiçbir şey derine kök salamıyor
Yalnızlığı olmayan kişide.

Unutma, bu gündönümünde
Kıymcı satraplar iz sürüyor gecede.

RENKLERLE SAAT

Tansökümü. Sabah.
Otlar uyanmış. Çiçekler yeni yeni gerinmede.
Saat tam su pempe.
Henüz yeşile al var.

Öğle.
Gölgesiz ağaç diplerinde emekçi uykusu.
Yorgunluk bile yorulmuş.
Bir belirsizlik ki bezginlikte donmuş.
Kekre bir kan ılıkılığı.
Saat sarıyı sıcak geçiyor.

Akşam.
Havada bir alaca susku.
Öbek öbek kuş bulutu göğü beneklemekte.
Saat kızılı mor geçiyor.

Gece.
Kulağı kırışte ölüm.
Bir harıl harıl ipler, kelepçeler, pusular...
Ne ki
Saat karaya ak var.

Tarih bir kez daha konuştu
Ve saat olmazı vurdu.

SOYUT SAPTAMA

Acılar zincirden boşanmış boğa
Ölüm tayfunları uğulduyor
Bu sürem soğuk kara.

Puslar aralandı, yarıldı boz bulut
Kaydı artık yaşam yarinsızlığa.

Açlıkla döllenmiş toprakta
Kanlı bayrak çekmiş
Pınarlar ilk suya.

Dibek dövüyor kolsuzlar
Başaksız harmanlarda.

Ve umut sallanıyor hiçlikten boşluğa.

Yine sevgin
Ve gök çadırı dostluğun
Tutunduğum çiçek sapı
Uçurum kıyısında.

ZULMÜN YANAŞAMADIĞI BİR KIYI

Köklerdeki özsuya çekildi
Postallarla çiğnenmiş yaşam.

Yalnızlığın o tapınak sessizliğinde
Mayalanıyor ölümün gizi.

Sabahın kokusudur koruyan dirimseli
Ölümü ayartan bu çiçekte
Ve yüreğimizde.

Bak işte
Umudun çeliğine çifte su verdi
Ozan-demirci.

Zulmün yanaşamadığı bir kıyıdır
Senin sevgin.

Tahsin Saraç'tan...

İzlediğimiz Tiyatro Özlediğimiz Tiyatro mu?

Ayşegül Yüksel

İçinde bulunduğumuz tiyatro dönemi yarılacak. İstanbul oyunlarının geldiği bahar ayları Ankara'da tiyatro bakımından hareketli geçer. Bu nedenle Nisan'ın ortalarına yaklaşmamıza karşın, dönemin bitmesine daha çok var.

Geçen Eylül'den bu yana dokuz turne oyunu, otuz Ankara oyunu, beş de yabancı oyun sergilendi başkent sahnelerinde. Bunlardan şimdiye dek yirmialtıısını izleyebildim.

Bu yıl Ankara'nın sürekli oyun sergilenen yerleşik sahnelerine Devlet Tiyatroları ve AST'tan sonra Metropol de eklendi. Etkinliklerini sinema salonlarında sürdürmekte olan bir dolu genç topluluğun sürekli olup olamayacağı önümüzdeki dönem belli olacak.

DEVLET TİYATROLARI YAPIMLARI

Devlet Tiyatroları göz dolduran üç yapımla çıktı seyirci karşısına: Vercors'un "Hayvanlar ve İnsanlar", Edward Albee'nin "Kim Korkar Hain Kurttan" ve Arnold Wesker'in "Dört Mevsim" oyunlarının yapımlarıyla.

"Hayvanlar ve İnsanlar", Fransız yazarın kendi romanından uyarladığı, insanla hayvan arasındaki ayrımın eleştirel bakış açısından değerlendirildiği bir oyun. Vercors düş ürünü bir duruma ve çatışmaya dayandırdığı ve "merak" ögesini sürdürerek seyircinin ilgisini yoğunlaştırmaya çalıştığı oyunda iki dünya savaşına neden olmuş çağdaş "insan"ın kendini başka yaratıklardan üstün sayma çabasının gülünçlüğü tartışıyor üç saat boyunca. Ancak, yazar yarısı mahkeme salonunda, yarısı da anlatılan olayla ilgili çeşitli uzamlarda geçen oyunu biçimlendirirken çeşitli engellere takılmış. Oyun öylesine ağırlıklı bir biçimde "söz"e dayalı ki, olaya ve sürdürülen tartışmaya ilişkin bir dolu ayrıntıyı ilk duyuşta algılayıp ezberleyememişseniz, oyunun ortalarına dek, sahnede ne olup bittiğini çöz-

meyebilirsiniz. İnsanla hayvan arasındaki ayrımı belirleyememe ve kişilerin bu nedenle çektiği sıkıntı öyle uzun uzadıya dile getiriliyor ki, oyunun ikinci saati sonunda, mahkemenin varacağı sonuçla ilgilenmekten vazgeçebilirsiniz.

Yazarın, oyununun ilginç "öz"ünü, tutumlu ve çarpıcı bir sahne anlatımına dönüştürecek "biçim"i yakalayamamış olması sorundur bu. Buna karşın, Asuman Korad'ın sahne düzeni ile sergilenen oyunun sunuluş "biçim"i son derece özenli; çevre ve giysi tasarımıyla, ışık kullanımıyla, oyunculuğuyla. Bu nedenle de "İnsanlar ve Hayvanlar" tiyatrosu anlatımına çok uygun olmasa bile başarılı bir yapımla öne çıkıyor.

"Kim Korkar Hain Kurttan" da sözde dayalı, sahne anlatımı açısından epeyce eskimiş bir oyun. Amerika'da bir üniversite yerleşkesinde, bireysel ve ortak "yoksunluk"larının bedelini birbirine ödetmek istercesine çatışan orta yaşlı karı kocanın bir gecelik öyküsü yönetmen Cüneyt Gökçer'in "oyuncu"yla çalışma ustalığının ürünü, başarılı bir sahne olayına dönüşüyor. Çetin Tekindor, Ayten Gökçer, Lemi

Bilgin, Hidayet Daş dördünlüğünün sunduğu üstün yorumu kaçırmamak gerek.

"Dört Mevsim"de ise yönetmen Leyla Tecer, Erkek ve Kadın'ın birbirlerine uyum sağlamak yolunda harcadıkları tüm çabaların boşa gidişini duyarlı ve titiz bir çalışmayla dile getiriyor. Erkek'le Kadın'ın kendilerini ön düzeye çıkarma çabası içinde, "sevindiklerini" nasıl geriye ittiklerinin bilincine varamayıp sonuca daha önceki ilişkilerinde de olduğu gibi nasıl birbirlerinden çözüldükleri, birbirleri ile bağdaşamayan bireysel "döngüler" içinde nasıl tutuklandıkları, iki döngünün de tüm devinimleri, dört mevsimin doğal döngüsünün oluşumu içinde ustalıklı sahneye aktarılmış. Ancak, Tecer'in yorumunda Kadın daha hırçın, Erkek daha yumuşak. Oysa yanlışları da doğruları da eşit gibi görünüyor oyun metninde.

Devlet Tiyatroları'nda yer alan üç yeni yerli oyun arasında Melih Cevdet Anday'ın "Ölümsüzlük"i başı çekiyor. "Tarih" in kalıplarda dondurduğu "insan"ı, kahramanla ülkesi arasındaki ilişkiyi, "ölümsüzlük" kavramını alaycı-eleştirel bir bakış açısından irde-

leyen Anday, Jül Sezar'la karısını tarihsel değişmezlikleri içinde günümüze getirerek başlattığı "eğlendirici" olaylar dizisinin kaldıramayacağı denli çok düşünce yüklemiş oyununa kanımızca. Bu nedenle de oyunun ikinci bölümünde hareket azalıyor, söz ön düzeye geçiyor. Yapımın temel sorunları, günümüzde geçen kalabalık sahnelerde doğal bir oyunculuk sunulamayıp, uzamı oyunun "fantezi" boyutunu hiçe sayarcasına sınırlayan metal çerçevelerle oluşturulmuş çevre düzeni ve hangi ölçütlerle seçildiği bilinmeyen giysiler. Rüştü Asyalı'nın metni doğru yorumlama çabasını yansıtan sahne düzeni içinde Sönmez Atasoy, Berin Ötenel ve Babür Nutku düzeyli bir oyunculuk örneği veriyorlar.

Diğer Sümer'in "Maviydi Bisikletim" ve Müzeyyen Engin Erim'in "Bütün Menekşeler Annem Kokar" oyunları da metin özellikleri ya da sunuluş biçimi açısından çarpıcı boyutlara ulaşmıyor. Adana Devlet Tiyatrosu'nun "Misafir", İstanbul Devlet Tiyatrosu'nun "Oyunlarla Yaşayanlar" yapımlarını ise izleyemedim.

Devlet Tiyatroları'nın sunduğu başka yabancı oyunlar oldukça sıradan. Noel Coward'ın, "Ruhlar Gelirse"sinin ve Peter Ustinov'un, "Romanofla Jülyet"inin yeni yapımlarını izleyemedim. "Karakolda" ise TV'deki polis-karakol dizilerinin yavaşlatılmış bir kopyası. "Gidiş Dönüş"le çağdaş Rus tiyatrosunun önemsiz örneklerinden biri sunuluyor.

Devlet Tiyatroları'nın bu yıl sunduğu çocuk ve gençlik oyunlarından yal-

nızca "Çınar ile İhlamur"u görebildim. Semih Sergen tarafından özenle sahnelenmiş, özenle sergileniyor. Ancak, "Gençlik Oyunu" olarak sunuluyor; oysa çocuk oyunu...

ANKARA SANAT TİYATROSU YAPIMLARI

AST bu yıl devletten yardım almaksızın sürdürüyor etkinliklerini. Üstelik bir iki yıl öncesine oranla sanatçı kadrosu yarı yarıya azalmış bulunuyor. Yine de "Bir Halk Düşmanı" ile birlikte iki de yerli oyun sunuyor AST. Vasıf Öngören'in "Zengin Mutfağı" ile Yılmaz Onay'ın "Bu Zamlar Bana Karşı" oyununu.

"Zengin Mutfağı" yapımı yıllar önceki etkileyici AST yapımının hem oyunculuk, hem sahneleme açısından epeyce gerisinde kalmış. Oyun gereğinden çok kısaltıldığı için "içeriği" de hafiflemiş sanki. Onay'ın tersine kabare adını verdiği "Bu Zamlar Bana Karşı" ise seyirciyle oyuncuların kabare türünden alışık olduğu ve olmadığı öğeleri içiçe barındırdığından "çarpıcı" bir sonuç vermiyor.

METROPOL TİYATRO BİRİMİ 1987 ETKİNLİKLERİ

Metropol Sanat Merkezi'nde, Metropol Tiyatro Birimi 1987 etkinlikleri bağlamında iki ayrı oyun sürekli olarak sunuluyor bugünlerde.

Bu dönem başında Yücel Çelikler'in sahne düzeni ile, geçen yıldan aktarılan "Marat-Sade"yi Metropol Gençlik

Tiyatrosu adı altında sergileyen genç topluluk, Peter Weiss'in oyununu başarılı bir kısaltmayla, doğru bir yorumla, ancak iyi kotarılmış olmasına karşın sahne devinimindeki kopukluklara ve oyunculuğundaki aksamalara çözüm bulamadan sürdürdü. Şimdi ise Bilgesu Erenus'un, "555 K" oyununu sunuyorlar.

"555 K", ülkemizde üç kuşaktan beri süregelen özgürlük savaşımının halkaları olarak değerlendirilen olayları, 27 Mayıs'ın önde gelen subaylarından Muzaffer Yurdakuler'in yaşadığı deneyimi, 1920'de Delibaş İsyanı'nda vurulan babası "Zabit Necip" in ve 1976'da otobüs durağında vurulan oğlu Hakan Yurdakuler'in yaşantılarıyla içiçe yoğunlaştırarak irdelemeyi amaçlıyor. Metni oluşturan tarihsel olayları sahneden algılamak zor. Oyunun sürekli olarak değişen düzlemleri içinde "anlamı" yakalamak da, tartışmaları izlemek de zor. Kimi tarihsel gerçeklerin yer yer bilinçli olarak değiştirilmiş olması da bileni rahatsız ediyor. "555 K" sıcaklığını daha çok Yurdakuler ailesinin bireylerinden alan, düşünce dozuna oranla seçvecenlik dozu daha ağır basan bir oyun. Yücel Çelikler, çeşitli düzlemlerde yer alan oyunu hem işlevselliği hem de görsel çekiciliği olan sağlam bir sahne düzeni içine yerleştirmiş. Evet, oyuncular deneyimsiz, ama yaptıkları işe tüm doğrallıkları ile öyle bir sarılımlar ki sizi de sürükleyip götürüyorlar peşlerinden.

Metropol'ün ikinci oyunu olan "Ayak-Bacak Fabrikası" nı Selçuk Uluergüven sahnelemiş. Oyunda Uluergüven, Savaş Yurttaş, Metin Bilgin gibi deneyimli oyuncular yanında aynı birimden genç oyuncular da yer almış. Onyediyi önce yitirdiğimiz yazar, yönetmen, 1960'ların genç oyuncularının birçoğunun ustası Sermet Çağan'ın 1960'larda AST tarafından sahnelendiğinde büyük bir tiyatro olayı yaratan oyununda, AST'inkine benzeyen bir sahne düzeni uygulanmış. Aradan geçen yirmi yıl içinde değişen "sahne uygulaması" anlayışı doğrultusunda yeni bir yorum denemesi yapılmalıydı oysa. Sahne düzeninde ve çevre tasarımında "devinim" sağlayacak bir yaklaşım gerekli. Ayrıca, epik diyalektik yaklaşımın Türk tiyatrosundaki ilk örneklerinden olan oyunda, seyircinin "durum" u ve "ilişkiler" i zorluk çekmeden algılayabilmesini sağlayan "yinelemeler" e artık gerek yok. Bu nedenle metnin üstünde yeniden çalışılarak kısaltmalar yapılması gerekli. Uluergü-

Arnold Wesker'in "Dört Mevsim"i, Devlet Tiyatroları'nda.

Vasıf Öngören'in "Zengin Mutfağı" adlı oyunu AST'da.

ven, Yurttaş ve Bilgin yumuşak bir oyunculuk sergiliyorlar, gençler de onlara ayak uyduruyorlar; ancak bir bölüm oyuncu ya çok bağıyor ya da gereksiz abartmalara yöneliyor.

GENÇ TOPLULUKLARIN ÖZEL GİRİŞİMLERİ

Yine bir genç topluluk olan Çentik Oyuncuları, dönem başında kendi arkadaşlarının yazdığı "Meşguldü Şekspir Baba"yı çok sevimli bir yorumla sundular. Ankara Gösteri Sahnesi'ni oluşturan gençlerin Kızılırmak Sineması'nda sahneledikleri "Mim" gösterisi ve "Üniversite Üniversite" oyununu, Tiyatro 1900'ün "Amerika"sını, Yeşim Dermen Müderrisoğlu'nun yazdığı ve Eti Sanat Merkezi'nde -Mert Egemen'in de katıldığı topluluğuyla- sergilenen "Rosalba Pansiyonu"nu, Çan Tiyatrosu'nun çocuk oyunlarını biraz yetişemediğimden, biraz gösteri saatlerinin elverişsiz zamanlarda olması, biraz da gösterilerin sürekli olmayışı nedeniyle izleyemedim henüz.

Genellikle turne tiyatrosu yapan Ankara Birlik Sahnesi'nin bu yıl Batı Sinema'sında Emanuel Robles'in "Savunma Öyküsü"yle yerleşik tiyatro yapma girişimi ne yazık ki başarılı olamadı. Erdoğan Akduman ve İhsan Sanıvar'ın oyuncu, Erhan Gökgücü'nün yönetmen olarak katıldığı ekibin yaptığı çalışmada ne başarılı bir çevre tasarımı, ne akışkan bir sahne trafiği, ne de uyumlu bir oyunculuk gerçekleştirilebildi.

TURNER OYUNLARI

İstanbul toplulukların Ankara'ya yeni getirilen oyunlarını izleyemedim henüz. Eylül'de Müşfik Kenter "Kralar ve Soygarları" adını verdiği tek kişilik gösterisini sunmuştu. Talat Sait Halman'ın Shakespeare oyunlarından yaptığı seçimlere ve konuların birbirine bağlanma biçimine çoğunlukla katılmamış, bunca emekle seyirciye Shakespeare daha derin boyutları ile tanıtabilir ve sevdirebilir, diye düşünmüştüm. Ancak, Müşfik Kenter'in büyük tiyatro ozanının peşpeşe sıralanan ünlü dizelerinin ağırlığı altında ezilmeme yolunda benimsediği sevecen, soğukkanlı oyunculuk biçimine yürekten katılmıştım.

Çok tutulan bir başka tek kişilik oyun da, Üsküdar Bizim Tiyatro'nun sunduğu "Yargı"ydı. Nisan'da Anka-

ra'ya ikinci kez getirilen "Yargı"yı bir tiyatro yapıtı olarak değil de bir iç monolog olarak izlemek gerekli. İnsanın ölüm-kalım savaşı vermek zorunda kaldığı koşullarda ("Yargı"da savaş koşullarında) doğan durumlarda başvurduğu mantığın ötesine geçişini dile getiren gösteride Zafer Diper özenli, duyarlı ve denetimli yorumuyla oyunculugunu benimsetiyor seyircisine.

Levent Kırca Tiyatrosu seyirciyi "Levent Kırca" ile "güldürmeyi" amaçlamayan "İki Perdelik Azizlik"le Aziz Nesin'i yaşamından bölümlerle ve yapıtlarıyla sahneye çıkarıyor. Yapılan tiyatro olayı oluşturabilecek nitelikte bir "kolaj" olduğunu söyleyemeyeceğim. Yine de sahnede "yürüme" ey-

Tiyatro eski bir sanattır. Her gün yeniden yaratılmazsa "sanat" niteliği "zanaat"e dönüşür. Bu dönem izlediğim oyunlar arasında tiyatro sanatını yeniden yaratma adına ortaya konan tek büyük çabanın "Değişim" oyununda yansıdığını söyleyebilirim. Bizim tiyatromuzda yaratıcılık adına yirmi yıldır yapılan, ender olarak sunulmakta olan "seçenek"leri sonuna dek sömürüp yozlaştırmak olmuştur.

leminin, seyirciyle iletişim kurma eyleminden daha çok zaman aldığı sahne düzeni içinde bile olsa Aziz Nesin gibi renkli ve canlı bir kişinin sıcaklığı olayın keyifle izlenmesini engellemiyor. Ancak, yapılan tiyatro değil. Ayrıca, bir sahne olayı olarak büyük çekiciliği olmayan "Bir İnsan Başlı İçin Üzünc" yerine sahneye daha yatkin bir oyun bulunabilirdi. "İlle de Kavuniçi" oyunu da epeyce kesilebilirdi. Levent Kırca'nın çoğunlukla yetenekli ve deneyimli bir oyuncu kadrosu oluşturduğunu, Kırca'nın "Kırca gibi güldürmeyi amaçlamayan" oyunculuk çizgisindeki başarısını izlemek sevindiriciydi.

Bu aşamaya dek izleyebildiğim oyunlar arasında ön sırayı Taner Barlas'ın hem "mim"ci hem tiyatrocus-

topluluğuyla ve Ahmet Levendoğlu'nun sahne düzeniyle sunduğu Kafka'nın "Değişim"i alıyor. Levendoğlu-Barlas ikilisi sahne olayını alışageldiğimiz kalıpların dışına çıkararak, gerek oyunculuk, gerek hareket düzeni gerekse çevre tasarımı açısından, alçakgönüllülüğü içinde çok etkileyici, gösterişsizliği içinde incelikli ve duyarlı, "acıyı bal eyleyen" bir mim-tiyatro şöleni sunuyorlar.

YABANCI YAPIMLAR

Bu kış ülkemize gelen iki İngiliz topluluğundan ilki, Tom Stoppard'ın söz ağırlıklı sıradan oyunlarından "The Real Thing" (Esas Olan)'i sergiledi. Yedi yıl önce Devlet Tiyatroları'nda "Musgrave'nin Dansı"nı ustalıkla sahnelemiş olan Christopher Sandford'ın önemli çalışmalarından biri sayılmayan yapım yalnızca başarılı çevre tasarımıyla ve sunduğu soluklu oyunculuk örnekleriyle ilgi çekti.

Biri kız üçü erkek dört Fransız sanatçısının sergilediği güldürü ağırlıklı mim gösterisinde, geniş sahne uzamının tümünü kullanarak, anlatıma gövdesel devinimleriyle katkıda bulunan gençcik oyuncuların gelişmiş sahne kişiliğinin, hiç parlak olmayan sahne olayına kattığı çekiciliği gözlemledik.

Bir turne tiyatrosu olarak 1981'de kurulan İngiliz "Cheek by Jowl" topluluğunun sunduğu, turne koşullarına uygun bir yaklaşımla sahnelenmiş olan Shakespeare'ın "Onikinci Gece" oyunu ise -çoğu Royal Academy Dramatic Arts'tan- oyuncuların başarılı yorumlarına karşın doğrusu beni düş kırıklığına uğrattı. Açık biçim tiyatro anlayışına göre yapılan sahne düzeni büyük bir yaratıcılık gerektirmiyordu. Oyunun çağdaşlaştırılmış olması ise yalnızca sahne olayına daha çok müzik ve şaka katılmasına yardımcı olmuştur. Fars öğelerinin ön düzeye çıkarıldığı yorumda, baş kadın oyun kişisinin (Viola) erkek kılıfına girmesiyle birbirini izleyen yanlışlıklar, özellikle eşcinsel ilişkileri vurgulayarak, güldürü kotarma yolunda kullanılmıştı.

İki oyun sergileyen Alman "Theater an Der Ruhr" topluluğu ise Büchner'in "Danton'un Ölümü" oyunuyla tadına doyum olmaz bir tiyatro şöleni sundu. Bizim sahne ve salon olanaklarımızı değerlendiren Alman sanatçılarından öğrenecek çok şey var. Geniş sahne uzamını kullanmakta becerileriyle, çevre ve giysi tasarımıyla ortaya koy-

dukları yaratıcılıkla, ışık kullanımında ki ustalıklarıyla oyunun "yorum"u doğrultusunda benimsedikleri oyunculuk biçimiyle, sahne üstündeki hareket düzeni bağlamında oluşturdıkları "ritim"le, makyaj ve jest kullanımıyla gerçekleştirdikleri "sahne plastiği"yle, "Theater an der Ruhr", eski bir yapıtın, yeniden sahneye çıkarılırken, nasıl yeniden yaratılabileceği konusunda üç saatlik bir tiyatro uygulaması dersi sunuyordu.

Ankara'da 1986-87 tiyatro döneminin belirgin özelliklerinden biri genç tiyatrocuların, ortaya tiyatro olayları çıkarma yönündeki çabaları. Bu sevinç verici girişimlerden tam verim alınmasını engelleyen etkenlerden biri ise, amatör tiyatro çalışmalarının birkaç okulun sunduğu gösterilerle sınırlandırıldığı toplumsal ortamda gençlerimizin

Vur Eleştirmene!

Tiyatro eleştirmenlerinin yaptıkları işin doğası gereği pek sevilmedikleri bilinen bir gerçektir. Yine de, özel konuşmalarda tiyatro eleştirmenleri hakkında yapılan "süpürücü genelleme"lerin, bir topluluk önünde yapılan konuşmalarda ya da yayımlanan yazılarda da sürdürülmesinin karşısındayım. Ülkemizde her meslekte kaç kişi var bilmiyorum. Bildiğim, gazete ve dergilerde imzalarıyla oyun eleştirisi yayımlayan kişilerin sayısının yirmi dolayında olduğunu. Bu nedenle de kamuoyu önünde isim belirtmeksinin yapılan saldırılar, tiyatro eleştirisi okuyan kişilerin yakından tanıdığı yirmi dolayında yazarı çağrıştırmakta, okumayanlaransa bilmedikleri birtakım yazarlar hakkında yapılan "çıkış"ı "tartışmasız bir gerçek" olarak benimsemesini sağlamaktadır.

Son aylar içinde, Sanat Kurumu'nun düzenlediği bir açık oturumda ve iki ayrı yazıda yer alan, tiyatro eleştirmenlerine yöneltilmiş "süpürücü genelleme"ler, gündeme tiyatro eleştirmenini "eleştirme" özgürlüğünün "dürüstçe" kullanılmadığı konusunu getirmektedir. Söz konusu "genellemeler" tiyatro eleştirmenlerini "bilgisiz", "solcu görünmeye özenen", "yabancı sanatçıları karşısında Türkleri utandıran", "Türk seyircisinin gelişmesini önleyen", "eleştiri yazmasını bilmeyen" kişiler olarak belirlemektedir.

büyük bir bölümünün, amatörlük aşamasını yaşamadan profesyonel olabilecek duruma geldiklerini düşünmeleri.

Profesyonel tiyatrolarımız ise sanatçıları tiyatro eğitimi görmüş olsun olmasın yıllardır tutundukları ölçütleri sürdürmekle iyi tiyatro yapmayı sürdüreceklerine inanmaktadırlar. Oysa geçmişteki başarıların aynı düzeyde yinelenebilmesi bile bugün adına bir ilerlemeyi getirmemektedir. Tiyatro eski bir sanattır. Her gün yeniden yaratılmazsa "sanat" niteliği "zanaat"e dönüşür. Bu dönem izlediğim oyunlar arasında tiyatro sanatını yeniden yaratma adına ortaya konan tek büyük çabanın "Değişim" oyununda yansıdığını söyleyebilirim. Bizim tiyatromuzda yaratıcılık adına yirmi yıldır yapılan, ender olarak sunulmakta olan "seçenek"leri sonuna dek sömürüp yozlaş-

Amacım kimseye "polemiğe" girmek değil. Buna ne zamanım var, ne de "polemik" yapmanın çekiciliğine inanırım. Ancak, söz konusu "genelleme"lerin sahiplerinin adlarını da, onların eleştirdiğim durumuna düşmemek için vermek zorundayım.

"Gergedan" dergisinin ilk sayısında "Koyunlarla Yaşayanlar" başlıklı eleştiri yazısında Ömer Madra, kendi beğenmediği "Oyunlarla Yaşayanlar" oyununun yapımına "her zamanki gibisişirsel övgüler" düzen eleştirmenleri yeri- riyor. Kim bu eleştirmenler acaba? Yazının bir başka bölümünde ise eleştirmenlere yönelttiği eleştiriyi öylesine genelleştiriyor ki, söz konusu oyuna, "övgüler düzmüş" olsun olmasın, tüm eleştirmenlerin hedef tahtasındaki yerini aldığını görüyorsunuz. Ve yıllardır yaptığınız "lâf salata"larını nereye saklayacağınızı şaşırtıyorsunuz!

Zehra İpsiroğlu ise 5 Nisan 1987 tarihli Cumhuriyet'in beşinci sayfasında yer alan, konuk Alman topluluklarının gösterileriyle ilgili yazısında, Alman sanatçıları için İstanbul'da düzenlenen basın toplantısında, konuşmalarını ve sordukları soruları eleştirdiği "bir kaç" eleştirmenden -yine isim vermeden- söz ederek, İstanbul'daki tüm tiyatro eleştirmenlerini, yabancı sanatçıları şaşırtacak denli "falsolu" konuşan kişilerden biri olma durumunda bırakıyor. İpsiroğlu da tıpkı Madra gibi kendi yazdığının içerdiği öfkeye kapılarak, Türkiye'de "eleştirmen yokluğu" konusundaki kendi düşüncelerini yabancı sanatçıların bakış ve tavırlarından anladığıyla pekiştiriyor. İpsiroğlu'nun genellemesine katılamıyorum, çünkü birinci elden izleyebildiğim kadarıyla düşünceleri ve yazdıkları uluslara-

tırmak olmuştur. Bu nedenle tiyatromuzda epik ve dramatik anlatım, çevre, giysi tasarımı ve sahne düzeni sorunlarını, müzik ve dans kullanımını, geleneksel öğelerle çağdaş öğeler birleşimi konusunu, "müzikal"i, kabareyi, "güldüren"i ve "ağlatan"ı yeniden gözden geçirmek, yinelene yinelene çarpıcılığını yitirmiş eski "model"lere yaslanmaktansa yeni seçenekleri "yaratmak" zorundayız. Tiyatro yapmaya yalnız heves, yalnız para, yalnız yetenek, yalnız eğitim, yalnız deneyim yetmiyor. Varolan hevesi, yeteneği, parayı, deneyimi, "sanat"a dönüştürecek "yaratıcılık" gerekli.

Tiyatro sanatçısı için "özgür bir çalışma ortamı", "para" ve "tiyatro altyapısı" sağlamak devletin ve toplumun göreviyse, "sanat"ı oluşturacak "yaratıcı seçenek"leri ortaya çıkarmak da tiyatrocunun görevi. □

rası düzeyde geçerli sayılan Özdemir Nutku, Sevdâ Şener, Zeynep Oral gibi tiyatro eleştirmenlerimiz var. En azından kendisi var...

16 Mart'ta Sanat Kurumu'nda yapılan ve Vercors'un "İnsanlar ve Hayvanlar" oyununun tartışmasını içeren, yüzü aşkın izleyicinin katıldığı toplantıda, oyunun çevirmeni Erhan Bener, söz konusu yapıyı ismini vermediği eleştirmenlerin "maksatlı" olarak görmezden geldiklerini ve değerlendirmesini yapmadıklarını söyledi. Oyunun yalnızca Ankara'da, belirli aralıklarla sergilediğini ve basın gecesinin yapılmadığını kendisine anımsattım. Ancak, Bener bu açıklamayla yetinmiş görünmedi ve eleştirmenlerin "ha ha"lı, "bi hi"li oyunlarını göklere çıkarırken "İnsanlar ve Hayvanlar" gibi önemli bir yapıta ilgi göstermediklerini belirterek, ikinci bir "genelleme" yaptı. Ok yaydan çıkmıştı artık... Bener'in tutumundan yüreklenen bir izleyici, söz isteyerek tiyatro eleştirmenlerinin konumuna daha bir açıklık (!) getirdi: Bu izleyiciye göre, eleştirmenler "sol" düşüncüyü vurgulamayan oyunlara pek yüzvermiyorlardı; bu nedenle de -kendisinin çok beğendiği- oyunu değerlendirmekten "maksatlı" olarak kaçınmış oldukları doğrudur. Ben oyunun değerlendirmesini yayımlamış olduğuma göre, isim verilmeden yapılan bu "süpürücü genelleme"nin "hedefi" Ankara oyunlarını yazan -ve o toplantıya katılmamış olan- iki üç eleştirmen oluyordu. Ankara'da topu topu kaç kişinin oyun eleştirisini yazdığının bilincinde olmayan izleyici, kimbilir ne zaman ve nerede edindiği bir izlenimi, tüm tiyatro eleştirmenleri bağlamında geçerli bir gerçekmiş gibi, kendisini dinleyen yüz kişiye iletmede bir sakınca görmüyordu. A.Y.

Bir Çöküşün Film

Hüray-Caner Fidaner

Malcolm Lowry, ömrü boyunca tek romanla ün kazanmış bir İngiliz yazar. John Huston da, **Volkanın Altında*** (Under the Vulcano) adıyla bu romanı sinemaya aktarmış. Amerikalı yaşlı ve usta yönetmen, bu uyarlama işinin hakkını vermiş doğrusu.

Volkanın Altında, bir çöküşün anlatılmasıyla çöküş sanatının (dekadans sanat) birbirinden çok farklı şeyler olduğunu kanıtlıyor. Çöküş sanatı da ölüm, çirkinliği, kötülüğü anlatır, ama bu tür bir filmde fonda da, çevrede de bunlardan başka bir şey yoktur. Yücelik, güzellik gibi olumlu duygular, ya da yardımlaşma, dostluk, gelecek umudu gibi kavramlar, çöküş sanatı içinde kendilerine yer bulamazlar. Bu türden bir film, dünyaya ölümün, kötülüğün, çirkinliğin gözükleriyle bakar, bu nedenle örneğin çirkinliği anlatmak yerine, doğrudan doğruya çirkinliğin kendisi olur.

Oysa çöküşü anlatmak çok daha farklı bir şeydir. Bir filmin teması, kahramanın çöküş süreci olsa bile, eğer film dünyaya kahramanın felsefesiyle bakmıyorsa, eğer filmin fonunda ya da anlattığı çevrede yaşamın gerçek zenginliği yer alıyorsa, bu film dekadans sanatın bir ürünü olmayacaktır. Nitekim **Volkanın Altında**'da baştan sona bir insanın çöküşünü izliyoruz. Ama Huston bu sürecin içine girerek, bu sürecin bir parçası olarak anlatmıyor, olaylara dışardan bakıyor.

Volkanın Altında 1 Kasım 1938 akşamı başlıyor ve İngiltere'nin Meksika'daki eski başkonsolosu Bay Firmin'in yaşamının son 24 saatini anlatıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki dünya dengesi, bitmek üzere olan İspanya İç Savaşı'nın etkileri, Nazi Almanyası'nın pervasızlığı, en önemlisi de Nazilerin desteğinde Meksika'da güçlenen faşist hareket gibi toplumsal süreçler, filmin **fonunu** oluşturuyor. Bu karmaşık tablo önünde Bay Firmin kro-

nik alkolizmiyle başbaşıdır. Aile ilişkileri, mesleki ilişkileri, komşuluk ilişkileri (herhalde alkol yüzünden) tümünden bozulmuştur. Toplumsal olaylarla ilgili görünmesine karşın, çevresindeki gerçek dünyayı algılayamamaktadır. Kendisine bir gelecek düşünememekte, alkole ve eski anılara sığınmakla yetinmektedir. Olayların, Meksikalıların adeta bir bayram gibi yaşadığı Ölüler Günü'ne raslaması, sanki Bay Firmin'in yaşayan bir ölü olduğunu çağırıştırıyor. Meksika'nın, Eisenstein'dan bu yana bir çok sinemacının ilgisini çekmiş olan bu ölüm kültürünü Huston da başarılı bir simgesel anlatım için kullanıyor.

Filmde başka simgeler de var: Bütün görkemiyle filmi açan ve kapatan volkan, tavuklu yaşlı kadın, kendisine ameliyatla bir katilin elleri takıldığı için cinayet işleyen piyanist, öldürülen köylünün, filmin sonunda başıboş kalan atı... Bütün bu simgelerle, filmin toplumsal fonu üzerine, ikinci bir katman olarak çevre yerleştirilmiş oluyor.

Eski Toprak: John HUSTON

Halen seksen yaşında olan John Huston, Amerikan sinemasının en önemli yönetmenlerinden birisi. Aynı zamanda oyunculuk da yapan Huston'un ilk yönettiği film, **Malta Şahini**. Daha sonraki filmleri arasında **Sierra Madre Hazine**leri (B. Traven'den), **Deniz Ejderi** (Moby Dick), **Zafer Madalyası** (The Red Badge of Courage), **Afrika Kraliçesi** (The African Queen), **Kırmızı Değirmen** (Moulin Rouge), **Prizillerin Onuru** (Prizzis' Honor), **Volkanın Altında** (Under the Vulcano) sayılabilir. Huston şu sıralarda James Joyce'un bir kısa öyküsünden uyarlanan **Ölü** (The Dead) adlı fil-

mi çeviriyor. **Sierra Madre Hazine**leri'nde bir oyuncu olan babasını yöneten Huston'un son filmi de kızı Anjelica Huston oynuyor, bu filmin sahne uyarlamasını da John Huston'un oğlu Tony Huston yapmış. Video izleyicileri yönetmen Huston'ı yukarıda sıraladığımız filmle- rin son ikisinden anımsayacaklar. Oyuncu Huston'ı ise video- kulüplerde "Hitchcock'un Seçtiği Dört Öykü" adıyla bulunan filmler- den bir çıkmak şakasını anlatan "Güneyden Gelen Adam" da, ya- şlı bahişi olarak izledik.

H-C.F.

Under The Volcano/John Huston

"GAYRI SABRIM TAŞTI"

Sevgili Bilim,
Sevgili Sanat
Sevgili Bilim ve Sanat...
Otuz yıldır hem okudum
hemde yazdım,
...dünyadan da hiç bezmedim...
Okuduklarım hep yepyeni... Oku-
duklarım hep benimle, bu gün ki gibi.
Ne var ki, yazdıklarım yıllandı onaltı
yıllık defter yapraklarını.

küçük burjuva aydınının ürkek-
liğiyle
bir türlü okuyamadım dostlara.
Gayrı sabrım taşı
Gayrı zamanıdır Gülüm, diyerek
Size gönderiyorum ilk şiirimi
dostlara ulaşsın diye,
ulaşsın diye dostlara...
-Gayrı yer yok ürkekliğe-

Biliyorum,
milyonlarca
can, kalem ve fırça
kanla ve kavgayla yazdı
yazmaktalar halkımız için... halklar
için

elbette benim ki
milyonda bir damla,
yayınlasanız da olur, yayınlamasa-
nız da...

değilmi ki milyonlarla birlikte...yim.
Şu anda, öğrenip-öğretmekteyim.
daha açıkçası:
güneşe gidenlerle birlikteyim

Öğretmenim...

Maaşından ve inancından başka bir-
şeyi olmayan... Ha, Bir de sevgilim
var... Nazım'ın "Vera"sı gibi.

Ferit Ceren
Avignon, Fransa

Ferit öğretmenim yukarıdaki şiirsel mek-
tubu ekinde bize gönderdiği ilk, ama gü-
zel şiirini yayınlamayı çok isterdik. Ne var
ki, daha önce de açıkladığımız gibi, say-
falarımızın sınırlılığı nedeniyle okurlarımı-
zın gönderdikleri şiirlere yer veremiyoruz.
Hoş görüleceğimizi umuyoruz.

B.S.

GÜN
Siyasi Haber ve Yorum Dergisi

GÜN işçilerin, emekçilerin dergisi.
Ülkemizin özgür ve aydınlık
günleri, kalıcı ve gelişkin bir demokrasi
için GÜN'ü okuyalım, okutalım.

Bir ayın iç ve dış politika
yorumlarını, sendikal hareketteki
gelişmeler üstüne değerlendirmeleri
fabrikalardan, işyerlerinden haberleri
GÜN'de izleyebilirsiniz.

İşçi sınıfımızın ve emekçi halk
yığınlarının gözü, kulağı, sesi, soluğu
olan GÜN'ü çevremizde
yaygınlaştıralım.

GÜN ŞİMDİ 48 SAYFA, 400 LİRA

Mayıs ve Haziran ayları içinde yine 2000 liraya abone olup,
GÜN'ü 165 liraya, yüzde 59 indirimli edinebilirsiniz!

Abone koşulları: Yurtiçi/Yıllık 2000 lira - Yurtdışı/Yıllık 20 DM.
Yazma ve havale adresi: Asmalı Çeşme Sokak, 14/2, Sultanahmet-İstanbul.

abece

aylık eğitim kültür ve sanat dergisi

abece ÖĞRETMENLERİN ÇAĞDAŞ
ÖRGÜTLENME HAKLARINI SAVUNUYOR.

abece
DEMOKRATİK EĞİTİMİ SAVUNUYOR.

Mayıs 1987 14. Sayısında :

MUZAFFER SENCER: Türk Eğitiminin İdeolojisi
HALİT ÇELENK: Hukuk Açısından TÖB-DER Davası

ZAFER BİLGİLİ: Öğretmenevleri Gerçeği
RÜŞTÜ APAYDIN: Ne Yapmalı?

Yrd. Doç. Dr. KEMAL AÇIKGÖZ: Eğitimde Çözüm İçin
Bir Başlangıç

MEVLANİ ULUSOY: Çocuk Eğitimi Üstüne

ALİ İHSAN BEYHAN: İvriz Eğitim Dergisi

ALPARSLAN BERKTAY: Kitap Nasıl Yakılır?

Yurtiçi Yıllık Abone: 5.000 TL. Altı Aylık Abone: 2.500 TL

Avrupa Yıllık Abone: 50 DM. ABD (Uçakla): 30 Dolar.

Avusturalya: 35 Avusturalya Doları.

Posta Çeki Hesap No: Ali Bozkurt-ANKARA 212911

İlan Tarifesi: Arkâ Kapak (renkli): 150 bin lira.

Arka Kapak İçi: 100 bin lira.

TELEFON: 132 05 74 Adres: Ataç Sokak No: 27/5

YENİŞEHİR/ANKARA

Sanatta Gizil Güç

Mümtaz İdil

Tüm sanatlarda, sanat izleyicisine doğrudan seslenen bir yön vardır. Herbert Reed'in tanımına göre de, böyle bir özellik olması gerekir. Eğer sanatı, hoş giden biçimler (şeyler) yaratmak olarak tanımlarsak, zaten baştan, olağanın dışında şeyler ile karşılaşmayı kabul etmişiz demektir. Bir anlamda da sanat, ne yünden bakılırsa bakılsın, bazı "şeyleri" sunmak üzere yola koyulmuş bir yaratı sürecinin, herhangi bir noktada somutlaşmasıdır.

Sanatçı için düşüncelerini somutlaştırma, yapıtını ortaya çıkarma noktası sanat izleyicisinin beklentisi ile çakışmak zorunda değildir. Sanat izleyicisinin "kabul görme" eşiği, sanat ürününün bireysel değerlendirilmesinde ilk ölçüt olacaktır. Bu yargının, sanatçının ilerisinde veya gerisinde olması ise, bütünüyle toplumsal etkileşim ile, insana bakış ile ilintilidir. Peşin ve sıradan yargı, insanı ansızın Hitler reziliğine düşürebilir. 18 Temmuz 1937 tarihinde Hitler sanat üzerine şu cevheri yumurtlamıştır: "Anlaşılmaması olanaksız, ancak varlığının kanıtlanması için bir sürü açıklama gerektiren, yalnızca bu tür budalaca, ya da küstahça saçmalıkları seven kaçıklara seslenen sanat yapıtları bundan böyle Alman halkına gösterilmeyecektir. Bu konuda kimse herhangi bir düş kurmaya kalkışmasın! Nasyonal Sosyalizm, Alman hükümetinin ve halkımızın varlığına yönelik bu gibi tehlikeleri ortadan kaldırmayı başarmıştır."

Bir an için sanat izleyicisinin toplumsal etkileşimden soyutlandığını varsayarsak, Hitler'in olduğu için tarihe geçen yukardaki sözlerle benzer sözler söylenmesinde şaşılacak hiç bir yön yoktur. Çünkü, toplumsal ilişkiden soyutlanmış ya da bunu enaza indirgemiş birinin, bir sanat yapıtından edineceği ilk izlenim, yargılarının da son aşaması olacaktır. Bu izlenimi, önyargısı hiç olmayan, değerlendirmeye birikiminden yoksun bir sanat izleyicisinin bilincinden söküp atmak neredeyse olanaksız

bir iştir. Bir sanat yapıtından edinilen ilk izlenimin her zaman sanatçının vermek istediği "mesaj" ile çakıştığını düşünmek de yanlış olur. Hatta bu çoğu kez gerçekleşmez bile. Buna en güzel örneği Marquez, "Albaya Mektup Yok" romanı ile ilgili anılarında anlatmıştır.⁽¹⁾

Öte yandan, ilk izlenimin yarattığı duygu ile, sanat ürününün bağlı bulunduğu "akım" arasında yakın ilişki mevcuttur. Sanatsal ürün gerçekten ne kadar soyutlanmışsa, ilk izlenim de o denli karmaşık olacaktır. Soyut sanat

üstyapı uğraşı olduğunun kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır.

ROMANDA GİZİL GÜÇ

Sanat izleyicisinin bir yapıttan edineceği ilk izlenim çoğu kez yanıltıcı olabilir. Romanda ve öyküde bu daha da somutlaşır. Özellikle 19. yüzyıl romanlarında kahraman, kimi zaman romanın adını bile aşacak kadar romana egemendir. Turgenyev'in "Babalar ve Oğullar"ındaki Bazarov ile Lermontov'un "Zamanımızın Bir Kahramanı"ndaki Peçorin böyledir. Oysa, Turgenyev'in kendinden de bir çok özellik verdiği Arkadiy, Bazarov'un öne çıkmasında en önemli rolü oynamıştır. Aynı şekilde, Peçorin'i olağanüstü kılan özellikler, Maksim Maksimiç'in silik ama gerçek kişiliğinden kaynaklanmaktadır.

Yine aynı şekilde, Tolstoy'un "Anna Karenina" romanında, televizyon dizisinde gösterilen aksine, roman Anna ile Vronski arasındaki yasak aşktan çok, Levin ve Kiti'nin onları yaratmasından özsuynunu almaktadır.

Çağdaş romanda ise, yaşanan savaşlar ve gelişen teknolojinin yarattığı bunalımlı "birey", monolog anlatımda bile tüm romanı ele geçirmeyi başaramamıştır. Bu tür romanlarda bireyin bir izdüşümü olmadığı, yani kahramanı destekleyen "yardımcı" tiplerin olmadığı düşünülebilir, ama sanılanın ve beklenenin aksine, bu tür romanlarda geri planda görünen toplum, bütün romanı belirleyen tek unsur haline dönüşmüştür. Kafka'nın "Değişim"inde de, Joyce'un "Ulysess"inde de bu böyledir. Roman, yapısı gereği, bireyi toplumdan soyutlayarak varolamaz.

Öner Yağcı'nın "Kardelen"⁽²⁾ romanındaki küçük Gülcan, romanın başından sonuna okurun ilgisini üzerinde toplayan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır, ama romanda Gülcan, roman kahramanı değil, romanı okura aktaran bir aracı durumundadır. Öner

Yağcı'nın asıl değinmek istediği konunun, insanları atıl bırakan, acı çektiren ve yok eden ara rejimler olduğu açıktır. Romandaki derinlik, yazarının gücüne göre kat kat örtünerek, ilk izlenimden alabildiğine uzaklaşabilir. Bugün Balzac'ın romanları, 19. yüzyıla "tutkular çağı" dedirtecek kadar, çağının derinliklerine inmiş kabul edilmektedir.

ŞİRDE GİZİL GÜÇ

İş şiire geldiğinde durum biraz karmaşıklaşmaktadır. Şiirde okuru ilk yakalayan "ses"tir. Kelimelerin yüklü olduğu anlamdan çok daha hızlı ve etkili olan "ses", şiirin okura ulaşmasında birinci görevi üstlenir. Şair, böyle bir yöntemi uygulamakta hem haklıdır hem de zorunludur. Şiirin "ses" özelliği, içinde varolması gereken bir özelliktir. Şair, okura, önce şiirinin bu özelliğini biçimlendirmek durumundadır.

Nihat Behram, "ses" unsuruna öyle çok önem veren bir şair olmamakla birlikte, "Yine de Gülümseyerek"⁽³⁾ adlı kitabına seçtiği yüz şiirinin büyük çoğunluğunda, "içsel müziği" olan şiirlerine ağırlık vermiş. Behram'ın şiirlerinde, daha çok, uzun bir dönemin acı ve umutlarını bulmak mümkün, bunun için de, tıpkı bir şiir-roman okur gibi, kitabı bütün olarak ele alınca "ses" kendisini gösteriyor.

Ancak hemen şunu eklemek gerekir: Şiirde "ses" unsuru ile "uyak" arasında bir ilişki kurulmamalı. "Ses" bütün bir şiire yayılmış olabileceği gibi, yalnızca bir kelime üzerinde bile kendini gösterebilir: "Bir kuş uçmuş bu daldan/Çiçekte sesi kalmış"⁽⁴⁾ gibi.

Yine usta bir şairden, Şükran Kurdakul'dan bir dize: "Uzaklayım içimdeki bir noktadan/Bakıyorum içindeki o noktaya ulaşmak için". Kuşkusuz, şairin kendisi seçse belki bu dizeleri yeğlemeyecekti örnek olarak, ancak hemen her şiirde, her şairin kendi için önemli olan dizeleri de, bir okur kadar öznel olarak taşır. Şükran Kurdakul artık şiirde "ses" unsurunu kendiliğinden oluşturabilecek düzeye getirmiş bir şairdir, ama yine de bazı kitaplarında bile, "bilgi"nin "ses"e ağır bastığı görülür. "Acılar Dönemi"⁽⁵⁾ ile "Ölümsüzlere" adlı iki kitabında bu fark çok açıktır. "Acılar Dönemi" şiirsel özelliği daha fazla taşır.⁽⁶⁾

Bir şairin şiirini yaratışı genellikle "içsel müziğini" yakalayınca kadar

kendi içinde tekrarıyla olur. İlkel kabilelerde sanat üzerine araştırmalar yapan Danimarkalı bilim adamı Edmund Carpender, "Sessiz Müzik ve Görünmeye Sanat"⁽⁶⁾ adlı yazısında, eksimoların ve Kuzey Amerika kızıl derililerinin bir tür içsel müzik geliştirdiklerini ve bu ritmi buluncaya kadar günlerce, salınarak, dış dünya ile ilişkilerini kestiklerini anlatır. Carpender'e göre bu içsel müziğin ortaya çıkışı her zaman bir şarkı biçiminde olmaz, kimi zaman da oyma yapıtlar olarak kendini gösterir ancak, yaratıcısı için bu paylaşılmayacak bir üründür. Kuşkusuz burada bizi ilgilendiren, yapıtın yaratılış sürecidir. Yaratıcı bunu paylaşıp paylaşmamakta özgürdür: Paylaşımı anında sanatçılığın söz edilebilir.

ACILAR DÖNEMİ

Şükran Kurdakul diyor ki:
Acılar Dönemi'nde bir hesaplamayı göze aldım ben
Hasta kendime, Sonra bu kalbimi de, Toplumla, düzene,
Onu etkileyen konularla.

Kurdakul'un şiirlerinde acı, çağdaş bir ürperti ve çağdaş bir yorum olarak çıkar karşımıza. Böyle olmasının nedeni de onun dünyaya bakış açısında yatan derinlikten ibaret. Yaşamın tüm karmaşıklıklarıyla yaklaşıyor, içsel dünyasını ve dışarıyı sürekli bir çatışma ortamına sokuyor. Acılar Dönemi'ndeki şiirlerinde hem Türk şiirinin gelişimine katkıda bulunuyor, hem de kendi şiirinin ufuklarını genişletiyor.

ABDELKADİR BELUT

Acılar Dönemi, Şükran Kurdakul'un solukta, yaşamı kuşakları, bilinci bir umutla, bir direniş sözcüğü, toplumun en derinliğiyle politika şifrelerinden oluşmaktadır.

Bir şair için böylesine bir "içsel müziğin" ölüncüye kadar saklı kalması düşünülemez. Eğer şairlik söz konusuysa, kendi için aşılamaz olarak nitelediği bir noktada ürününü somutlaştırır. Bu somutlaşma noktası ise kimi zaman, dış dünyanın gerisinde kalabilir, ama şair için önemli olan, kendisi için ulaşılan en duyarlı noktada onu ürün haline dönüştürebilme.

Bir başka şiir emekçisi Veysel Öngören, şiirin "ses" gücünü daha çok yerel ve az kullanılan kelimelerden almayı yeğliyor. "Arif'in Kızı"⁽⁷⁾ adlı son kitabında Öngören, daha önce yazdığı "Remtelebe" adlı şiir-romanında olduğu gibi, bir denemeye girmiştir. Şiir-romanlarda, ya da uzun şiirlerde, şiirin her dizisinin mutlak diğerleriyle aynı güçte olması gerekmez, hatta bu olanaksızdır da. Kimi zaman geçişler-

de şiir dilinin kaybolduğu da görülür, ama bu herhangi bir noktada yeniden tüm şiiri toparlayan dizelerle ortadan kaldırılır. Nazım Hikmet'in "Memleketimden İnsan Manzaraları", Puşkin'in "Yevgeniy Onegin" şiir romanı bilinen en güzel örneklerdir. Sözgelimi Puşkin'in Yevgeniy Onegin yapıtında, Tatyana'nın Onegin'e yazdığı mektup, yalnızca Rus değil, dünya edebiyatında da önemli bir yer tutar, ama aynı şiirde Onegin'in Tatyana'ya yazdığı mektup, bu denli güçlü değildir.

Şiir-romanda olduğu gibi, bir konudan yola çıkınca şair, okur ile daha sıkı bir ilişki kurabilmektedir. Şair, bir gözlemci olmak özelliği yanında, olaylara bireysel bakış çerçevesinde yaklaştığında, okuru ile arasında bir engel oluşabilir. Bilinen bir konudan hareketle ise şair, sözgelimi Zapata'dan söz ettiğinde, okur ile arasındaki ilişki kendiliğinden doğmakta ve şiire büyük bir destek sağlayabilmektedir. Aşk, kahramanlık, vatan vb. gibi ortak duygulardan sözettğinde ise, yine şairin okurunu yakalaması söz konusu olacaktır, ancak çok denenmiş bu yolda şairin karşısında çıkan en büyük tehlike "sıradanlığa" düşme tehlikesidir.

Ali Güneş'in, "Düşünmenin Tadı Başka" kitabındaki⁽⁸⁾ ilk şiiri, Allende'yi anlattığı için, Marta ile Rolando ile Miguel ile bir yakınlık kurmak mümkün olmaktadır. Ancak "mezar" Allende'nin değil de, herhangi birinin mezarı olsaydı da, "mezar" başlı başına etkili bir hava yaratacağından, yine şiirin etkinliği olacaktı. Ama, ölümü anlatmakla, Allende'nin ölümünü anlatmak arasındaki fark, şiirin etki gücünde kendini göstermektedir.

Sanat ürününün, genelde, bıraktığı ilk izlenim kalıcı ve tehlikelidir. Kalıcılığı duygusal olduğu için giderilebilir, ancak tehlikesi, yüzeysel bakışı alışkanlık haline getireceğinden, büyüktür: Kafka'nın "Değişim"ini, bir hamamböceğinin anıları gibi okutur insana. □

(1) Bkz. Çağdaş Eleştiri Dergisi, Gabriel Garcia Marquez, "Yazın ve Yorum", Çev: Feyza Zaim-Osman Se-nemoğlu, Sayı: 12, s. 19.

(2) Öner Yağcı, "Kardelen", Cem Yayınları, İstanbul, 1987.

(3) Nihat Behram, "Yine de Gülümseyerek", Yarı Yayınları, Mart 1987.

(4) A.Ş.Y.

(5) Şükran Kurdakul, "Acılar Dönemi", İzlem Yayınları, İstanbul 1985; "Ölümsüzlere", İzlem Yayınları, İstanbul 1987.

(6) Edmund Carpender, "Sessiz Müzik ve Görünmeyen Sanat", Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı: 134, Ocak 1979.

(7) Veysel Öngören, "Arif'in Kızı" Memleket Yayınları, İstanbul, Şubat 1987.

(8) Ali Güneş, "Düşünmenin Tadı Başka", Yön Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Aydınlar Ocağı Opus Dei'nin Türkiye Versiyonudur

Ahmet R. Bilgen'in, geçen sayımızda yer alan, "Ahtapotun Tuttuğu Şemsiye" ve "Opus Dei: Dev Ahtapot ve Kolları" başlıklı yazıları kamu oyun-da büyük ilgi uyandırdı. Kendi deyimiyle "Bilim ve Sanat'ın dikkatli bir okuyucusu" olmasından mutluluk duyduğumuz Teoman Erel, 4 Nisan 1987 tarihli Milliyet'teki köşesinde söz konusu yazıların geniş bir özetini verdi.

"Türk-İslam sentezi", ve bu "sentez"i pazarlayan Aydınlar Ocağı'na ilişkin haber, yorum ve incelemeler basında yer aldıkça, Franco "İspanyası"nı ve o "İspanya"nın Franco'sunu uzun ömürlü kılan Opus Dei ile "Ocak" arasındaki çarpıcı benzerlik gözler önüne seriliyor. İki örgütün kuruluş amaç ve biçimleri, çalışma yöntemleri, ilişkiler ağı ve savun-dukları ideoloji, benzerlik bir yana, adeta birbirine özdeş. Kısacası, Aydınlar Ocağı Opus Dei'nin Türkiye versiyonu... Bu konudaki teşhisin sayısız yararları var. Aslında MC'ler döneminden beri, Aydınlar Ocağı'nın bulduğu çözümleri sıcak bir biçimde yaşamış olan Türkiye'de, Opus Dei'nin İspanya deneyini bütün ayrıntıları ile bilmek, kolları karanlıkların ardından bir kez daha belirmeye başlayan yerli, "Dev Ahtapot"a karşı verilmesi gereken siyasi ve ideolojik mücadeleye sağlam bir temel oluşturmaktadır.

Bu sayımızda da İlhan Tekeli, "Türk-İslam Sentezi Üzerine" başlıklı yazısında söz konusu mücadeleden önemini vurgularken asıl üzerinde durulması gereken noktaya ve mücadelede izlenecek yönetime de bir açıklık getiriyor.

Geçtiğimiz ayın ikinci yarısında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan; İlhan Tekeli, Bozkurt Güvenç, Şerafettin Turan ve Gencay Şaylan imzalı ve "Aydınlar Ocağı'nın 12 Eylül'e ideolojik armağanı Türk-İslam Sentezi" başlıklı yazı dizisinden de sonra, ümit ediyoruz ki, demokrat kamu oyu ve özellikle de SHP konuya daha bir önem vererek, daha yakından eğilecektir.

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ VE BİR "TÜRK-İSLAM SENTEZCİ"

Nisan ayında üniversite gençliği hareketli günler yaşadı. Haklılığın ve hakkı savunmanın meşruiyeti çerçevesindeki bu dinamizm demokrat kamu oyunun vicdanında ve basında olumlu yansımalar bul-

du... Ve ANAP, öğrencilerin gösterdiği tepkinin odağındaki "tek örgüt" yasa tasarısını geri çekti. Çekti ama, yasa önerisini verenlerden, ANAP mi. letvekili İsmail Dayı'nın siyasi kişiliğine ilişkin haberler ANAP'ı oluşturan bir kısım kadroların siyasi niteliğini de bir kez daha gözler önüne serdi. Asıl önemlisi, Türk-İslam sentezinin tipik militanlarından birini ve girişimlerini, tam da şu sıralar, yakından tanımış olmamız. Basının önemle üzerinde durduğu İsmail Dayı, Adolf Hitler'in "Mein Kampf"ını "Kavgam" adıyla Türkçe yayınlayan Yağmur Yayınevi'nin sahibi. Ama asıl dikkati çeken, bu kitaba yazdığı önsöz. Şöyle diyor, bu önsözün bir yerinde:

"Bir devre damgasını vuran, yazdıkları, nutukları ve devlet adamı olarak icraatı, yalnız kendi milleti değil, dünya çapında tarihe geçen Hitler'in) ...en büyük eseri olan 'Kavgam'daki fikirleri birçok milletleri olduğu gibi, milletimizi de etkilemeye devam etmektedir."

Bu ilgi çekici milletvekilinin bir diğer girişi de ha var: Cuma namazı saatlerinde "namaz tatili verilmesi"ne ilişkin bir yasa önerisi! İlgi çekici bir "Sentez"...

BİLİM ADAMLARININ TOPLUMSAL SORUMLULUĞU VE GENÇLİK SORUNLARI

Üniversite gençliğinin sorunlarından önemli bir bölümüne kaynaklık eden geneldeki bilim ve üniversite sorunlarını, bu sayımızda, kendisi de ünlü bir bilim adamı olan SHP Genel Başkanı Prof. Dr. Erdal İnönü ile görüştük. Bilim ve Sanat adına görüşmeyi yürüten, Genel Yayın Danışmanımız Doç. Dr. Güney Gönenç de bir bilim adamı; 1402 sayılı yasa ile üniversitesinden kopmak zorunda kalan bir bilim adamı. Sayın İnönü ve Sayın Gönenç bu söyleşilerinde, birer bilim adamı olarak toplumsal sorunlara eğilmeyi, toplumsal sorunlara sahip çıkmanın güzel bir örneğini de veriyorlar.

Ve bu söyleşide, sayın İnönü'nün, gündemde bulunan TÜBİTAK yasa tasarısı dolayısıyla bütün bilim adamlarımıza yaptığı, "konuya ilgi gösterilmesi" çağrısının altını bir kere de biz çiziyoruz.

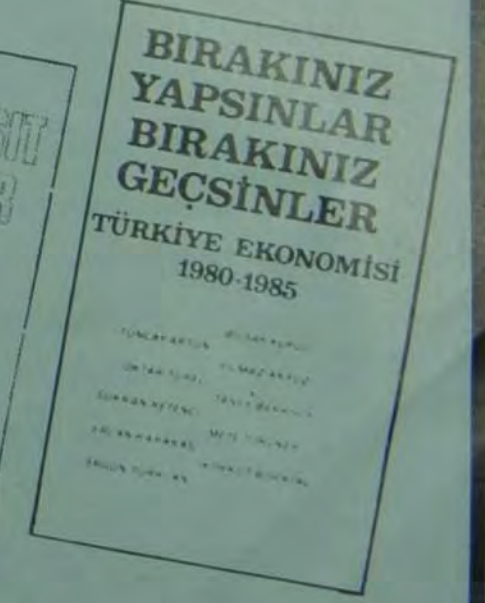
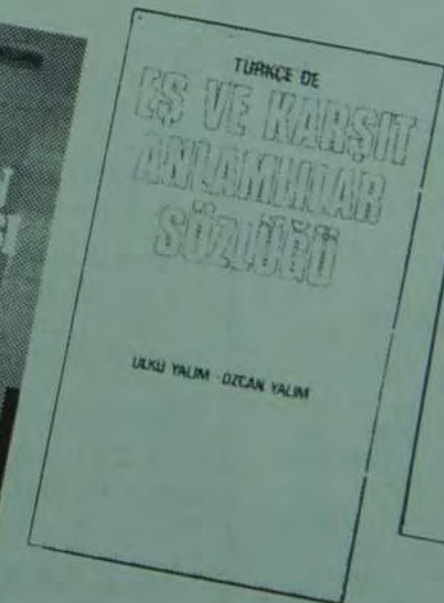
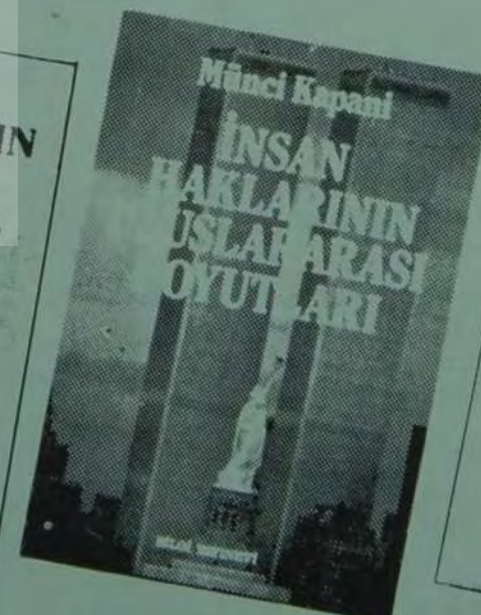
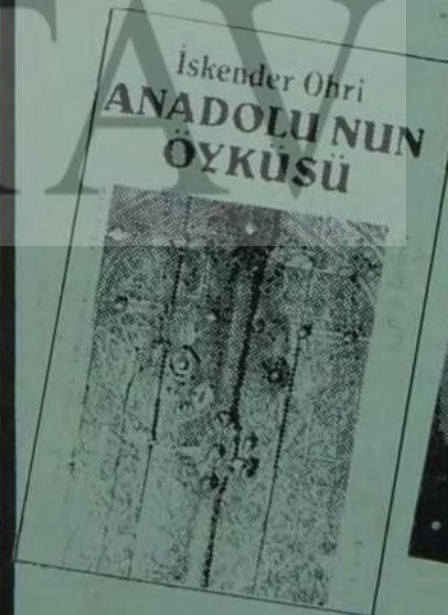
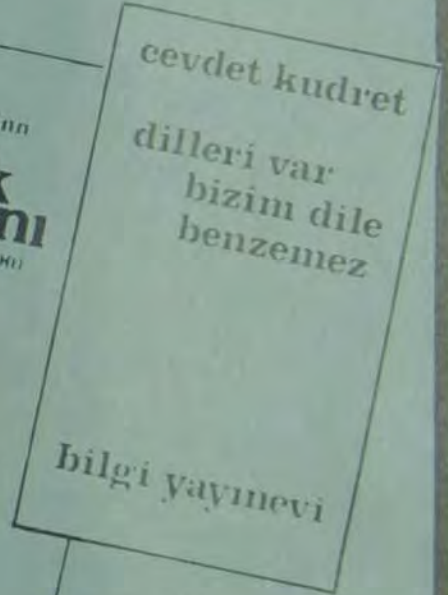
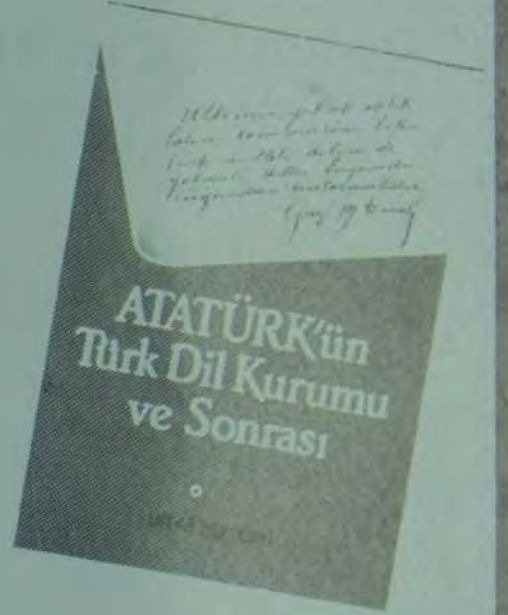
Yasaksız Mayıs'larda buluşmak umuduyla; sevgiyle, dostlukla...

BİLGİ YAYINEVİ

- * Cevdet Kudret
DİLLERİ VAR BİZİM DİLE BENZEMEZ 1300 lira
- * Dil ve Türk Dil Kurumu üzerine
31 uzman kişinin yazdığı
yazıların toplandığı kitap
ATATÜRK'ÜN TÜRK DİL KURUMU
ve SONRASI 1500 lira
- * Robert P.Finn
TÜRK ROMANI (İlk dönem 1872-1900) 850 lira
- * BIRAKINIZ YAPSINLAR
BIRAKINIZ GEÇSİNLER
"TÜRKİYE EKONOMİSİ 1980-1985" 1500 lira
- * İskender Ohri
ANADOLU'NUN ÖYKÜSÜ 1250 lira
- * Münci Kapani
İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI
BOYUTLARI 1100 lira
- * Ülkü Yalım-Özcan Yalım
Türkçe'de EŞ VE KARŞIT ANLAMLI LAR
SÖZLÜĞÜ 2000 lira

* 5000.- TL. dan az siparişleriniz için havale, posta ya da damga pulu gönderiniz.
* Ödemeli siparişlerinizde posta masrafı ödemeli bedeline eklenir.
10.000.- TL. üzerindeki siparişlerinize % 20 indirim uygulanır.

BİLGİ YAYINEVİ Meşrutiyet Cad. 46/A Yenışehir-Ankara
Telf: 131 81 22 - 131 16 65
BİLGİ DAĞITIM Babıali Cad. 19/2 Cağaloğlu-İstanbul
Telf: 522 52 01

GÜNÜN KİTABI

Türk - Amerikan ilişkileri; yasaklar, baskılar... Ardı arkası kesilmeyen ambargolar..

Amerika ile öteki büyük devletlerin Türkiye üzerindeki tuzak ve oyunlarının iç yüzünü,

Cüneyt Arcayürek

araştırdı, belgelere dayanarak "PATRON" Amerika'nın değişmez tutumunu kitaplaştırdı:

Seytan Üçgeninde Türkiye

387 sayfa 2500 lira.

Cüneyt Arcayürek

Seytan Üçgeninde Türkiye

BİLGİ YAYINEVİ

CÜNEYT ARCAYÜREK AÇIKLIYOR

1. "DEMOKRASİNİN İLK YILLARI" (1947-1951) 900.—
2. "YENİ İKTİDAR, YENİ DÖNEM" (1951-1954) 1000.—
3. "BİR İKTİDAR, BİR İHTİLAL" (1955-1960) 1100.—
4. "YENİ DEMOKRASİ, YENİ ARAYIŞLAR" (1960-1965) 1350.—
5. "DEMİREL DÖNEMİ, 12 MART DARBESİ" (1965-1971) 1350.—
6. "ÇANKAYA'YA GİDEN YOL" (1971-1973) 2000.—
7. "DEMOKRASİNİN SONBAHARI" (1977-1978) 2750.—
8. "MÜDAHALENİN AYAK SESLERİ" (1978-1979) 2200.—
9. 12 EYLÜL'E DOĞRU KOŞAR ADIM 8 Kasım 1979 - Nisan 1980 2200.—
10. DEMOKRASİ DUR Nisan 1980 - Eylül 1980 2500.—

CÜNEYT ARCAYÜREK'İN ÖTEKİ KİTAPLARI

- KU-DE-TA (Büyüklerle Masallar) 800.—
HAPİSHANEDEKİ ECEVİT 1400.—
SEYTan ÜÇGENİNDE TÜRKİYE 2500.—

* 5000.- TL'dan az siparişleriniz için havale, posta yada damga pulu gönderiniz.

* Ödemeli siparişlerinizde posta masrafı ödemeli bedeline eklenir. 10.000.- TL üzerindeki siparişlerinize % 20 indirim uygulanır.

☐ BİLGİ YAYINEVİ Meşrutiyet Cad. 46/A Yenışehir-ANKARA Telf: 131 81 22 - 131 16 65

☐ BİLGİ DAĞITIM Babıâli Cad. 19/2 Cağaloğlu-İSTANBUL Telf: 522 52 01

ATTILÂ İLHAN'ın

beklenen yeni şiir kitabı:

KORKUNUN KRALLIĞI

Bütün Şiirleri dizisinin onuncu kitabı olarak çıktı.
Bütün kitapçılarda 152 sayfa 900 lira.

ATTILÂ İLHAN

Bütün Şiirleri: 10

KORKUNUN KRALLIĞI

bilgi yayinevi

KORKUNUN KRALLIĞI'ndaki ATTILÂ İLHAN'ın birbirinden güzel yeni şiirlerini de önceki şiirleri gibi beğeniyle okuyacaksınız.

Meraklısı için eklerde:

Nurullah Ataç, Ümit Yaşar, Muzaffer Erdost, Asım Bezirci, Erol Çankaya ve H.B. Kahraman'ın ATTILÂ İLHAN'ın şiirleri üzerine eleştirilerini bulacaksınız.

ATTILÂ İLHAN/BÜTÜN ŞİİRLERİ

1. Duvar	1.000.—
2. Sisler Bulvarı	750.—
3. Yağmur Kaçağı	700.—
4. Ben Sana Mecburum	900.—
5. Bela Çiçeği	750.—
6. Yasak Sevişmek	750.—
7. Tutuklunun Günlüğü	—
8. Böyle Bir Sevmek	750.—
9. Elde Var Hüzün	750.—
10. Korkunun Krallığı	900.—

ATTILÂ İLHAN/AYNANIN İÇİNDEKİLER —roman—

1. Bıçağın Ucu	2.000.—
2. Sırtlan Payı	2.000.—
3. Yaraya Tuz Basmak	2.000.—
4. Dersaadet'te Sabah Ezanları	—

ATTILÂ İLHAN/ANILAR VE ACILAR —düz yazı—

1. Hangi Sol	1.300 —
2. Hangi Batı	1.300.—
3. Hangi Seks	1.300.—
4. Hangi Sağ	1.300.—
5. Hangi Atatürk	1.300.—